

Liudvikas Adomas Jucevičius

ŽEMAIČIŲ ŽEMĖS PRISIMINIMAI

„Hoc in memoria nostra penitus insedit“
Cic.

VILNIUS
IŠLEIDO IR ATSPAUSDINO T. GLIUKSBERGAS
VILNIAUS CIESORIŠKOSIOS MED. CHIR. AKADEMIJOS
IR BALTARUSIJOS MOKSLO APYGARDOS MOKYKLŲ
KNYGININKAS IR SPAUSTUVININKAS
1842

Leidžiama spausdinti su sąlyga, kad atspausdinus bus įteiktas įstatymo nustatytas egzempliorių skaičius Cenzūros Komitetui.

Vilnius, 1841 metų rugpjūčio 12 d.

Cenzorius, buv. *Vilniaus Universiteto Profesorius, Kolegijos Tarėjas ir Kavaličius*
Jonas Vaškevičius

Juozapui Ignacui KRAŠEVSKIUI
reikšdamas didžią pagarbą ir brolišką bičiulystę
skiria
Autorius

PRAKALBA

Nedėkingas! Kilki, skriski,
Ten, kur tolumos nutviskė,
Ten, kur amžini žiedai;
Aš, nors čia nuo speigo krisiu,
Vasaros šalin neskrisiu, –
Man mieli tėvų kraštai.

Jau esame nusikratę bjauriu ir mus žeminančiu prietaru, jog tuo tik esą verta domėtis ir stebėtis, ko svetimose šalyse gali pamatyti, o ko mūsų pačių žemėje yra, į tai nesą prasmės nė žiūrėti, – nebėra man reikalo kalbėti, jog pažinti, kas yra aplinkui mūsų gimtąją trobą, nūnai yra tapę būtinu dalyku, ir svarbiau yra tatau mūsų tautiečiams negu užsienių visos prašmatnybės ir gražūs regionai. Kad taip tikrai yra, rodo entuziastiškas skaitančiosios visuomenės priėmimas šių veikalų: J. I. Kraševskio „Volynijos, Polesės ir Lietuvos prisiminimai“, taip pat grafo A. Pšezdzeckio „Podolė, Volynija ir Ukraina“. Užpernai (1839 m.) skaitėme laikraštyje „Tygodnik Petersburski“ dvi gražiausias ištraukas iš laiškų p. p. V. K. O., keliaujančių po šalį, paduotas Mykolo Grabovskio, kuris ir pats jau parengė „Senosios ir dabartinės Ukrainos aprašymus“. Prie tų veikalų, jau paskelbtų spaudoje ir dar nepaskelbtų, pridedu ir aš savo „Žemaičių žemės prisiminimus“, nors labai nedrąsiai, nes pirmą kartą ėmiausi šios rūsies literatūros, ir mano plunksna gali

pasirodyti nesugebanti piešti vaizdingus aprašus. Ir vis dėlto galiu visus užtikrinti, jog nuoširdžiai noriu ir stengiuosi tapti naudingas visuomenei, ir norėčiau būti vertinamas pagal tuos norus bei pastangas. Tik ir čia, man matos, turiu teisę laukti atlaidumo: likimo nublokštam toli nuo gimtinės, rašant apie dalyką, tokį artimą širdžiai, o tolimą pasiekti, sunku buvo ką geresnio ištengti, – dėl šios tad priežasties ir savo knygutei daviau „Prisiminimų“ vardą. Vien prisiminimais ir užrašais, padarytais senesnėmis, laisvesnėmis valandomis, yra paremtas visas šis veikalėlis. Jei Dievas padės ir sveiką laikys, ateityje kada nors būtinai papildysiu Žemaičių žemės aprašymą.

Kun. L. A. Jucevičius

Rašiau Svėdasuose
1841 m. gegužės 18 dieną

I

I KITĄ PUSĘ NEVĖŽIO

Antai Nevėžis, mano tėvynės upė, skirianti Lietuvą* nuo Žemaičių. Dar kelios valandėlės, ir aš jau būsiu toje žemėje, kur žydinčią jaunystę praleidau. Gražūs, gėlėti, žavintys yra Nemuno krantai, to Lietuvos upių kunigaikščio, kuris su visa iškilme ir šlove teka oriai, tarsi jausdamas savo vertę, savo įspūdingą senumą. Kad žvelgi į jo žydrus vandenį, tarsi matai prabėgusių amžių pėdsakus, tarsi persikeli į anuos laikus, įvykių turtingus. Ir iš tikrųjų, – ko tik nėra toji upė regėjusi! Kokių tikrai kariuomenių per ją nėra kėlęsi! Kieno tikrai kraujais nėra raudę jos vandenys! Ar tai vieną kartą plaukė per ją kryžiuočiai, o apiplėšę, ugnim ir kalaviju nusiaubę lietuvių kaimus, su gausiu grobiu ar sumušti ligi paskutiniosios, su kerštu širdyje, su prakeikimais lūpose grįžo atgalios. Ne kartą tie paupiai, tie uolingi skardžiai aidėjo nuo šaižaus vokiečių riksmo, ne kartą taip pat atsimušę juose žemaičių karo trimito skardas ir skleidė siaubą prieš oeilę. Nūnai čia tyku, ramu: ramiai teka Nemuno vandenys, ir jo paupiai kartoja vien balsus darbščių žvejų, gaudančių lašišas. Ne taip tykiai ir ne taip ramiai teka Nevėžis: šis yra nelyginant toji valdinga moteriškė, kuri triukšmu ir riksmu skelbiasi esanti namų šeimininkė. Tiktai ne visada ir ne kiekvienoj vietoj jis toks pat valdingas, kai kur jis savo krikštolą rita su dideliu orumu ir rimtybe, labiausiai, kai į Nemuno glėbį atsiduoda. Mėgstu žiūrėti į jo srovę, kai ji, srūdama tarp uolų ir žolėtų krantų, čia atsimuša į išspurusį kietą granito šlaitą, čia pasipuošia putų karoliais, čia bėgdama lėkdama per kvepiančias lankas ir šypsančius laukų rėžius, raško ir neša su savim gėles ir, priėjusi kelio galą, vainikuoja jomis Nemuno vandenį. Ar tai nėra mūsų žemiškojo gyvenimo paveikslas! Kaip tas tekantis Nevėžis, taip ir žmogaus gyvenimas – pilnas rūpesčių, kentėjimų, begalinių kliūčių, – erškėčiais apžėlęs jo takas, duona ašaromis vilgyta; švystelėja retkarčiais susižavėjimo, iliuzijų valandėlė, tik, žiūrėk, vargšas pakeleivis ir užmigo jau – užmigo amžinybės prieglobsty.

Gražūs, žavingi Nevėžio paupiai: čia ne viena vieta gali rungtis dėl pranašumo su kerinčiomis Šveicarijos vietomis. Kaip iškilmingai, kaip poetiškai atrodo tos iškilios kalvos; kaip iškilmingai, kaip poetiškai pasirodo akiai tie viršum kits kito susidėstę miškai, sidabruoti ievų žiedais, sugyvinti pavasario mylėtojo giesmės! Ant tų pačių kalvų, tarp tų pačių miškų kitados dievobaimingasis Vladislovas Jogaila su narsiuoju savo broliu Vytautu griovė pagonių žinyčias ir gesino amžinąją ugnį. Jei būtų galima atgaivinti negyvas uolas, įkvėpti joms jausmą ir kalbą, čia ne vienas akmuo, ne vienas supuvęs sienojas daug mums pasakytų apie senus laikus, apie senus, dar ligi šiol neištirtus atsitikimus. Bet metas jau su

* Čia, kaip ir daugelyje senesnių raštų, Lietuva vadinami Aukštaičiai.

tomis vietomis atsisveikinti, štai plaustas, o ant jo – su didžiausia kudlota barzda stovi senas žydas ir it Charonas* laukia, kada pervežti mane į kitą pusę, į Elizejaus** laukus – Žemaičių žemę.

II ŠALIES VEIDAS

Štai aš jau esu Žemaičiuose. O, kaip man smagu, kaip linksma kvėpuoti tos žemės oru! Nežinau, dėl ko man čia taip saldu – ar kad šios vietos išugdė mano jaunystę, ar gal dėl to, kad anapus Nevėžio tiek skausmingų valandų turėjau, kad anapus Nevėžio tiek kentėjimų ant mano vargšės galvos užgriuvo!.. Užmirškim juos, jei galima, bent valandėlę, nes gėla nepritinka prie tokių linksmų ir širdį glamonėjančių dalykų. Cit! Koks čia garsas girdėti iš tolo? – Tai gaili, tąsi dainelė *Žalios rūtelės, jaunos dienos*, dainelė, kurią ne sykį girdėjau gimtajame dvarely, primenanti man laimingas valandas, kurių daugiau nebebus. Skubėkim, juk yra dar žmonių, kurie ir mūsų laukia. O, su koku džiaugsmu apkabins mane mano vargšė motina, su kiek širdies pasveikins išsilgusios seserys! Skubėkim! – Koks nuostabus kraštas!..

Musulmonas, saulei gęstant,
Lyg apdujęs nuo islamo,
Vien tik žvalgos susimąstęs
Ten, kur kapas Mahometo.
Taip ir aš dairausi, žeme,
Į tave, į numylėtą.

Miela čionai keliauti: visur platus kelias arba šauna per lygumą, banguojančią javais, arba vingiuoja tarp aukštų senų medžių, kurie (kaip liaudis sako) atmena dar Kęstučio laikus. Labiausiai liaudis gerbia ąžuolus: kai kurie iš jų aukšti, atrodo galvas debesyse panėrę. Žmonėse yra daugybė padavimų apie juos, tarp kurių vertas išskirti šitas: sakoma, kad senų senovėje, kai Dievas maloninga akimi žiūrėdavo į savo vaikus, kiekvienu svarbiu gyvenimo atveju, įkopęs į tų medžių viršūnę, galėjai su savo sutvėrėju ir viešpačiu kalbėtis kaip su tikru broliu.

Kiemionis Žemaičiuose žvalus, linksmas, petingas, arba noriai ir neverčiamas darbuojasi po laukus, arba, pasikinkęs ketvertą stiprių ašvienių į didžiausius ratus, prikrautus linų ar sėmenų, važiuoja į Rygą, Mintaują ar Liepoją. Retai kada jį tematysi liūdną: visada giedru veidu, su dainele lūpose jis pasitinka tiek pikta, tiek ir gerą dalią. Žemaičių kiemionių gyvenamosios trobos daugiausia gražios, aukštos, su dideliais langais, labiausiai Telšių apskrityje, Prūsų pasienyje, su kaminu, išvestu pro stogą, rodo, kaip šičia gyvena paprasti žmonės. Kiekvienos trobos yra du galai; viename iš jų yra kambarys svečiams, arba seklyčia, ir mažas alkieriukas, vadinamas šalinuke. Abu šie kambariai yra kuo švariausiai užlaikomi, su grindimis, išplauti, lubos iškaišytos visokiomis laukų ir darželio gėlėmis, grindys pabarstytos ajerais ar kapotomis eglių šakutėmis. Ant sienų kaba paveikslai, labai prastai nupiešti vandeniniais dažais. Tai zakristijonų ir vargonininkų arba Kalvarijos mokyklos mokinių šedevrai. Kitame trobos gale yra prastoji gryničia: čia būva visa šeimyna; žiemą per šalčius ten atveda ėringą avį, ožkingą ožką, kai kada ir kiaulę su paršiukais. *Gryničia* paprastai be grindų, langai tokio pat didumo, kaip ir seklyčios, tik smulkesniais stiklais. Namų slenkstis turi čia svarbų vaidmenį; kad ir didžiausias priešas jį peržengtų – jau jis tampa šeimnininko prieteliu, ir niekas nedrįs jo paliesti nebaudžiamas. Jei žemaitis ko nekenčia, o iš anksto sužino, kad ateis, tai joku būdu neleidžia slenkščio peržengti, nes bijo, kad savo niekinga koja nesubjaurotų vietos, pro kurią Dievas įžengia į jo trobelę. Kaip tikrojoje Lietuvoje krikštasuolė, taip čia slenkstis yra didelėje pagarboje. Kai stato naują gyvenimą, po slenkščiu paprastai užkasa medinį kryželį

* Charonas – graikų mitologijoje vėlių perkėlėjas per Acherono upę į mirusiųjų šalį.

** Elizejaus laukai – graikų mitologijoje laimės šalis, kur gyvena dievų išrinktieji.

ir kokį nors smulkų daiktą senelių prosenelių palikimo, kurį laiko brangiausiu atminimu. Priešais kiekvienus namus yra didelis kiemas, aptvertas *žiogriais*, vidury kiemo auga dideli medžiai – liepos arba uosiai. Po gyvenamosios trobos svarbiausiu trobesiu laikoma klėtis. Ten pilami grūdai, pasidedami linai, sniego baltumo drobės – žemaičių merginų šedevrai, o nesenais laikais, dar mano atminime, neretai pasitaikydavo matyti ten sukabintus senobinius karo ginklus. Nėra šiose apylinkėse, gali sakyti, nė vienos liaudies dainos, kur nebūtų minimas svirnelis. Svirnelį rauda mergaitė, išleidžiama už vyro, svirnelį rėžia stuomenis tiems nepakenčiamiems priešams – jaunikio pabroliams, – svirnelį prižada tėvui, motinai, seserims ir broliams, pasivertusi raiba gegele, už savaitės po vestuvių sugrįžti pažiūrėti, ar jau prasmego į žemę jaunųjų lova, kurioj pirmą kartą po jungtųjų nakvojo, ir t. t. Visa Žemaičių žemė, iš pažiūros imant, keleivio akiai teikia kuo gražiausių vaizdų: visur pakelėj dideli, gražiai išstatyti sodžiai, prie kiekvienų namų, lygiai pono, lygiai prasto žmogelio, yra darželis bei sodelis ir stovi medinis kryžius, tikėjimo vėliava, to krašto žmonių dievobaimingumo ženklas. Kryžius paprastai stovi gale trobos, figūra į langus; tatau mūsų sodžiaus žmonėms akivaizdžiai primena, jog visus darbus, ir blogus, ir gerus, visada regi Dievas. Dėlei tos priežasties švariai yra užlaikomos sienos palei langus. Paprotys plauti sienas palei langus yra ir tikrojoje Lietuvoje. Pakelėse taip pat yra kryžių, bet daugiausia tinkasi matyti dideli stulpai su spintute viršuje, o toje spintutėje stovi statulėlė – šventasis Jonas Krikštytojas, Žemaičių (dabar Telšių) vyskupijos globėjas. Kryžių palei kelią taip tanku, jog nuo vieno ligi kito vos kelios dešimtys žingsnių. Teisingai tą šalį galima pavadinti kryžių ir kunigų kraštu, nes kunigų, kilusių iš Žemaičių, kiekvienoje Rusijos imperijos katalikų diecezijoje yra daugiausia. Niekur nėra tokių mandagių, tokių vaišingų ir tokių dievobaimingų paprastųjų žmonių kaip Žemaičiuose. Sodžiaus žmogus, kai keliu važiuoja, ties kiekvienu kryžium sustoja, nusiima kepurę ir bent *Tėve mūsų* sukalba, o kiekvieną, kai sutinka kelyje, sveikina žodžiais: *Tegul bus pagarbintas Jėzus Kristus*. O jei kas pasako *laba diena* ar *labas vakaras*, tai tokį palaiko pagoniu ir gerai apibara. Kur tik važiuosi Žemaičiuose, visur sutiksi gerus ir paslaugius paprastuosius žmones, kiekvienas tau pasišaus vadovu pabūti, kiekvienas tau pasiūlys savo namuose nakvynę, kiekvienas su tavimi kuo turėdamas pasidalins, nenorėdamas už tai jokio atlyginimo, o jei norėsi užmokėti – neims. O, sveikinu tave, gimtoji žeme, medum ir pienu tekančioji Palestina mano! Sveikinu jus, gimtieji mano nameliai *Pakėvyje*! Jumyse išvydau pirmą kartą dienos šviesą, jumyse pirmą kartą kūdikio šypsniu pasveikinau šį pasaulį, tokį man kitados buvusį gražų, tokį linksmą. Po jūsų kukliu stogu žengiau savo netvirtus žingsnius, iš jūsų bėgiodavau į Garbenio kalną, vadinamą, pasak liaudies padavimo, įžybaus kitados Žemaičių žemės didžiavirio dainiaus vardu¹. Jūsų pastogėje girdėjau ne sykį savo auklę pasakojant apie garsius šito vyro darbus, kaip stebuklingu savo kalaviju, paties *Kovo*² iš dangaus atsiųstu, vienu moju tūkstančius vokiečių išguldęs, kaip paskui savo didžiu balsu, į jaučio baubimą panašiu, savo pergales apdainavęs.

Nuo to pasakojimo kaito man širdis, budo vaiko galvoje garbės aistra ir troškulys, aš griebdavau nuo sienos surūdijusį tėvo kardą ir norėdavau nieko nelaukęs šokti į kautynes, kad ir su sesute arba su senu tarnu Ignacu; tiktai rykštė, atsiradusi mamos rankoje, visad nuginkluodavo šešergio riterio narsą. Po jūsų stogu, mieli mano nameliai, girdėjau ne sykį pasakojant apie *Užvarmio* miškus, apie neišbrendamas klampynes ir pelkes, apie tuos miškus, kur lindėjusios raganos ir laumės. Po jūsų stogu, mieli mano nameliai, girdėjau ne sykį nuostabius pasakojimus apie *Užvarmio* nimfą, tų nepereinamų liūnų valdovę, kur nė vienas mirtingasis negalėjo įeiti nebūdžiamas, o jei kas, smalsumo masinamas, išdrįsdavo peržengti uždraustą ribą ir išvysdavo stebuklingą valdovės veidą, tas amžinai atsisveikindavo su viltimi pargrįžti į šį pasaulį, nes amžinai turėdavo klaidžioti po mišką, girdėdamas iš visų pusių piktus deivių juokus ir patyčias³. Per tuos pačius kraupius *Užvarmio* miškus ir liūnus, kai vėliau išaugau į stamantrų

¹ Tas kalnas tikrai yra Šiaulių apskrityje, Vaiguvoš parapijoje, mano gimtinėje, *Pakėvio dvare*.

² Karo dievas. Žiūrėk Narbuto *Dzieje staroż. nar. litew.*, I t.

³ Visas šis aprašymas yra imtas iš tos vietos padavimų.

jaunikaitį, jo jau ne sykį linksmas, su viltimi širdyje. Nūnai kaip viskas persimainė!.. Aš tik vienas čia tarp nepažįstamų veidų klajoju. Tie, kuriuos mylėjau, vieni toli, o kitus sauja drėgnos žemės užklojo. Net ir mano nameliai į senatvę palinko ir, pasikeitus gyventojams, savo veidą pakeitė. Šiandien, kai važiuoju per tuos užkeiktus Užvarmio miškus, rodosi, kad gedulinga marška dengia juos, rodosi, kad kiekvienas medis, kiekviena pažįstama vieta klausia mane: keliauninke mūsų, o kas tau pasidarė?

Tiek metų nebuves savame krašte, nūnai žiūriu į tas vietas, po kurias jaunystėje bėginėjau linksmas. Štai liepa, kurios pavėsy tiek kartų mokė mane tėvas, kaip Dievui ir artimui tarnauti reikia – deja! – lūpos, skelbusios tiesą, jau užsičiaupė amžinai ir niekad man tų žodžių nebekartos! Ranka, kuri laimino, nūnai sustingusi, o gal jau ir veltėdžio kirminėlio sugraužta, daugiau manęs nebepriglaus. Štai kita liepa, ant kurios buvau išrėžęs savo ir savo draugo monogramas. Medis išaugęs, ir mūsų monogramos lyg Egipto hieroglifai išrodo. Argi toks pat likimas būtų ir mūsų širdis ištikęs?! – Štai giraitė, kur su draugais žaisdavau – čia kitados mes greitais kiškeliais ėjome, smarkiuose mūšiuose kariavome. O, kiek vienusyk atbudo mielių atminimų mano širdyje! Tik argi beįstengsiu atgaivinti atminty visus džiaugsmus, visas praleistas šioje įstabioje vietoje laimingas valandėles, kurios jau taip seniai nuplaukė nebegrįžtamai. Kai užgriūva mus daugybė atminimų, išlikusių mumyse, tai norėtusi vienusyk tą visą daugybę perimti ir jos atspaudą savo atmintyje įtvirtinti; bet kai šaltai svarstydami pradedame galvoti apie atskirus daiktus, tai didžioji jų dalis dingsta iš mūsų domės. Praeitis mums atrodo it platus geografijos žemėlapis, kurio linijos visai eina ir kryžiuojasi. Kai kurios iš jų ryškiai nubrėžtos, o kai kurios, tik vos vos pažymėtos brėžtuvu, toliau vis labiau nusitrina ir nyksta; o kas išlieka, tai panašu į aną labirintą, kuriame keliauninko akis neįstengia įsidėmėti tikrojo kelio. Juk kiek jausmų, taip smarkiai sukrėtusių ugningą mano sielą, nūnai visiškai pamirštų! Kiek džiaugsmų, nusiminimų, pavojų praėjo, nepalikę nė mažiausio pėdsako – tarsi jų nė būti nebūta! Visi sąjūdžiai dingo be ženklo, nelyginant toji margaspalvė vaivorykštė, kur vakar žavėjo mūsų akį.

Daugumas jaunystės draugų – tartum niekad ir pasauly nebuves; tik tai kada ne kada ar koks netyčių atsitikimas, ar abejingi žodžiai kalboj, paliečia juos kuo nors. nelaukta ir greitai, truputį švystelėję atminty, beprimena juos.

O, kaip daugelio nežinome likimo, net tų, kur buvo patys tikriausi mūsų draugai, su kuriais norėjome keliauti visą gyvenimo kelią, su kuriais lyg su broliais viskuo dalinomės, kuriems neturėjome nė mažiausios paslapties. Gal po daugelio metų nekrologo puslapis ar antkapio akmuo pasakys, jog mirė tas, kurio veltui ieškome gyvųjų tarpe; gal rasim ir tokių, kurie, iškilę į didžias aukštybes, su panieka stumia nuo savęs atminimus tos broliškos meilės, kurią buvo prisiekę laikyti ligi grabo. Kiti, atsidavę niekingiems troškimams, pamiršo viską, išskyrus norą įgyti galios, turto, išskyrus priemonės lobti, kad ir ne verčiausiu būdu.

Jei norime, kad bičiuliška ranka nuoširdžiai suspaustų mūsų, ieškokim draugo, kuris, patekęs į nelaimės, matė, kai kerojo priešais jį visos vargo šakos, ir, bėdos ištiktas, su tvirta dvasia žiūrėjo į užsidarančias aukso gausybės duris.

III ŠILUVA

Prie įžymiausių Žemaičių vietų priklauso Šiluvos miestelis, plačiai žinomas jomarkais ir gražia mūro bažnyčia, kurioje yra *Švenčiausios Panelės* paveikslas, garsus stebuklais. Seniau ta vieta buvo vadinama *Būda* arba *Šilas*, čia pirmąją bažnyčią Dievo motinos ir šventųjų apaštalų Petro ir Povilo garbei, viešpataujant Kazimierui Jogailaičiui, 1451 metais pastatydino Petras Gedgudas, Geišių⁴ ponas. 1532 metais, kada religinės naujovės, iš Prūsų pargabentos, susuko galvas mūsų tėvams ir mažne visos

⁴ Geišiai – dabar Raseinių priemiestis.

katalikų šventovės buvo paverstos kitatikių maldyklomis, tokia pat liūdna dalia ištiko ir Šiluvos bažnyčią, pamestą savo ganytojo *Holubkos*, kuris, drauge su daugeliu kitų Žemaičių vyskupijos dvasininkų išsižadėjęs dangaus laimės dėl nešvarios ir nepastovios žemės laimės, parankiuose teiginiuose ieškojo palengvinimo savo sąžinei. Tiek buvo pas mus toji naujovė paplitusi, jog kunigaikštis Merkelis Giedraitis, žengdamas į Žemaičių vyskupo sostą, tik septynis katalikų kunigus berado visoje vyskupijoje. Aštuonias dešimtis metų Šiluvos šventovė išbuvo evangelikų reformatų valdžioje, o gal ir ligi šiol būtų likusi jų rankose, jei pati švenčiausioji panelė stebuklingu apsišaukimu nebūtų paskatinusi katalikų atsiimti kas savo. Visas tasai įvykis yra aprašytas Šiluvos bažnyčios istorijoje, surašytoje ant pergamento, rodos, Augusto II laikais“. [...] Kalbant apie Šiluvą, negalima tylomis aplenkti tenykščių jomarkų, vykstančių per visą Švenčiausiosios Panelės *užgimimo* švenčių oktavą. Kas tik aprašinėjo keliones ar kokią nors vietą, bent pas mus, niekad nepamiršo savo knygoj duoti kokio nors jomarko apybraižą, nes kaip tik tenai puikusiai duodasi pažinti, bent iš dalies, žmonių fizionomija ir papročiai; dėl tos tad priežasties, o ne iš vėjavaikiško beždžioniavimo, ir aš imuosi aprašyti Žemaičių jomarką. Neras čionai skaitytojas humoristiškų paveikslų, kuriais yra žymūs Kraševskio ir grafo Pšezdzeckio veikalai, bet tiktai paprastus, nuoširdžius, be jokio įkvėpto polėkio nuškiecuotus paveikslus mūsų žemės žmonių, pagyvėjusių dėl geros nuotaikos, linksmumo ir visuotinio judėjimo.

Dar gerą savaitę prieš prasidedant jomarkui jau visi keliai pilni pirklių keliauninkų, kurie čionai traukia su prekėmis net iš tolimų pakraščių.

Gana erdvią aikštę užima paprastai pirkliai rusai iš Rygos, Maskvos, Kijevo, o kai kada net iš Odesos. Jie čia atveža stiklo, porceliano, kailių, konfitūrų, žvakių, muilo ir visokių kitokių prekių, kuriomis verčiasi prekyboje rusų *važinėjantieji* pirkliai. Armėnai atvažiuoja su šilkais, turkiškais šlafrokais ir kt. Už aikštės, žemynlinkui, eina ilga eilė parduotuvių, kuriose paprastai mieli mūsų žydėliai, nešvarūs, riksmingi, o visada įkyrūs, turi susikūrę savo veiklos sceną. Čia tave įrudusi, sena, susibaigusi žydė traukia už skverno ir maloniai perša savo supuvusias kriaušes bei obuolius; čia tau rodo vilnoną, perkeliukus ir kitokius audeklinius niekus, ten tave per kits kitą stumia, traukia be jokios mielaširdystės ir rėkia: *cukraus, kavos, arbatos, petnešų, pirštinių, liemenių, skarelių, perkelių* ir t. t., ir t. t. – visiškai kaip Vilniuje, Žydų ar Stiklių gatvėje. Tarp kelių dešimčių prastų krautuvėlių it didžiuliai perlai žvilga galanterijos krautuvės – Kameneckio iš Raseinių ir Mintaujos pirklių, o labiausiai – jomarko briliantas, žemaitikių saldžių svajonių daiktas, – skrybėlaičių parduotuvė. Toliau – keliasdešimt parduotuvių vilniečių su visokiu šlamštu. Toliau – vėl žydų parduotuvės, o dar toliau... ir dar toliau žydai su prekėmis.

Aplink bažnyčią – visas didžiulis šventorius, aprizgęs audeklinėmis būdomis, ten pardavinėja rožančius, škaplierius, kryželius, medaliukus, paveikslukus ir maldaknyges.

Aplink visą rinką – žalios žydų lapinės su degtine, alum, silkėm, meduoliais, riestainiais ir bandutėmis, keptomis su alūnu, kad išeitų didesnės. Rinkoj stovi vežimai su taboka, džiovinta žuvimi, o prie kiekvieno, iškabos vietoj, ant ilgos karties iškeltas kuokštas taboklapių arba dideliausia plekšnė. Vienur kitur stovi stalai, apdėti skardos dirbiniais. Žemėje prikrauta geležies, molinių puodų ir kitokių indų. Ten vėl stovi tvarkingai išrikiuoti rateliai, o ten visokie ūkio padargai: skrynios, dėžės, kubilai, stalai, staleliai, krėsiai, krepšiai, kraitelės, šepėčiai linams šukuoti. Galiausiai visur čia dar matyti smulkių parduotuvių, kur prekiauja vaikų žaislais, siūlais, sagutėmis ir t. t. Visų žymesnių smuklių sienos margoja lentynomis visokių spalvų ir visokių pavidalų kepurų. Tiktai kas čia ir įstengs viską aprašyti – reikėtų Homero genijaus ir Homero atminties, kaip jis, nė karto nesutrikęs (snausdamas tiesiog), išskaičiuodavo visus graikų laivus ir didvyrius, kurie kovėsi prie Trojos, o mes, vargšai rašeikos, kur čia su juo susilyginsim; tad pakaks mums ir tiek, kiek papasakojom skaitytojui nuobodinti; o jei pasitaikys proga, gal dar kai kuriuos daiktus, čia neminėtus, ir prisiminsime.

Pažvelkim dabar į tuos keliolika tūkstančių žmonių, kuriuos į šią vietą pamaldumas ir jomarko interesai sutraukė. Kiek čia judėjimo, kokia spūstis! Kai žiūri iš kurios aukštesnės vietos, pavyzdžiui, nuo šventoriaus, tai atrodo, tartum prieš tave dideliausias skruzdėlynas, kur krutūs vabalėliai visi įnikę į savo

darbus; o gal geriau pasakysiu, jei visą tą sambūrį palyginsiu su įvairiaspalviais stikleliais kaleidoskope, kurį akiai palinksminti greitai suka vaiko ranka. Įsiterpkime į tą minią ir pažiūrėkime, kas taip kvaršina galvas šitiems žmonėms.

Štai esame svarbiausiajame jomarko punkte, tarp parduotuvių, kurios tvarkingai išrikiuotomis prekėmis vilioja kiekvieną praeivį. Visi čia traukia: vieni nusipirkti ko reikia, kiti pasižiūrėti į anuos, o paskui, neturėdami už ką pirkti, bent pasakyti, kaip ta saktė lapė: *čia – labai prastos rūšies*, o dar kiti, paprastai jauni žmonės, šiaip sau – pasižiūrėti po dailia skrybėlaite, pridengusia gražias akutes. Kas čia žmonių, kas čia originalų, kokia gausinga kolekcija egzempliorių, nors ne per rečiausių gyvajame teatre!

Antai, tasai susiganęs šlėkta, mažiausiai koks nors ribų teisėjas, perka stiklines: žiūrėk, kaip renkasi kuo mažiausias – jis iš jų vaišins arbata svečius; o sau ir pačiai nusipirko kvortines; jo tokia taisyklė: *geriausias ir mieliausias svečias namuose – tai pats šeimininkas*.

Tas jaunavedys perka žmonai nublukusį maskvinį šaliką ir papjautinai derasi su pardavėju dėl auksino. Po valandėlės pamatysi jį lošimų salėje: tenai be svyravimo pastatys ant kortos šimtą dukatų ir praloš.

Pasižiūrėk į tą smulkų, nupiepusį, išblyškusį sutvėrimėlį, vedantį už parankės savo pačią. Turbūt sakysi: čia koks nors turtingas dvarininkas, matyt iš prabangiai galionuotų tarnų livrėjų. O! Turtingas dvarininkas, turi pusę milijono sidabro rublių – skolos. Bet koks jis neramus, kažko dairosi, grėžiojasi į visas puses, nelyginant studentas, pastatytas į kertę už bausmę. Jis ieško progos atitrūkti nuo vargšės pačiutės šono, o tada – kuo greičiausiai nudumti į traktierių, kur jo seniai laukia arfininkė čekė, dievinamoji ir neprilygstamoji Teresė.

Tas išsitempęs, it mietą prarijęs ponaitis — tai jaunas grapukas; jau vien iš veido, iš kvėšų jo akių žiūri kvailumas, būdinga visų madų krautuvių didžiavyrių savybė.

O ką gi pasakyti apie tą „jo malonybę“ su barzda, ūsais ir žandenomis *à la jeune France**, arba *à la senas ožys* rudenį, kas galų gale vis tiek?.. Nieko, nes su tokiais padarais dažnai susitinkate – tai namie auginti mūsų fanfaronai ir svetimų juokingumų beždžioniautojai. Geriau mestelkite akį į tas nuvytusias ponias, apsirengusias puošniai, bet ne pagal madą, kaip matyti iš skrybėlaičių plačiausiais bryliais, panašiais į kverkštenės vištos išplėstą uodegą, įnikusias žiūrinėti blizgučius Kameneckio krautuvelyje. Yra tai pirmutinės Žemaičių aristokratės; yra tai... geriau nutylėsiu, nes sakys, kad aš esu nemandagus – o mandagiai apie tokias ypatas atsiliepti negaliu.

Bet tik pažiūrėkit, koks ten spiečius panelių, jos plūsta tiesiai į ruso pirklio parduotuvę. Kokios dramblotos, sustumtinės figūros, bet užtat apsiavusios geltonomis, nuklypusiomis čeverykomis. Tai antroji moterų kasta, tai akalicų šlėktaičios. Pasiklausykite jų kalbų, jei įdomu ir turite nors kiek kantrybės. Koks pretenzingumas, koks įsitikėjimas į savo bajoriškus herbus, koks titulavimasis tarpusavy, kokie ryškūs šūksniai: „Na, duok tu man ramybę! A, kad tave velniai griebtų! O kad tu nesulauktum!“ ir t. t. Nuėjo į krautuvelyje ir tuoj visos vienu balsu užriko:

– Ponas burlioke, ar turi saldainių?

– Turiu.

– Duok mums svarą, tik gero svorio.

Pirklys atsvėrė, suvyniojo ir laukė užmokant.

– O kiek kaštuoja?

– Du auksinu, panelės.

– O, taip brangu!

– Ne, tai nebrangu.

– O ar negalima už keturiasdešimt skatikų atiduoti?

* *à la jeune France* – „tartum jaunoji Prancūzija“. Apie 1830 m. „Jaunąja Prancūzija“ buvo vadinama grupė rašytojų romantikų, kurie ne tik deklaravo savo romantiškas literatūrinės pažiūras, bet stengėsi demonstruoti romantiškumą ir savo drabužiais bei nešiosena.

- Ne.
- Tai už keturiasdešimt penkis.
- Paskutinė kaina, du auksinai.
- Va šė, kad tave paralius griebtų.

Ten, apie žydų parduotuves, apspitusios it musės pilkos kaimo moterys su drobiniais sijonais ir perka sau skareles. Apdriškę, su lapsardokais pardavėjai rodo joms visa, ką tik turi, o jos kiekvieną skarelę supasi ant galvos ar ant pečių ir su tam tikru pasitenkinimu žiūrisi į mažą, skarda aptaisytą veidrodėlį. Žydai už kits kito giria savo šiukšles.

– Oi, kaip gražu! Oi, kaip tau pritinka! Tu dabar visiškai į save nebešanaši, tu dabar išrodai kaip kokia panelė! Na, šė, imk tą skarelę, aš tokią pačią vakar pardaviau poniai maršalkienei.

– Tai aš nepirksiu, – atsako sodietė, – aš su poniom lygintis nenoriu.

– Na! O kuo tu prastesnė už poniją maršalkienę? Tau ta skarelė daug geriau pritinka nekaip jai; ji su šilkais, su perlais, su deimantais išrodo kaip prasta boba, o tu ir su ta rudinėle kaip kokia jos malonybė, kaip kokia grafienė. Na, kam sau gailėti, jei ponas Dievas tave tokią gražią sutvėrė. Oi, kokia tu graži! Tau tik palociuos gyventi. Šė, imk tą skarelę, nesigailėsi, – atmink mano žodį, kaip tave tokią išsipusčiusią pamatys koks ponaitis – tuoj pasidabos ir apsiženys.

Mergina, nuo pagyrų apkvaitusi, perka su džiaugsmu, nes pataikavimais kiekvieną moterį apdumsi – ir didžiausią turtuolę, ir varguolę paskutinę; ir nenuostabu – juk visos yra dukterys tos pačios rojaus Ievos, kuriai žaltys susuko galvą gražiais žodeliais!

Einam toliau. Palaikių drabužių parduotuvėse smulkieji šlėktos perkasi senus, nudružusius paltus, surdutus, o kai kada net frakus! Prašom dabar pasižiūrėt į juos, kai apsivelka tais skarmalais, – su kokiomis didingomis minomis jie vaikšto, kaip gręžiojasi į visas puses – persitikrinti, ar juos kas mato šitaip pasikvietusius. Kokie judesiai – eina, tai, rodos, žemės nesiekia, o veidas linksmas, o sprandas išriestas, o povyza ištempta kaip ant kartuvių – taip juos pakeitė drabužis, jog teisingai čia galima pritaikyti seną mūsų priežodį: „*Nustebintas kūnas nutvilko: ir ko tik ant jo neprivilko!*“ Arba pažiūrėkite į tą šlėktaitę, kur nusipirko bombasinį burnosėlį su siaurute apykakliuke. Jai regis, jog visame pasaulyje dailiausiai pasišvietusi. Tegu pamėgina kas nors iš pažįstamų, tokią josmylistaitę sutikęs, kaip geras pažįstamas, apkabinti į glėbį; koks pasipiktinimas! Tuoj jam išrėš komplimentą: „Su tokiom manierom – pas tarnaites, į šeimyninę!“ arba „*Eik sau, pons! esi girtas!*“

Šlėktos ir kiemionys perka kepures. Žydas jiems paduoda, rūpestingai nupurto dulkes ir įsirėžęs giria: čia nauja, neišversta, sajetinės gelumbės, ai, ai! kokia tai puiki kepurė! Įsikaušęs šlėkta matuojasi kepurę ir klausia aplinkinius, ar jam pritinkanti.

– Oi, tu su šia kepure išrodai kaip ponas.

– Ai, duok ramybę, ponas arendoriau (taip čia vadina kiekvieną žydą), tai sena kepurė, jau kokius dvidešimt kartų versta perversta.

– Oi, kad aš taip sveikas būčiau, kaip ji neversta.

– Tai prisiek *cheremu*, kad neišversta, bet aiškiai prisiek.

– Na! prisiekiu tau, kad nauja.

Žydo duoto žodžio įtikintas, pirkėjas ima sukioti kepurę į visas puses ir, dviem pirštais suėmęs, gelumbę bandyti, pagaliau derasi dėl kainos, po keliolika sykių išėina ir po keliolika sykių grįžta; pagaliau nuperka ir užmoka dvigubai brangiau negu verta.

Ogi štai tikras stebuklas! Knygynas Šiluvoje!! Ar tik ne gerbiamasis Rubenas Rafalovičius Dajonas* čia atsikraustė? – Ne, tai vienas smulkus senojo išpažinimo** literatas, kurį neretai esate sutikę Vilniuje su

* Rubenas Rafalovičius Dajonas – knygyno savininkas ir knygų leidėjas Vilniuje.

** T. y. izraelitų tikėjimo.

keliomis apdriskusiomis knygelėmis ant Kardinalijos kampo. Reikia pažiūrėti, gal ką naujo atvežė: knygų, atrodo, turima gana nemažai. Toji krautuvėlė yra visiškai tuščia, gera tad bus po jomarko darbų pasilsėti.

– Kodėl pas tave pirkėjų nematau? – klausiu žydelį.

– Nežinau, turbūt žemaičiai knygų nemėgsta.

– Ar dar nieko nepardavei?

– Kur ne, pardaviau labai daug *kalendorių*, apie du šimtus egzempliorių *Morfėjaus* ir keliasdešimt *Keliaujančio turko*.

– O kokių dar knygų turi?

– Prašom pažiūrėti.

Ėmiau iš eilės žiūrėti duodamas man knygas. Kone visos buvo išleistos Maneso Romo, pirmojo mano mecenato, Dvožeco Noimano, o kai kurios ir svarbiausiųjų Vilniaus knygynų – Gliuksbergo ir Zavadzkiego^{***}, kaip nebereikalingas šlamštas išmestos ir žydeliams pasigrobti atiduotos. Čia buvo: *Libusa, arba Prahos įsteigimas, Atsargos štabrotmistro Bronico poezijos, Trijų brolių poezijos, Dugaltas Dalgety, Maltos riteris, Žugaževskio vertimai, kun. Olševskio vertimai, kun. dominikono Snarskio vertimai*, nesuskaitoma daugybė *Rinkinių, Poezijos rinkinių, Keliaujantis turkas, Morfėjus* (tos dvi brošiūros pas mus yra populiariausios), *Pranašavimas*, mano – kaip teisingai buvo pavadinta – liliputiška knygelytė *Lietuvos istorija vaikams*, poema *Medžioklė, Trioletai* ir t. t., ir t. t. Ogi tarp tų visų brošiūrų spindėjo Kiškos-Zgerskio dramos veikalai ir kito autoriaus sieksninės odės, kurios, savo laiku sukėlusios triukšmą, bildesį ir riksmą, įvairios visiems nuobodulį, susirado galiausiai prieglobstį žydu kromeliuose, kur paprastai rašytojų, jau mirusių šlovei, protai ilsisi ramybėje, net be vilties prisikelti iš numirusių. Sukalbėjęs amžinatilsį prie palaikų tų kitados garsių ir smarkių Vilniaus literatų, buvau jau beišeinąs, tik šit, netyčia pastūmėjęs apsiausto rankove gražiai apdarytą *Pamiėtnik Magnetyczny*, pamačiau apačioj savo pirmąsias terliones, išleistas Maneso, vardu *Raštai*, terliones, dar mokyklos suole keverzotas, kai tebebuvo vos keliolikos metų vaikiūkštis, o pamatęs tą savo jaunystės nuodėmę, labai nemaloniai nustebęs sustojau; mat, perskaitęs paskutinį patepimą, duotą man *Tygodnik Petersburski* leidėjo, tučtuojau visus tos knygutės egzempliorius iš knygynų atsiėmiau ir į autodafe paskyriau. O kadangi Manesas buvo ją atspausdinęs savo lėšomis, tai aš gavau gražinti jam visas išlaidas su dideliausiais procentais. Betgi pasirodo, kad jis buvo išspausdinęs daugiau egzempliorių, negu man atidavė, ir nepasitenkino mano atlyginimu, jeigu dar ir dabar jų matau prekyboje. Taip man ir reikia! Tegu šis įvykis būna pamoka visiems prastiems rašytojėliams, kad jeigu sykį parašei ir išspausdinai kokį niekalą, tai jokiū būdu jo nebeišnaikinsi; kad, nors kaip besistengtum, ką bedarytum, vis tiek paskui jisai persekios neapsigalvojančią autorių visą gyvenimą. Kaip tad šičia išvengti blogio? Ogi va: nerašyti visai. Kad tai galėtum! Bet kur tau – žmogus ir po laiko nepasidarai gudresnis, nes rašymas yra aistra, aistra, piktesnė už įprotį rūkyti pypkę arba girtauti. Rašytojavimo aistra niekad nusikratyti negalima; tą aiškiai ir įtikinamai rodo ir ši terlionė, kurią nūnai drebėdamas atiduodu į gailastingo skaitytojo rankas. Tiktai, man rodos, geriau daryti nuodėmes prastu rašymu, negu dykinėjimu arba žmogų žeminančiais užsiėmimais, k. a. kortavimu, girtavimu ir t. t. Bent jau aš, kai neturiu ko naudingo pasiskaityti, bemeiliju nors rašyti, kad ir prastai, negu dykas būti ar su pypke dantyse vaikščioti po kambarį ir mirtinai nuobodžiauti. Šituos ir tolygius filosofinius svarstymus, kurie po kiekvieno nemalonumo ateina manęs paguosti, teko nutraukti, nes į knygyną užėjo keletas žmonių. Prisirinko paskui ir daugiau. Vieni pareikalavo *Kalendoriaus*, kiti *Taupios virėjos*, tretį *Patarėjo medžiotojams*, dar kiti – *Visto filosofijos ir pagrindų*. „Dieve mano! – pagalvojau – tai juk mūsų dvarininkai! Tokios tatai knygos jiems sudaro literatūros visumą! Bet prašom su tais ponais įsileisti į šneką apie savojo krašto raštiją – nieko nežino,

^{***} Teofilio Gliuksbergo spaustuvė veikė 1829–1859 m. Kurį laiką ji buvo universiteto, o vėliau akademine spaustuve.

J. Zavadzki (1778–1838) – žymiausias iš visų Vilniaus spaustuvinių ir leidėjų. J. Zavadzki yra išspausdinęs knygų ir lietuvių kalba. Zavadzki knygynas veikė nuo XIX a. pradžios iki paskutinių buržuazinės Lenkijos viešpatavimo dienų Vilniuje.

nieko neskaito, o betgi plūsta kiek tik gali lenkų rašytojus ir knygas. Palengvėjo kiek man širdy, kai vienas jaunas vyras paprašė pardavėją duoti turiningesnių knygų – Kraševskio, Grabovskio ir kitų rašytojų, kurie nūnai sudaro šviesiausią žvaigždyną mūsų literatūroje, kovojančioje dėl pirmenybės palmės su visų Europos tautų literatūromis. Žydas prašomų knygų neturėjo, ir tas jaunas vyras, nieko nenusipirkęs, išėjo iš parduotuvės; ne ką trukęs ir aš tą pat padariau.

Išėjęs iš knygyno, pasukau į rinką. Minia užė, įsikaušę kaimiečiai ir šlėktelės vieni su narsuolio mina vaikštinėjo sau, kiti, jau perpildę ruginio nektaro saiką, stovėjo nejudėdami ir iškvėšusiomis akimis spoksojo į aplinkos daiktus. Pastebėjau, kad mažiausia žmonių buvo žydų būdose, kur pardavinėjama degtinė, o daugiausia gėrė prie vežimų. Žemaičių sodžiaus žmogus tik paskutinio reikalo spiriamas perka degtinę iš žydo jomarke, nes daugiausia savo iš namų atsiveža ir ja pažįstamus vaišina. O važiuodamas namo, kai atsargų nebeturi, tai mažne prie kiekvienos karčiamėlės, prie kiekvienos būdelės (o tokių būdelių, grįžtančiųjų iš jomarko patogumui, pilna būna visose pakelėse per keletą mylių) sustoja ir nors už porą skatikų degtinės su mielu kaimynu ar kūmu turi išgerti. Na, tada prasideda bičiulystės pareiškimai, glamonėjimasis ir bučiavimasis, o draug su tuo ir gausingas abipusis seilėjimasis. O šlėktos tais atvejais daugiausia rėkauja, pučiasi it kalakutai, vaidijasi, kol galų gale etiketiniu trikarčiu pasibučiavimu į abudu skruostus atsisveikina. Šlėkta jomarke, ypač į pavakarę, ima prisiminti senus laikus, senobinius seimelius, o apstotas jauno savo *ponų ir brolių* pulko, meluoja jiems, kad net dulkės rūksta. Jaunimas smalsiai klauso tų tauškalų ir tiktai kada ne kada įterpia į jo kalbą ryškų šūksnį: „*E, meluoji, ponas stražnike!*“

Bet koks tenai triukšmas girdėti iš anos drobinės būdos pačiam vidury rinkos? Ten žydas fokusininkas rodo prastuomenei už penkis skatikus savo *štukas*. Ėda pakulas, iš nasrų leidžia liepsną ir traukia visokių spalvų kaspinus, šoka ant virvės, smaigaliu ant nosies užsistatęs, sukioja kardą, ant kapos kiaušinių šoka ir nieko jiems nepadaro. Žmonės į jį žiūri stebėdamiesi ir, nieko negalėdami suprasti, sušunka: „*Tas žydas raganius! Bėkim šalin!*“

Tenai toliau karingų romėnų vaikaitis, ištižęs ir suniekšjęs, nešiojasi ant kukšteros pajodžargą beždžioniukę, aprengtą ryškiai raudonu husarišku munduru, ir vedžioja už virvelės mokytą šuniuką. O toliau vokietis, driskis filosofas ir drauge muzikas, groja švilpynuke populiarią gaidą „*Mein lieber Augustin*“ [„Mano mielas Augustinai“] arba, paprašytas už auksiną, užėina į kuriuos namus ir paleidžia „spiegti“ išgarsintojo „valsų karaliaus“ Štrauso tonus, nuo kurių atgarsio marionetės, pastatytos ant plokštelės, šoka. Kitas vokietis tąso ant kupros dideliausią skrynią, kurioje atvaizduotos sidabro kasyklos Freiburge. Ir šis už kelis skatikus labai mielai rodo savo įmantrybę. Atidaro skrynią, ir turite prieš save Freiburgo kasyklų miniatiūrą: pasukus rankeną, pasisuka velenas, visos tos mašinos širdis, ir sujudina visas jos dalis. Tik veltui lauktumėt tų visų dalykų paaiškinimo, jei vokiškai nemokat. Rodytojas nemoka lenkiškai ir į kiekvieną jūsų klausimą atsako: „*Eto saksonski horot Freiburg!*“ [„Tai saksų miestas Freiburgas!“] arba, rodydamas į mašinerijos dalis, sako: „*I tut rabota, i tut rabota, i tut rabota*“ [„Ir čia darbas, ir čia darbas, ir čia darbas“], o pagaliau atkiša nedidelį skardos padėklėlį ir sako maivydamasis: „*Ponia duoti pinigais.*“

Yra Šiluvoje per jomarką ir teatras, kai kada net po kelias trupes susirenka vienukart; tada keliuose klojimuose vaidina. Tiktai niekad čia neužsuka nieko gero, o atvyksta vien klajojį prasti aktoriai, basi, nudriskę ir žaliausio supratimo neturį apie dramos meną. Bet prašom tiktai paskaityti jų sieksnines afišas, išlipytas mažne ant kiekvieno namo kampo, ir iš jų tokio skelbimosi tikriausiai pamanysite, jog artistai atvažiavo bent iš Vilniaus, jei ne Varšuvos ar Petrapilio. Kokias čia pjeses vaidina? – vis dramos, operos, baletai!... Tiktai, jei nori ilgesnės mielos iliuzijos, tenkinkis pačia antrašte, neskaityk visos afišos, nes maudulį įvairys, tau koku paliks, neradus joje nei prasmės, nei mokėjimo rašyti; užtat pavaišins tave gera porcija kvailybių, o dar geresne – įžūlumo ir darkymosi. Tiek apie afišas; spręsti apie teatrą – ne mano dalykas.

Reikėtų čia ką ne ką pasakyti ir apie lošimų salę, kaip apie svarbiausią punktą, kur visų gausiausiai buriasi jaunimas ar net ir pagyvenę žmonės; tiktai man nesinori tenai eiti nei savo skaitytojo vesti, – verčiau likit sveiki!

IV KRAŽIAI

Lygumoj abipus Kražantės upės stovi miestelis, gavęs nuo jos vardą, – Kražiai, garsus iš seno Žemaičiuose aukštesniąja mokykla, laikyta po kits kito jėzuitų, eksjėzuitų, senosios regulos karmelitų, pagaliau mokytojų pasauliečių, prižiūrimų buv. Vilniaus universiteto.

Kražiai iki Vytauto laikų buvo kaimelis, priklausantis Žemaičių kunigaikščiui. O 1414 metais Vytautas jį priskaičiuoja prie apskrities miestelių. 1547 metais jie atiteko nuosavybėn Stanislovui Kęsgailai, kuris buvo vedęs Oną Radvilaitę ir rašėsi Kražių grafu⁵. Kiek vėliau grįžo vėl į valdžios nuosavybę, ir nuo 1559 metų kurį laiką juos valdė anglai, Sufolko kunigaikštienė ir jos vyras Rišardas Bertas, kurie „atsidūrę pavojų ir gelbėdami gyvybę“ (karaliaus privilegijos žodžiais), pabėgę iš savo tėvynės, rado čia prieglobstį pas Žygimantą Augustą ir už padėtus valstybės išde auksu ir brangenybėmis 3676 talerius (sumą, prilygstančią 1613 to meto lietuviškų kapų ir du skatikus), įkaito teise įgijo Kražius. Kai anglams pavojus praėjo ir jie turėjo jau į savo kraštą grįžti, o išde nebuvo pinigų, tai sakytąją sumą iš savo kišenės išmokėjo jiems kunigaikštis Mikalojus Radvila ir tuo būdu tapo įkaitiniu Kražių valdytoju. Paėmęs į savo rankas miestelį, toje vietoje, kur dabar stovi buvusioji jėzuitų bažnyčia, pamūrijo gynybinę pilaitę, kurią apsupo vandeniui, panaudojęs Kražantę ir kanalą, ėjusį kitados per vidurį dabartinio miestelio. Tą pilaitę vėliau Karolis Chodkevičius liepė perdirbti į kolegijos bažnyčią. Visiškai griežtai tačiau šito tvirtinti negalime; bent jau tokios nuomonės yra profesorius Podčasinskis, kuris, būdamas mokyklų vizitatoriumi, 1826 m., kai mokiausi ten gimnazijoje, lankė Kražius ir, apžiūrėjęs tuščią buvusią jėzuitų šventovę, kalbėjo, jog bažnyčios architektūra įsakmiai rodanti, kad ji esanti perdirbta iš pilies. 1568 metais Mikalojus Kristupas Radvila visuotiniame seime Gardine įgijo Kražius savo šeimai paveldimai, tuo reikalu gavo ir karaliaus privilegiją, datuotą tų pat metų birželio mėn. 1 d. Vėliau, kai ši privilegija per gaisrą sudegė, kunigaikščiai Radvilos gavo kitą iš Stepono Batoro, rašytą 1577 metais Marienburge. 1780 metais karalius Stanislovas Augustas savo privilegija leido Kražiuose rengti du turgus kas savaitė ir tris prekymečius kas metai: *pirmą* keturių savaitių, pradėdant nuo *Trijų karalių, antrą* trijų savaitių, *po švento Antano, trečią* keturių savaitių, *po švento Egidijaus*. Tačiau tasai leidimas nebuvo įgyvendintas. Dabar čia būna vienas turgus savaitėj ir keli vienadieniai arklių turgai metuose, t. y. šv. Lauryno, šv. Roko, šv. Mykolo, Sekminių ir Trijų karalių. Svarbiausiasis turgus esti pirmadienį prieš užgavėnes ir turi *mugės* vardą. Radvilai 1801 metais pardavė Kražių grafystę Juozapui Rodzevičiui, Lenkijos kariuomenės leitenantui, Ašmenos horodničiui, už 25000 olandiškų dukatų, kuris, užmokėjęs dalį šios sumos, įsipareigojo apmokėti skolas, užtrauktas šio dvaro sąskaita. Tuo tarpu dėl švaistymo, o dar labiau dėl netvarkos tos skolos dvigubai išaugo, ir galų gale įvyko eksdivizija*, po kurios Kražiai atsidūrė labai didelio skaičiaus savininkų rankose. Mat, kiekvienas namas, kiekviena prasčiausia karčiamėlė, kiekvienas menkiausias kromelis, kuriame pardavinėjama bent svaras kitas muilo ar keli lapai tabokos, turi vis kitą savininką. Yra tatai miestelis, kurį sudaro keli šimtai namų, nešvarus, pelkėtas, gyvenamas daugiausia žydų. Jo aristokratija yra gimnazijos mokytojai ir mokiniai. Namai kai kurie gražūs, bet visa fizionomija išrodo kaip pasiturinčio izraelito drabužis, kur matai sumišai turtingumą bei eleganciją su purvu.

⁵ Niesiecki, Korony Polskiej 2 tom., 517 psl.

* Eksdivizija – skolininko turto padalinimas tarp kreditorių.

Per patį vidurį miestelio teka Kražantė. Jos vandenų veidrodyje žiūrisi apsamanoję kitados garsios *šventujo Ignaco Lojolos* sekėjų** kolegijos mūrai. Bažnyčia, kolegiją ir mokyklą pastatydino Jonas Karolis Chodkevičius, Vilniaus vaivada, Lietuvos etmonas, prieš Chotino mūšį, su intencija išmelsti iš Dievo pergalę, ir atidavė valdyti kunigams jėzuitams. Be mokyklos, kuri buvo vadinama *akademine*, jie laikė 171 metus pasauliečių kunigų seminariją, nuo 1570 iki 1741 metų, kuriais ši dvasinė įstaiga buvo perkelta į Varnius.

Bet kame šiandien tas ordinas, turėjęs šitiek didžių vyrų, uolių Dievo garbės skelbėjų? Išnyko turbūt amžinai!.. Vien tik atsiminimai liko apie jį naujosioms kartoms, vien tik pasakojimai ir užsilikusios žmonėse kalbos liudija, jog buvo kadaise tas milžinas, kuris savo galingais pečiais laikė senos Petro šventovės rūmą. Vienos, sakau, tik užsilikusios apie jį kalbos, nes apie nieką nėra šiandien tiek keistų, tiek nuostabių pasakojimų, kiek apie jėzuitų ordiną. Žemaičiuose (nekalbu čia apie aukštesniąją visuomenę) Kęstutis, kryžiuočiai bei švedai ir jėzuitai sudaro svarbiausią ir vienintelį kasdieninių liaudies kalbų turinį. Tegu sau ką nori sako mokyti ir nebaigę mokyti gudreivos apie jėzuitus; aš vis tiek visad laikau jų pusę ir negaliu be nuostabos minėti to didžio ordino.

Kražiuose jėzuitų bažnyčia, amžinos atminties Chodkevičiaus pastatydinta, nūnai laiko rankos yra mažne visai sunaikinta. Toji bažnyčia, kurios pastatymą pažymėdamas Sarbievijus tokią gražią, tokią iškilnią odę parašė, kuri kitados būdavo pilna dievobaimingų žmonių minių, kurios skliautai skambėjo garbe viešpačių Viešpačiui, nūnai stovi tuščia, bežadė, it milžino griaučiai. Vietoj anų laikų kilnios, širdį pagaunančios senovinės harmonijos: *Sanctus* [Šventas], *Gloria in excelsis* [Garbė aukštybėse], *Requiem* [Amžiną atilsį] arba *Šventoji panų pana* ir visų iškilmingų, gražių, pakeliančių į Dievą katalikybės apeigų – vėjas tiktai šniokščia nūnai tarp nunuogintų Viešpaties namų sienų, o

Pro spalvotus langus ir skliaustų pavėsi
Veržiasi vijokliai, sienomis keliauna,
Ir žmogaus žygius gamtos vardu sugriauna,
Baltazaro žodžiais pažymi: GRIUVĖSIAI.

Iš daugelio pagarbos vertų jėzuitų ordino narių, gyvenusių Kražiuose, istorija mums mini *Kazimierą Sarbievijų*, pasaulinio garso poetą, rašiusį lotyniškai, *Zigmantą Liauksmių*, filologą, ir *Karolį Vyrvičių*, geografą. Pirmasis buvo pamėgęs kalną kitapus upės, netoli miestelio esantį, vardu *Medžiokalnį*. Toje žavingoje vietoje, apaugusioje medžiais nuo neatmenamų laikų, dažnai vaikštinėdavo vienišas ir ieškodavo įkvėpimo savo genialiems kūriniams. Naruševičius liudija⁶, kad savo nemirtingas giesmes raizęs ant augančių tenai šimtamečių ažuolų žievės.

Kražiuose yra gyvenęs ir *Andriejus Benediktas Klangevičius*, dabartinis Vilniaus vyskupas, kuris, ten mokytojaudamas, kuo maloniausią paliko apie save atminimą.

O man irgi Kražiai kupini labai labai brangių atminimų! Čia prabuvau žymią dalį savo gyvenimo pavasario, čia įgijau pirmą mokslo šviesą. Brangi tai yra vieta mano širdžiai! Miela dabar man minėti anuos mano vadovus, kurie čionai pirmieji formavo mano protą ir įkvėpė mokslų pamėgimą. Tegu tad Kražiams atminti nurieda ašara iš dėkingumo visiems mano mokytojams. Esu toks neturtingas, jog vien ašaras betu–riu, tad vien ašaromis galiu mokėti skolą, kurią jausiu ligi grabo lentos. O, kur jūs bebūtumėte, mano mielas ir brangiausias Petrai Medekša! ir jūs, tokie artimi širdžiai: Juozapai Narkevičiau, Vincentai Hurčiniai, Nikolajau Pavlovičiau, Jokimai Slominski, Hilarai Okolovai! priimkit už savo triūsą nuoširdžios padėkos balsą nuo dėkingo mokinio. Priimk mano dėkas ir tu, buvęs mūsų tėve, Ignacai Daujotai, už savo pilietišką rūpinimąsi mūsų gerove!

** T. y. jėzuitų.

⁶ J. K. Chodkevičiaus istorijoje.

Su Kražiais susiję ir daug kitų mano atsiminimų. Čia mezgėsi pirmieji draugystės ryšiai. Čia pirmiausia pamėgau knygas, kurios kėlė ir puoselėjo mano svajones, o nukėlusios į kitus, nesutvertus pasaulius, visą žemiškąją laimę užnuodijo! Atmenu ir tas valandėles, kada linksmas su kolegomis lakstydavau po Kražių apylinkes ir atidžiai gaudydavau ausimis vietos žmonių pasakojimus apie urvus, einančius po žemėmis iš buvusios jėzuitų bažnyčios rūsių bent pusę mylios, net iki Greitiškės (palivarko, kitados priklausiusio jėzuitams), apie dideliausias statines, pilnas odos pinigų. Su koku smalsumu, vogčiomis jsmukę į apleistą šventovę, žiūrėdavome joje kiekvieną daiktėlį: tą didingą auksuotą sakyklą, primenančią garsų Jono III pamokslininką Mykolą Broničių, jėzuitą, kuris ir čionai kiek metų apaštalytės priedermes pildė; tą įdubą zakrastijoje, nueinančią giliai giliai į žemę, taip, jog įmestas tenai akmuo su dideliu triukšmu kelias minutes krinta. Į tą įdubą, kaip sako niekuo neparemtos kalbos, jėzuitai įstumdavę savo ordino narius nusikaltėlius, kad tenai jie sau galą gautų.

Su koku įdomumu, su kokia nuostaba žiūrėdavome į *Švenčiausiosios Panos dangun ėmimo* paveikslą, kuris buvo didžiajame altoriuje. Buvo tai originalus *Leonardo da Vinči* šedevras. Su tuo paveikslu vienas ano meto gimnazijos paišybos mokytojas pasiėlgė barbariškai, vandališkai: išėmęs iš altoriaus, Dievas žino, kokios piktosios dvasios įkvėptas, supjaustė į gabalus ir padėjo bibliotekoje, o čia jis supuvo visiškai. Gal taip darydamas norėjo įsigyti Herostrato* šlovę?! – Ar man jį minėti? – ne, sulaužau plunksną.

V

JANAPOLĖ. VARNIAI

Tai buvo 1838 metais, atmintiniais Žemaičiams dėl to, kad neteko didžiai gerbtino, dorybių pilno, angeliško švelnumo ganytojo, kunigaikščio Juozapo Arnulfo Giedraičio, kuris ne viena tik pareiga ir titulu pildė tėviškos valdžios viršininko priedermes, bet žodžiu, pavyzdžiu ir tikrai tėvišku, neturinčiu nė krislelio rūstybės elgesiu su savo konfratrais. Visa diecezija tris dienas atidavinėjo jam paskutinę paslaugą, pirmiausia Alsėdžiuose, paskui Telšiuose, pagaliau Varniuose. Viešėdamas tuo metu Žemaičiuose, savo tėviškėje, kaipo žemaitis, velionio ganytojo pažįstamas ir tikras gerbėjas, prisidėjau ir aš prie gedulingo kelių dešimčių tūkstančių pulko, kuris savo dalyvavimu parodė, kaip pas mus moka gerbti gerus ir kraštui naudą nešančius žmones, o jų netekę – apverkti.

Neprašinėsiu čia laidotuvių apeigų, kokiomis buvo pagerbtas velionis vyskupas Alsėdžiuose, neminėsiu nė trivialaus pamokslo, pasakyto kažkokio bernardino Telšiuose, nes apie tai savo laiku buvo rašyta laikraštyje *Kuryer Litewski*. Gedulinga palyda jau seniai iš Telšių pajudo į Varnius, reikia ir man skubėti iš paskos; o ką tiktai dėmesio vertą kely pamatysiu, negaišdamas aprašysiu jums.

Tačiau ne taip išėjo, kaip norėjau. Mano draugas, su kuriuo turėjau važiuoti, gavo tą dieną užgaišti Telšiuose, laukdamas pašte laiško. Aš dėščiau jam, kad laiškas neprapuls, kad atras jį ir grįždamas iš Varnių, kad negražu tokiam, kaip jis, žmogui tokią dieną atsiskirti nuo visų ir t. t., ir t. t. Nieko betgi tas nepadėjo, mano tikinėjimų jis nė klausyti nenorėjo. Prašiau galiausiai, kad man vienam važiuoti leistų, – ir to nesutiko, sakydamas, kad pamaldos būsiančios tik rytoj, tai šiandien nesą ko skubėti. Taigi, norom nenorom, taikydamasis prie seno priežodžio *kieno vežime sėdi, to ir giesmę giedi*, turėjau likti Telšiuose ir aš. Mūsų butas buvo geriausiuose ir vieninteliuose užvažiuojamuose namuose. Nenusitverdami ko geresnio veikti, abu su draugu turėjome svajoti. Aš buvau liūdnas, jis irgi nelinksmas; kas valandėlė žvilgčiojo pro langą, tikėdamasis pamatyti paštininką, kas valandėlę siuntinėjo tarną teirautis, ar jau atėjo paštas, kas valandėlę gaudavo atsakymą *dar ne*. Kad nebūtų taip ilgu ir nuobodu, ėmėme minėti universiteto laikus, kada jis gyveno puošniuose Mostovskio salonuose, o aš palėpėje, kukliame kambarėlyje Latako gatvėje. Jis tada buvo turtingas, aš – beturtis, jis dabar turtingesnis, aš – dar didesnis

* Herostratas (IV a. pr. Kr.) – norėjo pagarsėti, padėgdamas deivės Artemidės šventovę Efeso mieste.

beturtis. Abu turėjom tada savas viltis: jis – laimingai vesti ir turėti didelį dvarą, aš – užsitikrinti ramų kasdieninės duonos kąsnį, būti naudingas broliams ir palikti gerą atminimą kitiems. Jo visi troškimai nūnai išsipildė; jis nūnai turtingas, pirmas apskrities pareigūnas, dvarininkų vadas; ar tuo laimingas?., tegu pats pasako! O aš – aš toks pat skurdžius, klajojās po svetimus kampus, neturįs net galvos kame priglausti. O laimė? Ir kas gi nūnai apie laimę klausia? Visagalis Dievas danguje, tegu vyksta šventa jo valia.

O, kaip smagu prisiminti senus laikus, o dar universiteto metus! Kaip mielai sveikini net ir mažai kitąsyk pažintą kolegą! Kaip mums brangus yra kiekvienas, su kuriuo nors ir ne kartu, bet tą pačią mokslo įstaigą lankėme. Mes, pavyzdžiui, ne vienu laiku buvome Vilniaus universitete, bet vien tas, kad buvome, jau daro iš mūsų draugininkus, brolius. Ir kaip daug turime kalbos, kaip tie prisiminimai mūsų, tokie skirtingi, tokie nevienodi, yra brangūs! Jis mokėsi anksčiau už mane penkeriais metais, matė dvi žvaigždes, kurios Lietuvos mokslo šventovėje spindėjo, ir pats buvo jų spindulių apšviestas. Aš neberadau tų kibirkščiųuojančių meteorų, bet ne mažiau didžiuojuosi, nes buvau vienas iš *Leono Borovskio* mokinių, kuris, paniekinęs Laharpą, saviškai, su didesne estetinė nuojauta aiškino mums *iškalbos ir poezijos taisykles ir dėstė visuotinę gramatiką*. Miela taip pat būdavo laisvomis valandomis žvilgterėti ir į kitą fakultetą ir ten pasiklausti politinės ekonomijos, dėstomos Jono Vaškevičiaus, to jaunuomenės numylėtinio, kuris sausas tiesas, daug kam neįdomias, mokėdavo pateikti talentingai, kaip sugebėdavo tik jis vienas, ir patraukti klausytojus, kad jas pamiltų. Miela būdavo išgirsti universiteto patriarchą Aloizą Kapelį, dėstantį civilinę ir bažnytinę teisę, ir dėstantį su jaunuolio įkarščiu, nagrinėjantį kiekvieną atskirą dalyką iš panagės, bešališkai, poetiškai prikeltą iš praeities istorines figūras tų vyrų, kurie savo genijumi kūrė įstatymus, nešančius žmonijai laimę.

Maloniai išsišnekėję kelias valandas, sumigome didžiavųjų miegu, kurį tarpais nutraukdavo svajonės apie anas auksines, deja, nebegrįžtamas prabėgusias, valandas, kada žmogus kuklų savo mundurėlį su mėlyna apykakliuke taip branginai, jog nebūtum jo mainęs nė ant prabangiausių haftų ir kryžių su aukso grandinėmis.

Ryto metą nubudome anksti, atėjo ir paštas, atnešė mums keliolika laiškų, bet laukiamojo nebuvo. Aš linksmas, o draugas liūdnas, su juodžiausiomis mintimis, sėdomės į karietą. Važiuojant mano draugas tylėjo ir protarpiais aitrai šypsojosi, o aš kalbėjau poteries iš brevijoriaus. Baigęs poteriauti, kai jau buvom per gerą pusmylį nuo Varnių, pamačiau kairėje pusėje labai gražų kalną, ant kurio stovėjo kažkokio dvaro trobesiai; paklausiau, kuo vardu ši vieta.

– Janapolė, – lakoniškai atsakė mano draugas.

– Ta, kur vyskupas Lopacinskis įkūrė?

– Taip.

– Oi, brangusis, – juk čia netoli, užsukim pažiūrėti didžiojo žmogaus gyvenimo.

– Duok ramybę dabar, pažiūrėsi kitą sykį.

– Kas žino, ar bebūsiu kada šiose apylinkėse, padaryk man tą malonę, užvažiuokim.

– Kokio kipšo ten važiuoti? Tu mėgsti senienas, o ten jokia seniena.

– Ne per tolimų laikų seniena, bet pamatyti verta.

– Ką gi tu pamatysi? Trobelę supuvusią, kūdrą, pilną varlių, parką apleistą.

– Prašau tave, užvažiuokim.

– Bet mano Liudvikai!

– Bet mano Albertai! – Povilai, užsuk į Janapolę.

Povilas pažiūrėjo į poną, tas sugižusia mina pasakė irgi: *užsuk*.

Kelias į Janapolę siauras, apleistas, šlapias. „Ne toks jis buvo, – pagalvojau, – kai čia laikė savo rezidenciją svetingasis vyskupas.“ Važiuojame pamažu, lig stebulių per dumblynę; staiga karieta kryptelėjo, kažkas lūžo. Liokajus išsoko, apžiūrėjo ir šaltakraujiškai pranešė, kad nieko nepastebėjęs, bet turbūt ašis lūžusi.

– Kad tave kur vel... su visom senienom, – sugadinai man Vienos karietą.

– Ne mano čia kaltė, o račiau; ir kam reikėjo net iš Vienos gabentis tą lepūnėlę, kada turim gražių ir kaip reikiant stiprių karietų Varšuvoj, Vilniuj arba ir Kėdainiuose?

Taip taręs, nelaukdamas atsakymo, nes buvome jau už kelių šimtų žingsnių nuo Janapolės, nuėjau pėsčias jos apžiūrėti ir nesukau sau galvos, kaip toliau važiuosim.

Janapolės padėtis visai panaši į Verkių: toks pat kalnas, tik mažiau medžių ant jo; apačioj teka upė Viržuva, kuri yra svarbiausias dalykas tame gražiame, plačiai išsiskleidusiame kraštovaizdyje. Nuo kalno viršūnės atsiskleidžia reginys į Varnių miestelį, kuris tarp ežerų tupi it antis pelkėj.

Janapolė seniau vadinosi Viržuvėnai. Vyskupas Jonas Lopacinskis pamėgo tą vietą, išdabino, pastatė gražių gražiausių medinius rūmus ir perkėlė čia iš Alsėdžių savo rezidenciją, norėdamas gyventi arčiau katedros ir seminarijos, kad geriau galėtų žiūrėti dvasinės mokslo įstaigos ir geresnių vaisių pasiekti, ganydamas savo avidę. Nuo to vyskupo vardo ir Viržuvėnai gavo Janapolės pavadinimą. Šiame gražiame nuošalyje žilagalvis ganytojas, savo laikų ir savo krašto pažiba, ne sykį, sėdėdamas vešlių liepų paunksmyje, šnekučiavosi su sodžiaus žmonėmis, pilkais, iš visur pas jį plūstančiais, kurie jį savo tėvu ir prieteliumi vadino. To vyskupo meilimumas ir prieinamumas išsilaike Žemaičiuose lig pat šiandien liaudies atmintyje. Paklausk dabar kurį mūsų sodžiaus žmogų, kas, pavyzdžiui, pašventino kurią bažnyčią? – tikriausiai su ašaromis akyse, su atodūsiu tau atsakys: *Vyskupas prietelius!* Šiuo pravardiniu, o ne tikra pavarde, jo atminimas žmonėse plyti. Visa, kuo nūnai labiausiai žymūs Žemaičiai, – karštas pamaldumas, apsišvietimas, kilnumas, dora, mandagus ir meilus mūsų valstiečio elgesys – tai vis jo nuopelnas. Buvo tatai veiklus, valingas, mylįs mokslus ganytojas. Jis įsteigdino savo vyskupijoj kiekvienam parapijos miestely mokyklas, kur kunigai buvo įpareigoti šio krašto kalba mokyti sodžiaus vaikus tikybos, skaitymo, rašymo, skaičiavimo ir giedojimo. Kas metai lankė savo avidę, šventino bažnyčias, lankėsi sodžiaus jaunimo egzaminuose ir skatino jį siekti mokslo. Namie mėgo svečius; nebuvo dienos, kad bent keliolikos svečių neturėtų. Janapolė jo laikais buvo svarbiausias punktas, kur visos Žemaičių žymenybės rinkdavosi. Nebuvo ten jokios parodos, reginių, koncertų ir bet kokių nesaikingumų, kuriais ypač pasižymėjo Masalskis, o tiktai kuklios, pritinkančios jo kunigiškam pašaukimui puotos, pagyvinamos šeimininko vaišingumo, linksmumo ir sąmojo. Už tiek pinigų, kiek Vilniaus vyskupui atsiėjo vien iliuminacija nuo Vilniaus iki Verkių, kada priėmė kunigaikštį Radvilą *Panie kochanku*, apsilikusį balta, niekuo neapmušta avikailių skranda, auksu ir briliantais gausiai apsiuvinėta, – už tokią sumą (siekiančią 30000 lenk. auksinų) Lopacinskis būtų galėjęs padoriai vaišinti daugiau nei šimtą žmonių bent keletą savaičių, priimti, anot jo paties žodžio, magnatiškai, nes pats aliai smulkiausių daiktelių atmindavo, o gausiai šelpdamas beturčius, žinojo tikrąją pinigų vertę. Taip tatai būdavo Janapolėje prieš kurį laiką; dabar:

Kur pažvelgsi – griuvėsiai, tyrai ir dykynės!

Anų gražių rūmų likę tik pamatai ir rūšiai, bet greit turbūt nė tų liekanų nebebus. Tebėra dar liepos, gyvatvorės ir sodas, bet jau apleistas. Mačiau fligelyje Lopacinskio lovą, prastą, siaurą, žaliai dažytą, dar su tuo pačiu matracu, ant kurio miegojo; matyt, kad jį vartojo ne dėl patogumo, bet iš tikro reikalo. Anais laikais, nors jau brovėsi papročių sugedimas, betgi dar mūsų tėvai tebegyveno kietą gyvenimą ir nežinojo pūkinių patalų.

Norėjau pasiklausinėti dar kitų smulkmenų apie senovinę Janapolės būklę, bet įėjo liokajus ir pranešė, kad karieta jau laukia. Gerai apžiūrėjus, išaiškėjo, kad ašis nelūžusi, o nulūžęs tiktai kažkoks pagalys, numestas ant kelio, kurį karietos svoris prispaudė. Po ketvirčio valandos buvome Varniuose.

Gedulingos pamaldos už velionį vyskupą įvyko, ir jų neaprašinėsiu, nes turėjote skaityti (jei skaitėte) jų aprašymą *Kurjeryje*; tad aš stačiai imuosi brėžti keletą žodžių apie sostinę Žemaičių diecezijos, kuri dabar *Aukščiausiuoju Įsaku* pavadinta Telšių diecezija.

Varnių miestelis, stovįs prie to pat vardo upelės, senų senovėje vadinosi *Medininkai* turbūt nuo lietuvių žodžio medis. Vėliau gavo *Varnių* vardą nuo vietovės, esančios tuoj už upelės, vadinamos *Varnų lizdai*. Dabar net žemaičių liaudis tą pusę, kur katedra stovi, vadina Medininkais, o kitą, už upelės, kur yra seminarijos mūrai, – Varniais. Miestelio vieta šlapia, tarp ežerų; oras drėgnas, nesveikas. Keista, kodėl čia buvo kuriama vyskupijos sostinė? Gal tam buvo kokis tikybinis motyvas. Gal čia pagonybės laikais buvo kokia stabmeldžių šventovė. Tad Vytautas, griaudamas dievaičių status, jų vietoje pastatė šventovę tikrajam Dievui; kitokios priežasties išrasti neįmanoma.

Žemaičių liaudis, skersuojanti į kiekvieną naują, uoliai prisilaikanti senų gyvenimo pamatų ir papročių, mylinti savo šalies dievus, o likimo pastatyta į tokius artimus kaimynus su kryžiuočiais, su kuriais nuolat kaudavosi kare ir kurių ne sykį buvo pavergta, ilgai spyriojosi priimti krikščionių tikėjimą. Ir nenuostabu, nes, ilgai vaitojant kryžiuočių nelaisvėj, atsipykusi buvo *pamaldžiųjų riterių* tikyba, kurie į Žemaičius ėjo ne meilės ir įtikinimo keliu, kurį rodo dangiškas jų mokytojas, bet ugnimi, kalaviju ir smurtu ėmė versti į savo tikėjimą pagonis žmones. Atėjo pagaliau valanda, kada Lietuvos kunigaikštis, atgavęs iš priešų rankų žemaičių šalį, ėmėsi galų gale apšviesti ją šventojo tikėjimo tiesomis. Tad 1413 metais Vytautas su savo broliu Jogaila atvyko čia ir pradėjo atverčiamąjį darbą nuo griovimo stabmeldžių aukurų, stovėjusių toje vietoje, kur šiandien *Uogionys* vadinasi. Abu broliai, gerai mokėdami lietuviškai, vietos žmonių kalba dėstė savo valdiniam tikėjimo tiesas, atgabeno iš Lenkijos dvasininkų ir pačioje pradžioje įkūrė devynias parapijas. Liaudis miniomis plūdo apsimazgoti *išganymo vandeniui*, ir nepraėjo nė metų, o jau visi Žemaičiai, kitados atkakliausi krikščionybės priešininkai, vien paraginus didžiajam kunigaikščiui, savo noru ir mielai priėmė jos tiesas. Už tą tokį greitą atsivertimą privalome dėkoti pačiam Dievui, kuris teikėsi gailestinga akimi pažvelgti į mus ir tuos užkietėjusius, jokio smurto nepalenktus pagonis pavertė tarnais savo ir padarė tėvainiais dangaus!

Apie tą atsivertimą didysis kunigaikštis Vytautas, pranešė šv. Bažnyčios tėvų suvažiavimui, vykstančiam Konstancoje, norėdamas gauti patvirtinimą. 1417 metais Lvovo arkivyskupas *Jonas Žešovskis* drauge su Vilniaus vyskupu *Petru Kustyniu*, *Konstancos Konsiliumo* pavedimu įsteigė Žemaičių vyskupiją Medininkuose ir prie devynių jau pirmiau įkurtų parapijų tris naujas pridėjo. O 1421 metais šventasis tėvas popiežius Martynas V atsiuntė bulę, priimančią Žemaičius į katalikų bažnyčios globą. Katedros bažnyčia seniau buvo medinė, Vytauto globėjo šv. Aleksandro titulu, o išstovėjo 47 metus, įsteigus čionai vyskupiją. Kai senoji šventovė pradėjo pasiduoti ir ketino griūti, 1519 metais buvo pradėta galvoti apie naują, mūrinę, ir jau pamatas buvo padėtas, bet pastatyti jos nepavyko; užtat 1555 m. vėl medinė buvo pastatyta. Ši 1680 metais sudegė; stovėjo ji ten, kur šiandien rokitų bažnytėlė. Dabartinę bažnyčią 1691 metais pamūrijo savo lėšomis vyskupas *Kazimieras Pacas*, bet ir ta 1817 metais visiškai išdegė. Vyskupas kunigaikštis Juozapas Arnulfas Giedraitis atstatė ją, paskyręs tam tikslui savo paties pinigų 15000 sid. rublių.

Paveikslai toje bažnyčioje beveik visi labai prasti. Svarbiausiosios puošmenos yra didysis altorius, ypač žymus dalykas – sidabrinis *tabernaculum** Briuselio darbo su praleidžiančiomis šviesą kolonomis, didžiai meniškai padarytas. Pats altorius, irgi drožtinis, yra nuostabiai gražus, gaila tikrai, kad naujų restauratorių taip barbariškai subjaurotas. Kitados buvo tamsios spalvos, o prieš keliolika metų jį perdažė *žaliai!!!*

Kanauninkų krasės čia yra vertos dėmesio, nes tikrai gražios, senobiškos, drožtinės, violetiška raudonu aksomu išmuštos. Jos vienos ir teišliko per abudu gaisrus, ištikusius katedrą, ir atmena tuos Žemaičių kapitulai šlovingus laikus, kada ant jų sėdėjo įžymūs vyrai, savo amžiaus pažibos, – *Roizijus* ir *Strijkovskis*.

Presbiterija labai mažutė: vargšai klierikai, kurių čia esti po kelias dešimtis, gauna būti susikimšę kaip silkės statinėj.

* Spintelė bažnyčios altoriuje.

Katedroje yra rūšys, privileijuotas Lenkijos karalių ir Rusijos monarchų, kuriame ilsis diecezijos mirusiųjų vyskupų kūnai.

Varnių seminarija, pamūryta vyskupo Lopacinskio lėšomis, yra ankšta: pirmamečiai aliumnai** turi gyventi vienoje didelėje salėje, miega lentų pravarinėse; vyresnieji po kelis lindi atskiruose urveliuose. Salė, kur vyksta paskaitos seminaristams, vadinama – ponas Dievas težino kodėl – *muziejumi*, yra papuošta visų Žemaičių vyskupijos vyskupų portretais, pradedant pirmuoju, Motiejumi Vilniečiu, ir baigiant pastaruoju, maloningai ganančiu mūsų avidę.

Vikariatas irgi mūrinis; jame nagrinėja savo bylas konsistorija.

Kapitulos archyvas labai neturtingas, turi dokumentų tik nuo 1620 metų, nes senesni sudegę; likusiųjų net nežinau, nes neturėjau progos jų apžiūrėti. Seminarijos biblioteka, sudaryta daugiausia iš vyskupo Lopacinskio dovanotų ir kai kurių buvusios Polocko jėzuitų bibliotekos knygų, sako turinti daug teologijos veikalų ir pilną šventųjų tėvų raštų rinkinį.

Beveik visi kanauninkai turi Varniuose namus, *kurijomis* vadinamus, bet juose negyvena, o tik du kartu metuose atvažiuoja į pasitarimus ir pamaldas. Platesnių žinių apie Varnių kapitulą ir seminariją galima rasti vertingoje kun. Cerskio knygutėje *Opis zmudzkiej dyecezji*. O išsamų aprašymą aš prižadu, jei tiktai man Dievas leis, o žmonės, kuriais dar ne visai nustojau tikėti, padės.

Pats miestelis gana nemažas, turi nūnai tris bažnyčias: katedrą, parapijos (archipresbiterinę) ir rokitų*, laikančių čia pamišėlių ligoninę, įsteigtą vyskupo Horaino 1725 metais. Senovės laikais Varniai buvo nemažas miestas, valdėsi Magdeburgo teisėmis, bet priklausė vyskupui, todėl diecezinių sinodų ir kitų viešų iškilmių metu pirma jo būdavo nešamas kardas kaip valdžios ženklas. Priešų užpildinėjimai, marai ir gaisrai, daug sykių kartojęsi, privarė jį iki susmukimo. Jokios pramonės ir prekybos čia nėra.

Reikšmingesni įvykiai, buvę šiame mieste, yra šie: 1389 metais kryžiuočių komandoras *Markvardas Rašau* surengė iškylą su dideliu riterių būriu į Žemaičius pasiplėšti. Gyventojai, gavę apie tai žinią iš anksto, įsileido priešus į krašto gilumą ir pasitiko juos tarp ežerų, Varnių apylinkėse, netikėtai apsupo, išmušė, o gyvus likusius paėmė į nelaisvę. Ogi patį komandorą su šarvais ir arkliu gyvą sudegino – paaukojo dievams (kaip žmonių padavimas sako) ant kalnelio, kur dabar kanauninko Rupeikos namai. Platesnių žinių apie tai galima rasti pas Foigtą, Vygandą ir Narbutą, *Dzieje staroz. narodu litewskiego* 5 tome, 420 psl. 1425 metais čia siautė maras ir išnaikino tris ketvirčius gyventojų.

1430 metais Varnių apylinkėje lijo akmenimis.

1680 metais buvo didelis gaisras.

1710 metais maras iškrėtė labai daug žmonių, jų tarpe – tris kapitulos narius.

1713 metų pradžioje švedai pusę miesto sudegino.

1817 metais taip pat buvo gaisras, kuriame apdegė katedra.

VI

KELIAS IŠ ŠIAULIŲ Į PAJŪRĮ

Šiaulių miestas yra po *Raseinių* pirmas Žemaičiuose. Yra gana švarus, grįstas, turi daug mūro namų, o svarbiausia jo puošmena – tai grafo Zubovo rūmai su priestatais ir kalėjimo pastatas. Šiaulių bažnyčia didelė, labai drąsios architektūros, ją savo lėšomis pastatydino parapijiečių padedamas kun. Kazimieras Aloizas Bukota, garsus kitados savo pamokslų iškalbingumu. Yra tatau viena iš didingiausių (bet ne gražiausių) šventovių buvusiose Kęstučio žemėse. Šiauliai iki pat abiejų tautų dramos atomazgos priklausė prie karaliaus stalo dvarų Lietuvoje, ir toji dvarų organizacija vadinosi Šiaulių Ekonomija. Tie dvarai turėjo užėmę mažne trečdalį Žemaičių teritorijos; jų gyventojai turėjo atskiras teises ir privilegijas,

** Uždaros tikibinės įstaigos – aliumnato auklėtiniai.

* Tam tikro vienuolių ordino pavadinimas.

tik svarbiausiuose dalykuose buvo subordinuoti Statutui. Nelaimingaisiais karaliaus Jono Kazimiero laikais, kada nebuvo kuo mokėti kareiviams algų, abiejų tautų leidimu maloningasis monarchas išsižadėjo stalo pajamų iš Šiaulių Ekonomijos ir ją įkeitė už 800000 auksinų šešeriems metams Povilui Jonui Sapiehai, Vilniaus vaivada, Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės etmonui. Didžioji Lietuvos Kunigaikštija iš savo pusės pasižadėjo karaliui, kol Šiaulių Ekonomija bus išpirkta, mokėti kasmet stalo išdui iš mokesčių fondo po 40000 auksinų. Tačiau kai nustatytu terminu nei po kitų šešerių metų dėl sunkių aplinkybių išpirkta nebuvo, tai Žečpospolita pavedė karaliui Jonui III išpirkti ją, ir ta pačia įkeitimo teise, kokia jų malonybės ponai *Sapiehos* valdo, valdyti ją tol, kol Žečpospolita iš Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės išdo sumą už ją *haerentem, praeiis et servatis conditionibus, clausulis et solennitatibus circa exemptionem* [priklausančią, paliekant galioti senąsias ir saugant dabartines sąlygas, klauzules ir įsipareigojimus, pagal išimtinę teisę] išmokės tam pačiam jo malonybei karaliui arba jo *sanguinis* [kraujo] įpėdiniams⁷. O *interea* [tuo tarpu] įmokas po keturiasdešimt tūkstančių auksinų karaliaus stalo išdui, dėlėi tosios Ekonomijos priklausančias, Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos išdas kas metai, kaip lig šiol mokėjo, taip turi mokėti ir toliau.“ Daugiau žinių apie šį dalyką galima rasti *Volumina Legum** IV ir V tome, 1661, 1667, 1670, 1673 ir 1678 metų aktuose. Mirdamas Jonas III tą skolą Žečpospolitai dovanavo, gal vildamasis užtikrinti sostą savo sūnui Jokūbui. Senosios Šiaulių Ekonomijos archyvas, turįs gausybę labai retų dokumentų krašto istorijai, yra dabar Šiauliuose pas grafą Zubovą; tačiau, kaip man buvo tvirtinama, nėra dar sutvarkytas taip, kaip turėtų būti. Šiaip jokių Šiauliuose įdomybių nėra, nebent viena, ir tai gal svarbiausia, būtent: ponas *Prekeris*** , *žemesniojo žemės teismo asesorius*, kuris, būdamas apdovanotas nepaprastu mokslumu ir aukštesniu reikalų supratimu už visus savo (rodos, visoj Lietuvoj) to rango kolegas, su neregėtu atkaklumu varo krašto seniųjų tyrimo darbą. Žemesniojo teismo asesorius – istorikas ir tyrėjas: juk tai iš tikrųjų fenomenas, niekad iki šiol pas mus neregėtas!! Šiauliai pastaruojų laiku, jau rusams valdant, tapo apskrities miestu. Yra čionai ir ką tik įsteigta apskrities mokykla bajorų vaikams.

Antrą valandą popiet išvažiavau iš Šiaulių ir, nuvažiavęs tris mylias gražiu vieškeliu, apie penkias sustojau gana nebjauriame *Kuršėnų* miestely, esančiame prie Ventos. Čia kitados būta latvių sodybos, kaip liudija pats tos vietos pavadinimas, nes *kuršis* lietuviškai reiškia *latvis*. Prasta, apgriuvusi Kuršėnų bažnyčia priminė man vietos priežodį, neseniai dar sugalvotą:

*Kuršėnų bažnyčios sienos kumpos,
Ir... – t. t.*

Antrąją eilutę žemaičiai lengvai atspės; kad tiktai tas žmonių priežodis būtų vaisingas įspėjimas tiems, kuriems jis gali būti taikomas.

Už poros varstų nuo miesčiuko, labai dailioje vietovėje palei Ventą, pasirodo Radavičių dvaras *Milvydai*. Čionai gyvena senovinės doros žmonės, tykūs, kuklūs, dievobaimingi, labdaringi; žodžiu, tikri, garbingi padorių senovės žemaičių palikuonys. Tai yra be galo brangūs man žmonės, kuriems už daug daug ką turiu būti dėkingas. Už kelių šimtų žingsnių nuo tos vietos yra senkapių – kalbėjau apie juos jau kitoje vietoje.

Paviešėjęs keletą dienų mieloje ir pamokančioje Milvydų gyventojų draugėje, anksti rytą išsiruošiau į tolesnę kelionę tuo kelio ruožu, kurį kitados deputatai, paskirti 1607 metų seime, nurodė bajorams ir pirkliams į Prūsus. Tai buvo pavasario rytas, kada žemė, nusimetusi ledo lukštą, velkasi iškilmingu vilties

⁷ Konstitucijos žodžiai.

* *Volumina Legum* (lot. įstatymų knygos) – XVIII a. išleisti 8 tomai lenkų įstatymų rinkinio.

** Jonas Prekeris – XIX a. viduryje žinomas savo biblioteka ir domėjimusi lituanistika. Rašė straipsnius apie istoriją. Buvo žinoma, kad Prekeris palikęs „Medžiagą Lietuvos ir Žemaitijos istorijai“, kad baigęs Lietuvių-lenkų kalbų gramatiką ir žodyną.

rūbu. Vėjelis, dar gana šaltas, bet malonus, judino medžių šakeles, iš kurių pupuolių vos buvo pradėjęs kaltis lapas, tolumoje girgsojo laukinės žąsys, grįžtančios iš prabangių šiltųjų kraštų, o giesmininkų karalius lakštingalas, varžydamasis su triukšmingai bėgančiais upeliais, stengėsi savo tonais nustelbti jų riksmingus balsus. Jaunam žmogui kiekvienas laikas yra lygiai malonus: jaunas žmogus, kuris savo veide nešioja pavasarį, mažai paiso įprastinio metų skirstymo į keturis laikus, nes jam dar visa kas šypsosi viltimi ir kiekvienas laikas vis naujų žavumynų pateikia. Tačiau tam, kas jau pragyvenęs savąsias aukso valandas, palaimingai prasvajojęs jaunystę nežemiškomis godomis, kas savo svajonėmis žiauriai apsvylęs ir turėjęs palaidoti jas grabe, tam jau nebėr ne tik gyvenimo pavasario, bet ir karšta vasara su neišsipildžiusiais troškimais ir tolydžio kentėjimais pradeda eiti galop, – o! tam pavasaris ne džiaugsmas juokiasi, bet sielvartu ir juoda mirties marška apgaubia ir slogina sielą, nes pavasaris tokiam primena jo veltui praleistą jaunystę ir visas mielas iliuzijas, kurios jau dingusios negrįžtamai. Aiman! kodėl gi žmogus taip vėlai pažįsta tikrąją savo prabėgusių dienų vertę?.. Į tokias mintis pasinėręs, nepajutau net, kada pravažiavau Nagurskio *Dirvėnus*, kitados to pat vardo valsčiaus centrą. Nūnai čia tėra mažas kaimelis, kurį šiek tiek puošia nebent kaimiška bažnyčiukė, gana graži iš oro, ir pono namai (vartoju tą posakį, pasiskolinęs žinot iš ko), negaluoją geltlige.

Štai ir antrieji Dirvėnai, Kaunečių, senovėje turėję *Didžiųjų* vardą. Tolumoje po kaire dunkso *Šatrija!* Ketindamas aplankyti garbius Dirvėnų šeiminkus, nuvažiavau pirma į Šatriją; vėliau kažin ar būčiau galėjęs tatai padaryti, nes kas tik turi laimės būti pažįstamas su ponais Kaunečiais, kaip tiktai dėl jų nuoširdžios ir mielos draugystės gali užmiršti viską, o jei ir neužmirštų, tai ne taip jau lengva išsiruošti iš tų svetingų namų, ant kurių teisingai galėtume užrašyti seną mūsų tėvų priežodį:

Svečias namuose – Dievas namuose.

Šatrija – tai aukštas kalnas, galbūt aukščiausias iš visų Žemaičių kalnų. Kiekvienas, aplankęs ją be jokių intencijų ir nežinodamas apie ją poetiškų liaudies padavimų, pasakytų tiktai: *kalnas, ir tiek*. Ir iš tikrųjų, be praeties prisiminimų žavesio, nieko ji nūnai ypatingo neturi. Liaudis pasakoja, kad nuo Šatrijos viršūnės atsiskleidžias toks platus regimasis plotas, jog dvylika bažnyčių (poetiškas lietuvių posakis, atitinkąs rusų *sorok sorokov cerkvei**) esą galima pamatyti. Aš betgi, kad ir turėdamas gerą žiūroną, mačiau vos keletą, ir tai tik artimiausiųjų. Liaudies padavimuose šis kalnas turi itin svarbų vaidmenį. Čionai, sako, esanti palaidota *Jauterytė*, milžino Alcio žmona; čia kadaise švento Jono naktį iš viso krašto sulėkdavusios raganos į puotą. Mano senas vežėjas, kuklus ir naiviai viskuo tikįs, dar neprivažiavus Šatrijos papasakojo man atsitikimą, kaip vienas drąsus vaikinys, užsigėidęs sužinoti, kas ant to kalno dedasi, nuėjo švento Jono naktį į raganų puotą. Rado tenai prisirinkus daugybę moterų ir vyrų, apsirengusių vokiškais rūbais, su skrybėlėmis, iš kurių kyšojo dideliausi ragai. Grojo nuostabiai graži muzika, visokiausi gėrimai upeliais tekėjo, o visi susirinkusieji šoko iki žemėn krisdami. Vaikinas buvo labai gerai priimtas: jį pasodino ant deimanto sosto, vaišino geriausiais vynais iš aukso taurių, davė jam kelias saujas pinigų, kuriuos jis tuoj susidėjo į kišenes, ir primygtinai prašė gerti ir būti linksmam. Ta puota truko, galimas daiktas, keletą valandų. Tik šit gaidys užgiedojo, ir viskas išnyko. Vaikinas liko ant kalno vienas, o kai viską geriau įsižiūrėjo, pamatė, kad deimanto sostas, ant kurio jį vokiečiukai buvo pasodinę, buvo tik supuvęs kelmas, anoji aukso taurė – iškirmijusi numirėlio kaukolė, kuri dabar vaipėsi į jį geltonais dantimis, o tas, ką jis laikė brangiu nuostabaus skanumo vynu, buvo... bet jūs patys numanot, kas ten buvo. Kiša ranką į kišenę, o ten vietoj pinigų – skiedros.

Ką liaudis manė ir mano apie Šatriją ir raganius, gali paliudyti šis štai dekretas, kuriuo buvo pasmerktos sudeginti ant laužo kelios moterys, apkaltintos raganavimu 1730 metais. To dokumento originalas yra Telšių apskrities archyve.

* Keturiasdešimt keturias dešimtis cerkvių. Atseit, be galo daug cerkvių.

„Tūkstantis septyni šimtai trisdešimtais metais, birželio mėnesio dvyliktą dieną.
„Mes, tie patys kviestiniai, kaip ir pirmesniame dekrete⁸ pasirašiusieji, pakankamai įsitikinę iš paskutinio tvirto pareiškimo, nepakeičiamo tvirtinimo, duoto paskutiniame gyvenimo tarpsnyje prie laužo ir ant laužo sudegintos raganos Reginos Kosciukienės, taip pat liudijant ir skundžiant geriems, nejtariamais, pasitikėjimo vertiems žmonėms, kvotose išvardintiems, savo teigimus *libere* [laisva valia] apsiimantiems patvirtinti priesaika, užbėgant už akių visoms galimoms inkonveniencijoms aukščiau nurodytame dekrete, kadangi ir pirmiau visokiose konfesatose buvo įskųstos ir paskelbtos, būtent, Mataušienę Sugaudienę ir Simonienę Saukienę, Tirkšlių seniūnijos valstietes, *servatis omnibus mediis de justitia* [išlaikydami visas normas, iš teisės] išplaukiančias, nuteisėme ugnimi ant laužo sudeginti, o Marijoną Kosciukaitę, prie laužo rykštėmis nuplakus, kad tokių nusikalstamų darbų atsizadėtų, *ex quo non habet annos sufficientes* [kadangi yra nepilnametė], nuo ugnies atleidome, kad pataisytų savo gyvenimą. Rašyta Tirkšliuose, metais ir dieną *ut supra* [kaip aukščiau].“ Tą gėdingą dekretą, neišdildomą tamsumo, prietarų ir kvailumo dokumentą, pasirašė:

Juozapas Hrm. Kryževičius, Jo Malon. Karal.

Tirkšlių aps. poručnikas

Boguslavas Mikuličius

Jonas Mališevskis. S. D.

Jonas Vyšomerskis

Kazimieras Horodeckis

Kazimieras Jonas Gavrilavičius

Mykolas Daubaras

Ignacas Šidlauskis

Stanislovas Stanevičius

Morkus Daubaras

Juozapas Petravičius

Daugiau parašų nukirpta.

„Surašymas punkty, kuriais Tirkšlių valsčiaus žmonės kaltino Mataušienę Sugaudienę, apkalbėta Reginos Kosciukienės paskutiniame tarpsnyje, po visokių kvotų pasmerkto mirti.

1mo: Juozapas Radvilavičius, stojęs akivaizdoje, skundė Mataušienę Sugaudienę, kad minėtojo Radvilavičiaus dukterį kai pavalgydino koše, tai toji, daugiau jokio valgio nebevalgiusi, numirė, vieną savaitę pasirgusi.

2do: Tas pats Juozapas Radvilavičius girdėjo, kaip Mataušienė Sugaudienė kalbėjo Kvedarienei, nuteistai raganai: „Už ką mane apkalbėjai?“ Kvedarienė atsakė: „O kamėjai pas Steponavičių, paklode apsigaubusi, ir iš trečio tiktai karto suraganavai minėtojo Steponavičiaus vaikus.“ Mataušienė Sugaudienė į tai atsakė: „Kad aš moku raganauti, tai kodėl vaikų neturiu?“ – „Užtaisei apdavų kitam, o paskui pati suėdei, užtat ir neturi vaikų.“

3tio: Jo malonybė ponas Šidlauskis liudijo, kad ta Mataušienė Sugaudienė, kai buvo išvaryta už raganavimus iš Tirkšlių, gyveno kampininke pas jo malonybę Šidlauskį; jai ten gyvenant, žiemą, jos malonybė Šidlauskienė rado patalę varlę džiovintą ir paslėpė ją, į pakulas suvyniojusi, svirnelyje. Kai klausė Sugaudienės: „Ar tu padėjai tą varlę?“ – toji prašė parodyti; kai ponia Šidlauskienė pažiūrėjo tos varlės, tai rado tik pakulas, o varlės ne, ir nuo to laiko ponia Šidlauskienė džiūvo šešerius metus ir numirė. Per tą visą ligą vis minėtąją Sugaudienę įtarinėjo.

⁸ Pirmesnio dekreto aktuose nėra.

4to: Jonas Rafembergas su savo pačia taip liudijo: Mataušienė Sugaudienė užėjo pas juos į namus ir prašė pašaro, ir už tą pašarą žadėjo duoti gorčių sviesto ir dar daugiau, tik, sako, gyvenkim geruoju, ir gyrėsi, kad tik vieną karvę melžiau, o pardaviau sviesto pusanthro kibiro ir sau dar palikau, sūrių pardaviau ir ubagams daviau, o jūs neturite pieno; yra tokių žolių, kur karvėms reikia duoti ir smilkyti. Ateik pas mane pavasarį, kol dar gegutė nebus kukavusi, eisim rinkti. Kitą kartą praeitą rudenį ant Tirkšlių tilto, į žydą eidama, pasakė *hoi*, oi, ir puodžiuvienė nekvaila, daug kartų man sakė vieną mažą dalyką, reikia tik tą padaryti, bet tai yra nedidelis dalykas. Ir tais žodžiais kalbėjo toji pati Sugaudienė, kad p. Vitkevičienė iš Jonaičių, kai ėjo išpažinties ir komunijos Vieکشنیų bažnyčioj, sakė, kad iš jos visi žmonės juokėsi, tai yra iš Sugaudienės.

5to: Apie tą pačią Mataušienę Sugaudienę Steponas Steponavičius liudijo, kad Kvedarienė jam sakė per kermošių Tirkšliuose, jog jo vaikus Sugaudienė paraganavo, – taip ji viešai pasakė prie pulko žmonių.

6to: Tas pats Steponas Steponavičius apie tą pačią Sugaudienę liudijo: kareiviai pražygiuodami apsisusto pas Steponavičių, nuėję pas Sugaudienę parsinešė paršą ir davė paslėpti Steponavičienei; toji, kaip kaimynė, paleido tą paršą, tai kareivis, vėl nuėjęs, tą paršą parsinešė, o ji taip pagrasino: maža turėsi naudos iš savo kiaulių; taip ir išsipildė, nes kai kurioms kiaulėms net kojas paralyžius sutraukė. Dar Steponavičius skundė tą pačią Mataušienę Sugaudienę dėl šitokio grasinimo, kai nepaskolino jai kartą kumelės prirėikus važiuoti: pamatysi, neilgai tu su ja važinėsi; ta kumelė į trečią dieną nusprogo nuo kraujo plūdimo iš šnervių.

7mo: Juozapas Kemtavičius skundė tą pačią Mataušienę Sugaudienę, jog dėl jos išmilžimo karvės mažai pieno duoda, serga, dūsauja (sic).“

„Surašymas punktų apie Simonienę Saukienę pagal Marijonos Kosciukaitės ir Reginos Kosciukienės apkalbėjimą paskutiniajame tarpsnyje, kurią apkalbėjo ir patvirtino esant raganą.

1mo: Pranciškus Gozdzikauskas taip skundė: Simanas Sauka užprašė jį pas save degtinės gerti už pasaugojimą namų ir arklių, kai pačių nebuvo namie; pats Sauka sykį užgėrė, pati Saukienė du kartus, per tuos tris kartus galėjo išgerti degtinės už pusanthro skatiko; parėjęs namo tuoj susirgo ir paslikas išgulėjo šešias savaites, ir per visą vasarą mažai ką dirbo, ir po šiai dienai neturi sveikatos kaip reikiant.

2do: Ona Pranciškienė, miežiuose jeibes darantį Simanienės Saukienės viščiuką užmušusi, tą viščiuką išmetė per tvorą; Saukienė, pamačiusi užmuštą viščiuką, mažne visą dieną plūdosi, o nuo tų plūdimų anoji tuoj susirgo ir po šiai dienai tebeserga.

3tio: Tas pats Pranciškus Gozdzikauskas skundė Simanienę Saukienę, kam ji ir kokia intencija nudvėsusį Gozdzikausko paršą po savo kūtes valkiojo?

4to: Ant tos pačios Simanienės Saukienės skundėsi Stanislovas Vasilkevičius, kad jo žmona, kai nusivanojo pas Saukienę pirty, tai ana davė atsigerti geros, nuo to gėrimo susirgo, pavartojusi čemeryčias, vėmė kirmėlėmis ir po šiai dienai tebeserga.

5to: Ta pati Saukienė grasino Juozapui Kemtavičiui, Stanislovui Vasilkevičiui ir tiems, kurie padėjo ją suimti: jei mane iš šio pasaulio išnovysit, tai visus jus velnias paims, negyvensit jūs.

Dėl tokių tad nusikalstamųjų darbų, padarytų aukščiau minėtų asmenų, stojus akivaizdoj ir skundžiant pasitikėjimo vertiems žmonėms, apsiimantiems prisiekti dėl nebe vieno to asmens apkalbėjimo raganavimu (?), pagal tam tikrus punktus, priesaikos formulėse išreikštus, trims pasitikėjimo vertiems vyrams prisiekti liepę, mes į trečią dieną nuo šiandien skiriame egzekuciją. Rašyta Tirkšliuose, 1730 metais, birželio dvyliką dieną.“

(Pasirašę)

Juozapas Hrmn. Kryževičius, J. M. K. Tirkšlių a. P.

Jonas J. Petravičius mpr.*
Mykolas Butrimas
Juozapas Daubaras
Jonas Mališauskas S. D.
Jonas Kazimieras Vyšomerskis
Kazimieras Horodeckis
Kazimieras Jonas Gavrilavičius
Jonas Šidlauskis
Mykolas Daubaras
Boguslavas Mikuličius
Stanislovas Stanevičius
Juozapas Petravičius
Kazimieras Ciškūnas

„Kosciukienės prisipažinimas, duotas laisvu noru”⁹

Prisipažino, kad, susirinkusios į Tirkšlių rinką, lėkė į Šatriją Simanienė Saukienė, puodžiuvienė, Mataušienė Sugaudienė, kurioms visoms po pažastimis patepė Mataušienė Sugaudienė, ir vieną vidutinio amžiaus moterį ji buvo atsivedusi su savim, ne iš miestelio, bet iš kaimo kurio; nulėkė į Šatriją ir ten daug susirinkusių matė. Vyriausioji buvo Sugaudienė.

Toji pati prisipažino, kad matė ant Šatrijos kalno poną (velnią), vokiškais drabužiais apsirengusį, su skrybėle vaikštinėjantį, lazdele pasiramščiuojantį. Ten šoko, vienas smuiku grojo raguotas, toks pat, kaip ir tas ponas, ir vaikai raguoti, pirmiausia šoko su Saukienė, paskui su puodžiuvienė, su Kosciukiene, su kitomis per *consequens* [iš eilės], maskolė Michalova, būdama šluba, nešoko, ją neseniai puodžiuvienė išmokė visokių visagalybių, kurias moka visos, tik viena Michalova ne. Atgal į Tirkšlius parlėkusios, priešais puodžiaus vartus išsiskirstė. Viršum aukščiausių miškų lėkė.

Toji pati prisipažino, kad Marijona Kosciukaitė tenai kartu su jomis lėkė, ir tą pripažino, kad ant Šatrijos jokio trobesio nėra.

Toji pati prisipažino, kad jos ponas priėjo su lazdele, su skrybėle, galva į ją linktelėjo ir vėl nuėjo sau.

Toji pati prisipažino, kaip ji Pono Dievo išsižadėjo.

Toji pati prisipažino, kad moka paraganautiems gyvuliams vaistų duoti.

Toji pati prisipažino, kad Meižių valstiečio Andriejaus sugedusį pieną pataisė ir šitaip pasakė: *treja devynis šaltinius išsemti ir suskaičiuoti, šaukštus numazgoti, per rėti lieti ir šaltą akmenį į šaltą vandenį įmetus, kaip karštas užia ir verda.*

Toji pati prisipažino, kad piktoji dvasia ją pačią naktimis persekiavo. Žiemą, į pavasarį, šeimininkė Kazimierienė Pauliukienė kai pradėjo rūkyti švęstomis žolėmis ir švęstu vandeniu, tai nustojo persekioti.

Toji pati prisipažino, kad piktoji dvasia, nuo žemės paėmusi karvės išmatų, davė įmaišyti į grietinę ir sakė, kad ant duonos paduotų bet kuriam piemeniui.

Toji pati prisipažino, kad, sekdama velnio pamokymu, žegnojosi velnio ranka ir koja, ir velnias duodavo jai, kada prireikdavo.

Toji pati prisipažino, kad Marijona Kosciukaitė, jos anūkė, su ja ledą dirbo, pagal ją liūgą įkišusi.

Toji pati prisipažino, kad ją vyras už tą dažnai mušdavo, kam ji moka raganauti.

* *Mpr.*, kitur – *mppr* (lot. *manu propria*) – „savo ranka”, atseit, pats pasirašęs, o ne kas kitas už jį.

⁹ Tas prisipažinimas laisvu noru, kaip iš visos bylos matyti, buvo duotas kankynių metu. Šitokiu būdu tardomas, kaltinamasis prisipažins ne tik raganavimą, bet ir Dievas žino ką.

Mes, žemiau pasirašiusieji, buvom akivaizdoje ir girdėjom savo ausimis šiame surašyme minėtų asmenų prisipažinimus, juos išklause, fidelissime [kuo tiksliausiai] surašėme ir dėl didesnio tikrumo pasirašėme.

Kaipo Jo Malonybės Dauggalio Pono Tirkšlių Seniūno paprašyti, o taip pat būdami to paties Jo Malonybės pakviestų žmonių paskirti teisėjais pasirašome.

*Juozapas Hrmn. Kryževičius,
J. M. K. Tirkšlių aps. poručnikas
Jonas Vyšomerskis*

Pakviestas įrašydinti į knygą šią bylą

Jonas J. Petravičius mppr.

Už pusės mylios nuo Dirvėnų yra nedidelis, bet senas miestelis *Luokė*. Tarpe devynių parapijų, Vytauto apdovanotų fondais, buvo ir Luokės parapija. Nuvažiavome kelias mylias kelio (į Dirvėnus nebuvau užvažiavęs), reikėjo duoti arkliams pasilsėti; taigi turėjau apsistoti karčiamoje, neva geriausioje, nes didelėje, su išdažytomis fasade stiklinėmis, arbatininkais, žuvimis, riestainiais, bandelėmis, peiliais, šakutėmis ir t. t., ir elipsių apvestais šitokiu užrašu:

Tu Traktyer, Wutki, Kava ir Herbata;

[Čia traktierius, degtinė, kava ir arbata (darkyta lenkų kalba, su rašybos klaidomis)]
apačioje – šitoks ketureilis:

Jeśli chcesz czego koniecznie,
Możesz tu wjechać bezpiecznie,
I użyć dobrej ochoty:
Ten przybytek jest dla cnoty.

[Jei būtina ko nori,
Gali čia ramiai užvažiuoti
Ir pasinaudoti malonumais:
Ši šventovė yra skirta dorybei].

Iki kokio laipsnio nuėjo dora Žemaičiuose, jeigu jau net traktieriai tapo dorybės šventovėmis. Bet gal ir visur nūnai taip dedasi, nes ir kitur yra man pasitaikę skaityti panašų užrašą viršum gan padorios užėigos durų. Kaip ypatingą daiktą turiu čia paduoti tą užrašą – tai Vilkmėgės apskrities lapidarinio stiliaus pavyzdys:

Rolniczym Radom,
Wiejskim Biesiadom,
Cnocie z Honorem
Stoi otworem od roku 1834.

[Artojų pasitarimams,
Kaimiečių pasivašininimams,
Dorybei ir garbingumui
Čia atdaros durys nuo 1834 metų.]

Luokės karčiama, arba, pagarbiau tariant, osterija, kurioje pasiganyti man likimas lėmė, iš oro, kaip sakiau, dar šiaip taip išrodo, bet viduje visiškai panaši į aną *Ištaigą Polesėje*, apie kurią ir Masalskis plačiai parašė. Šičia visi poeto žodžiai tiktų kuo geriausiai, jei tik vakaras ateitų ir murzinoje misingio žvaikidėje pleventų

Šabasinės galeliukas.

Kol juoda, nešvari žydė atlapu užančiu, Luokės Olimpo Hebe*, užkūrė šlubą virtuvą ir užvirino arbatos, aš, neturėdamas ko daugiau veikti, pradėjau galvoti apie labiausiai dabar mane dominančius daiktus, t. y. apie kelionės nepatogumus, apie prastus užvažiuojamuosius namus, kurių pertekliumi Žemaičiuose betgi skūstis negalima, nes čia jų beveik visai nėra, juos čia pavaduoja vien niekam netikusios karčiamėlės, ir tos pačios daugiausia be stoginių vežimams ir be kambarių pakeleivingiems, kuriose už didžiausius pinigus, nors tu mirtum, negausi nieko daugiau, kaip tik smirdančios degtinės ir kiaušinių. Keista, kodėl vietos ponai žemvaldžiai nepagalvoja apie to nepatogumo pašalinimą. Tai būtų išganingas darbas ir jų pačių kišenei, ir keliaujančiųjų patogumui. Piktadarystė tatau yra prieš mūsų tėvų gerus papročius – siųsti svečių arklius į karčiamą, nuo ko visgi saugojo Dievas ligi šiol Žemaičių gyventojus; bet aš laikau lygiai nusikaltimu žmoniškumui – nepasirūpinti pastatyti gerų užvažiuojamųjų namų, bent prie viešųjų kelių. Visoje Telšių apskrityje (išskyrus miestelį), be vienos karčiamos palei Plungę, vardu *Smalinės*, nėra kame pernaktoti patogiai. Taip sau dūmodamas, nejučiomis nukreipiau akis į langą. Visi pašaliai, išmarginti parašais. Kiek čia begėdystės, kiek čia savo kvailumo, pasipūtimo įrodymų! Keli (turbūt keleiviai) įrašę čia savo pavardes ir pridėję savo titulus bei ordinus. Tegu žino žydas, kokį svečių turėjo garbės priimti! Kiti užrašę čia savo mylimųjų vardus – taigi, jeigu tik vardus! – bet ir pavardes, ir dar pridėję begalę epitetų, šūksnių, prakeikimų ir t. t. Tiesa, tai – pasenęs ir atsibodęs daiktas išrašinėti, kas ką ant karčiamos lango kitų žmonių pamokymui teikėsi įbrėžti; vis dėlto bus ne pro šalį paminėti keletą įrašų, tikrai originalių.

Vienas vedybų pretendentas, važiuodamas turbūt piršliuos pas savo *brangiausią*, užrašė:

Jadę do mojej Anieli,
Žeby djabli wzięli.
[Važiuoju pas savo Anele,
Tegul velniai paima.]

Nežinia tiktai, ką jis čia velniams pasiimti skiria – save ar savo Anele? Kitas, laimingesnis, savo širdies jausmus išpylė lakoniškai: „NN (leiskit nutylėti vardą ir pavardę, nes jie man – o gal ir jums – labai gerai pažįstami) *l'incomparable femme!!!* [„NN – nepalyginama moteris!!!“]. Tikrai, tai ypatingas būdas pašlovinti savo mylimąją, kurios garbei kaip monumentas pasitarnauja karčiamos langas! Pagaliau trečias, matyt, didelis galomanas, užrašė:

Mon père est oiseau
Ma mere est oiselle.
Je passe l'eau sans nacelle,
Je passe l'eau sans bateau.
Ma mère est oiselle,
Mon père est oiseau.

* Jaunatvės deivė, tarnavusi dievams puotų metu.

[Mano tėvas – paukštis,
Mano motina – paukštė.
Aš persikeliu per vandenį be valties,
Aš persikeliu per vandenį be laivo.
Mano motina – paukštė,
Mano tėvas – paukštis.]

Kokiam atminimui tos eilės užrašytos, nežinia, nes nėra pridėta jokio komentaro, – veikiausiai norėta pasirodyti, jog nurašinėtojas yra skaitęs Viktoro Hugo *Paryžiaus Dievo motinos katedrą*.

Iš Luokės kelias eina į Biržinėnus, buvusį to pat vardo apskrities centrą, o iš ten – į Telšius.

Telšiai stovi lygumoje, toje vietoje, kur upelis *Durbinis* išteka iš *Masčio* ežero*, supančio miestą iš pietų pusės. Kada ir kieno tas miestas yra įsteigtas, nežinoma. Liaudies padavimas sako, kad pirmąją gyvenvietę čia įkūręs toksai *Džiugas*. Šiandien tasai miestelis, medinis, purvinas ir dargi ne visas išgrįstas, yra netvarkingiausias iš visų apskrities miestelių Žemaičiuose, bet kur kas padoresnis už Lietuvos Švenčionis, Ašmeną, Lydą ir t. t. Iš seniūno Jono Kęsgailaičio 1450 metų aprašo matyti, kad Telšiai buvo daug geresnėje būklėje ir gausiau gyvenami negu dabar. 1710 metais maro epidemija išnaikino gangreit daugiau nei pusę Telšių gyventojų, o 1711 metais jie buvo sugriauti švedų.

Vidury miesto stovi kalnas, vadinamas Insula: čia Povilas Sapieha, Lietuvos kancleris, Telšių valdytojas, pastatydino pirmąją bažnyčią švenčiausios panos loretietės garbei ir aprūpino ją padoriu fondu, kurį patvirtino Lenkų karalių privilegijos: 1624 m. Zigmanto III, 1634 m. Vladislovo IV, 1683 m. Jono III ir pagaliau 1713 m. Augusto II. Paskiau ta šventovė sudegė, o toje pat vietoje *Košutis* 1761 metais naujus pamatus padėjo ir žymų pinigų kiekį jos statymui paskyrė; o užbaigta ji buvo 1794 metais, ir ketvirtajame sekmadienyje po Velykų kunigas Juozapas Bukota, Žemaičių vyskupas sufraganas, iškilmingai ją pašventino.

Už pusmylio nuo kelio, einančio iš Telšių į Alsėdžius, keleivio akis patraukia aukštas kalnas, žmogaus rankos supiltas, kaip tai rodo apvalainas kūginis pavidalas ir žemės rūšių vienodumas visuose jo sudėties sluoksniuose. Tų apylinkių liaudis šį piltinį kalną vadina *Džiugo* kalnu, o tasai buvęs kažkoks Žemaičių riteris, kuris dar gyvas būdamas savo rankomis supylęs tą piliakalnį ir paskyręs jį sau už kapą. *Džiugo* kūnas ilgą laiką buvęs (taip žmonių padavimas sako) saugomas velnių, su kuriais kitados gyvenęs didelėje draugystėje. Su jų būtent pagalba *Džiugas* pridaręs narsumo stebuklą: pats vienas aibes kryžiuočių savo geležine kuoka išmušęs, šimtamečius ąžuolus laužęs it nendres ir dangų remiančius kalnus vertęs. Tai jis iškasęs Telšių ežerą ir prie jo pačias pirmąsias sodybas įkūręs. Nuostabūs, poetiški yra liaudies manymai apie senovės Lietuvos didžiavyrius. Kiekvienas jie gyvena sodžiaus žmonių atmintyje; kiekvieno darbai, eidami padavimais iš lūpų į lūpas, iš kartos į kartą, ir vis su naujais priedais, jau šiandien yra pasidarę nebešanašūs į tiesą. Vienok iš tų sakmių nors ką ne ką galima ištraukti. Niekas tikriausiai iš mūsų nebeatikės tuo apsakymu, kad *Džiugas* vienas nugalėjęs aibes priešų, laužęs ąžuolus ir vartęs kalnus; bet kad buvo narsus, kad įkūrė Telšius ir, jei ežero ir neiškasė, tai bent nusausino didelę pelkėtą lygumą ir vandenį į vieną vietą sutraukė, tai tuo nėra ko abejoti. O kada tasai nepaprastas savo laikams žmogus gyveno, nežinia. Miesto ir artimųjų Telšių apskrities dvarininkų turimieji dokumentai nieko apie tai nepasako. Ogi paprastoji liaudis chronologijos neturi. Paprastai visi sako, kad – Kęstučio laikais; bet tuo tikėti negalima, nes liaudis, kaip jau esu minėjęs¹⁰, visus įvykius, vis tiek kada buvusius, sukelia į šio Žemaičių kunigaikščio viešpatavimo laikus. Artojų luomo šeimų, turinčių *Džiugo* pavardę, yra keletas, ir visos veda savo genealogiją iš Telšių kūrėjo. Pono Aleksandro Gorskio dvaras,

* Originale apsirinkta: Durbinis įteka į Masčio ežerą.

¹⁰ Žiūrėk „Tygodnik Petersburski“ 1836 m. Nr. 28 mano straipsnį *Metamorfozės lietuvių mitologijoje*.

esantis čia pat prie *Džiugo* kalno, vadinasi *Džiuginėnai*; nežinia tikrai, ar kalnas, ar pats didžiavyris davė pradžią tam pavadinimui. Kad medžiaga apie *Džiugo* kalną būtų pilnesnė, reikia čia pridėti ir šitą pasaką.

GUDRUOLIS UBURTIS IR VELNIAS

Jeigu tikrai kas eidavo pro *Džiugo* kalną, visada tenai pamatydavo gražų vokietuką su biznu frakeliu, šokinėjantį iš medžio į medį. Visi to kalno lenkėsi iš tolo – bijojo velnio galybės. O kas tikrai prie jo prisiartindavo, tą tuojau nelabasis kviesdavo visokių varžybų, o pralaimėjęsį griebdavo ir smaugdavo. Šit atsirado vienas drąsus kaimo žmogus, vardu *Ubertis*, atėjo prie pelkės, telkšančios čia pat palei kalną, ir ėmė pintis vyžas iš karnų, pasilupdamas jų nuo karklų, augančių toje vietoje. Po kurio laiko ateina velnias.

- Gera diena, žmogau.
- Gera diena.
- Ką čia veiki?
- Vyžas pinu.
- O kas tau leido?
- Aš jei ką dirbu, tai nė kokių leidimų nesiklausiu.
- Kaip tu drįsti mano žemėj ir nuo mano medžių karną plėšti: aš esu šios vietos ponas, ir jei tu man prakiši varžybas, kurių tave iškviesiu, tai prapulsi tučtuojau.
- Gerai; o jei laimėsiu, ką man duosi?
- Skrybėlę pinigų.
- O kokios bus pirmosios varžybos?
- Mėginsim, katras stipresnis.
- Gerai.
- Na, tai eikš imtynių.
- Eik tu, eik! Kur tu imsies su manim, kad tu neužveiktum nė mano šimtamečio senelio, kuris antai miega už kelių žingsnių.

Taip sakydamas, *Ubertis* parodė j gulinčią mešką. *Velnius* prie jos pripuolė ir griebė abiem rankom už kaklo. Meška užerzinta dėjo vokietuką į žemę ir ėmė duoti jam savo dailia letetiūte. Primuštas, priniurktytas, vos ištrūko vargšas iš meškos glamonių.

- Na, vienas varžybas laimėjai, dabar – kitos: meskim, kas aukščiau išmesim.
- Taip taręs, jis griebė čia pat gulėjusį didžiausią akmenį ir bloškė j orą; akmuo nukrito po trijų valandų. O *Ubertis* paėmė rankon vieversį, ir paleido; kvailas *velnius* pamanė, kad ten akmenėlis. Laukia juodu valandą, laukia antrą, trečią, ketvirtą, penktą, dešimtą – nenukrinta.
- Išlošei, žmogau, antras varžybas; dabar trečios: katras greitesnis. Tu lėk, aš vysiu.
- Kur tau, velne, su manim lenktynių eiti, tu nė mano vaiko, vakar gimusio, nepavytum; jeigu nori, pamėgink su juo.

- Taip sakydamas, jis pabaidė iš žabarų kiškį. Kiškis pašoko ir ėmė lėkti.
- Čiupk, čiupk!
- Velnius* šoko kiškio vyti ir nieko neveikęs sugrįžo.
- Tavo teisybė, žmogau, išlošei. Na, dar vienos varžybos, ir pinigai tavo. Matai antai tą geležinę lazdą? Ji sveria šimtą tūkstančių svarų: katras ją aukščiau išmesim?
- Tu pirmas mėgink, velne.

Velnius griebė lazdą viena ranka ir išmetė taip aukštai, jog iš akių dingo, o kai nukrito, tai lig pusės žemėn įsmego.

- Dabar tavo eilė, žmogau.
- Žmogus pridėjo ranką prie lazdos ir ėmė žiūrėti į debesis, slenkančius padange.
- Ko ten taip žiūri? – klausia *velnius*.

– Laukiu, kol ateis anas didelis debesis. Mano brolis yra kalvis danguje, ir dabar jam labai reikia geležies; jis sėdi anapus tų debesų ir laukia, kol jam tą lazda užmesiu.

– Ai, žmogau geras, nemesk, susimildamas, ji man labai reikalinga. Žinau, kad esi stiprus. Laimėjai visas varžybas. Tai duok dabar savo skrybėlę, pripilsiu auksinių.

– Gerai, eikš su manim į miško gilumą, o ten atiduosi man visus, kiek priklausu.

Žmogus ten jau seniai turėjo išsikasęs gilią duobę, tai viršum jos uždėjo savo kiaurą skrybėlę ir apkamšė velėna visas kiaurymes aplinkui, kad velnias nepermanytų jo klastos.

– Tai šit, ponas velne, mano skrybėlė, pilk pinigų.

Velnias supylė vieną maišą auksinių – skrybėlėj nė žymės; atnešė antrą – nė žymės; supylė trečią, ketvirtą, dešimtą, šimtą, ir, kai duobė jau buvo pilna, tai pripylė pagaliau ir skrybėlę.

Nuo to karto velnias niekad nebesirodo ant *Džiugo* kalno. O Uburtis pralobo, pasistatė naują trobą, prisipirko medaus, degtinės ir kas dieną gėrė krupniką¹¹, ir *aš ten buvau, valgiau ir gėriau, per barzdą varvėjo, dantys neregėjo*¹². Čia pasakos galas.

Pusantros mylios nuo Telšių yra Alsėdžių miestelis, iš senų laikų Žemaičių vyskupų sostinė. Dabar čia gyvenęs garbus ganytojas kunigaikštis Simonas Mykolas Giedraitis, ketvirtasis taja pavarde Žemaičių diecezijos vyskupas, kurio namuose, visuomet visiems atdaruose, tebeviešpatauja senobinis, dar patriarchalinių amžių vaisingumas. Alsėdžių parapijos bažnyčia pastatydinta karaliaus Kazimiero IV.

Kelių mylių tarpe nuo Alsėdžių ligi Platelių nėra gangreit jokių reginių, vertų keleivio domesio. Smėlėtas kelias rangosi per tankų spygliuočių mišką, per kurį nuskamba tik kraupus varno krankimas arba pelėdos ūkčiojimas. Reikia ypatingos dvasios žmogaus, kad pervaziuotų su gera nuotaika šią girią, ant kurios vienišumas ir liūdesys laiko išskėtęs sparnus. Bepigu tam, kuris per ją važiuoja, vildamasis pamatyti, baigęs kelionę, mielus žmones, kurį ten pasitiks su išskėtom rankom, su džiaugsmingom šypsenom: jis į nieką nekreipia dėmesio, nes jo mintys ten, kažkur toli, o čia tėra tik kūnas, viskam abejingas. Tačiau tam, kas su liūdna širdžia, su nelinksma akim skuba keliu it žaislelis likimo rankose arba aplinkybių genamas, kurį, žino, priims šalta arba sutiks abejingu pakalbinimu, dar abejingesniu pažvelgimu ir visų abejingiausiu sakiniu „*kaip sveikata?*“ pasveikins; kas linksmoje minioje, nenorėdamas pasirodyti išsiskyrėliu, gauna prisiversti juoktis, kada akyse ašaros, mašinaliai klastytis plaukus, kada po jais virte verda kankinamos mintys, – tam kuo veikiausiai reikia stengtis išsigauti iš tos užkeiktos vietos, galinčios privaryti ligi desperacijos. Laimė, jei tavo arkliai geri, tai bent per tris valandas privažiuosi Platelių ežerą, o kai pamatysi jo vidury salą (jei praeičiai nesi abejingas), ji patrauks tavo dėmesį ir primins tau tą seną Firlejų globotoją, godžią koketę, pasileidusią italę, pasidavėlę karalienę Boną*, kuri čia turėjo savo rūmus. Neistorinę Platelių ežero šlovę sudaro seliavos, visoje Žemaičių žemėje mieliai perkamos.

Už Platelių važiuojant toliau, keleivio akį glosto jeigu ne gražūs, tai bent širdį paguodžią reginiai. Visur matai padorius kaimus, dailiai išsistačiusius, medžiais apsodintas gatves, akmens tvoras, valstiečių namus su kaminiais, augalotus vyrus, gražias moteris, apsirengusias savo darbo drobiniais, už kuriuos rusiški yra mažiausiai dvidešimčia procentų prastesni. Užtat rusų pirklys čia arba visiškai nesirodo, arba labai retai tesirodo. Valstiečių namai tame pašalyje, ypač Prūsų pasienyje, beveik visi yra jų nuosavybė, dėl to tad ir gražiausi ar tik ne visoj Lietuvoj ir Lenkijoj. Tuos namus jie gali parduoti, jie turi pasidėję po kelis šimtus, net po tūkstantį olandiškų talerių. Čia baudžiauninkas yra mažiau nei kitur spaudžiamas dvaro prievolių, vadinamų *lažy*, nes paprastai moka činšą. Ir tie, kurie ponui dirba, eina į dvarą dvi tris

¹¹ Yra tatau gėrimas, virtas iš medaus ir degtinės, su prieskoniais – visokiomis kvepiančiomis žolelėmis. Žemaičiuose bemaž kiekviena šeimininkė žino saviškų paslapčių, kaip gaminti šitą nektarą.

¹² Tatau yra bendra visų lietuviškų liaudies pasakojimų užbaigos formulė.

* *Firlejai* – lenkų didikų giminė, kuri, protestantizmui plintant, buvo tapusi didžiausia jo rėmėja. *Bona* (1494–1557) – Žygimanto Augusto, Lenkijos ir Lietuvos karaliaus, motina, kilusi iš Italijos.

dienas per savaitę, ne daugiau. Užtat, turėdami pakankamai laiko dirbti sau, jie ir gyvena kur kas geriau nei kitų apylinkių valstiečiai. Reikia čia pripažinti tiesą, jog prastų žmonių gerovei kilti čia daugiausia padeda taurūs ir amžino dėkingumo verti dvarininkai: Juozapas ir Albertas Gorskiai, Plioteris, Tiškevičius ir Sapieha. Tai yra tikri tėvai savo baudžiauninkams*: garbė jiems!

Lankydamas šias apylinkes, pats nepamatai, kaip nuvažiuoji keturių mylių kelią ir atsiduri Salantuose, mieluose ir niekad neužmirštamuose, – ne dėl vietos padėties ir ne dėl kitų aplinkybių, bet stačiai dėl savo gyventojų. Kiek čia buvo praleista gerų valandėlių su brangiaisiais prieteliais! Kiek čia mielių atminimų! Bet šitai priklauso tik mano vienai istorijai, o su ja nematau reikalo pasauliui rodytis, juo labiau kad apie Salantus galima tiek daug pasakyti ir kitais požiūriais. Čia ypatingo visų dėmesio verti yra: archyvas, biblioteka ir numizmatikos rinkinys. Gorskių šeima, nuo senų laikų turėdama visokių aukštų valstybės pareigūnų ir sėdėdama senatorių krėsluose, daug reiškė šioje provincijoje, o būdama susigiminiavusi su galingomis Lietuvos ir Lenkijos šeimomis, valdydama didelius turtus ir darydama įtaką viešiesiems valstybės reikalams, kitados neginčijamai sudarė pačią Žemaičių bajoriškosios aristokratijos viršūnę. Tos šeimos archyvas, kurio savininku yra nūnai Albertas Gorskis, Telšių apskrities maršalka, gausiai turi didžiai retų ir svarbių dokumentų, priklausančių krašto istorijai, – yra tai įvairių karalių dovanojimai, privilegijos, laišakai ir t. t., savo ranka rašyti abiejų tautų įžymiausių dvasinių ir pasaulinių asmenų laišakai, keli dienoraščiai bei atminimų rankraščiai, rašyti Gorskių – seniūno ir kašteliono. Laikoma čionai meilės korespondencija tarp kažkokios ponios Lipskos ir Žemaičių seniūno Gorskio galėtų pasitarnauti pamatu puikiam Augusto III laikų papročių romanui. Vėliau kada nors, jei niekas nesutrukdytų, prižadavau paskelbti spaudoje svarbiausiuosius dalykus, esančius tame archyve. Numizmatinis kabinetas Salantuose irgi turi gausybę labai retų senovės medalių ir monetų, ypačiai lietuviškų ir lenkiškų; jis tikrai prašosi geresnio ir sistemingesnio sutvarkymo. O biblioteka, nedidelė, tiesa, bet labai vertinga ir turinti nemažai bibliografinių retenybių, galėtų suteikti žymios pagalbos rašančiam savojo krašto literatūros istorijai. Be to, čia dar yra gana gausus mineralų rinkinys.

VII BALTIJA

Kai važiuoji artyn Baltijos jūros, tai dar iš tolo, per kelias mylias, gali permąstyti, jog jau arti kelionės tikslas. Pamažu pradedi justti atmosferos keitimąsi, vėjas ima pūsti vis šaltesnis, žemė darosi smėlinga, lapuotieji miškai nyksta, o jų vietoj ima rasti spygliuotieji. Net žmonių nešysta rodo, jog nebetoli jūra. Čia kiekvienas vyras apsisaugoti nuo oro šaižumo nešioja ant galvos vilnonį kalpoką, o moterys vyniojasi ant kojų juodo vilnono skarinius. Tas duoda progos tolesnių Žemaičių vietų gyventojams vadinti jas gandrais. Bet štai jau pasimatė dideli smėlio kalnai, o už tų kalnų girdėti aršus jūros bangų riaumojimas!

O jūra! Kas įstengs vertai aprašyti tave? Niekingi yra prieš tave žmonių kalbos žodžiai. Ir kas, pažvelgęs į tave, nepasakys: koks mažas, koks menkas yra žmogus, o koks didis, koks neaprepiamas yra amžinasis Dievas, kuris apreiškė tau ribas tavo ir tarė: *iki šičia eisi, o toliau neisi, ir čionai supliukš pakilusios vilnys tavo* (Jobo XXXVIII, 11).

O, Baltijos jūra! Su kokiais jausmais, su koku pakilimu aš veizėjau į tave, pirmąjį kartą išvydęs! Kokia didinga, kokia begaliniškai graži tu man pasirodei! O juk tavo vandenys – tai ne viso pasaulio vandenys, tu palyginti su neaprepiamomis okeanų platybėmis esi tokia mažytė, kaip aš prieš tave. Žinojau šitą gerai, tačiau tas mano susižavėjimo nė kiek sumažinti negalėjo. Su entuziazmu, su nesuprantama kažkokia meile aš sveikinau tave! O! Aš daug apie tave girdėjau savo jaunystėje. Atmenu savo vaikystės valandas, kada auklės pasakojimai apie tave, apie tavo karalienę, apie sirenas, apie gintaro rūmus, tavo

* Čia išryškėja L. Jucevičiaus pasaulėžiūros ribotumas: daugelyje vietų smerkdamas baudžiatvės nežmoniškumą, jis nedrįsta jos pasmerkti iš esmės ir aukština „geruosius ponus“, su kuriais ji siejo pažintis ar kultūriniai interesai.

gelmėse dunksančius, žadino sieloj tam tikrą paslaptinę žavesį, o prieš akis brėžėsi tūkstančiai užburiančių paveikslų. Kas gi būtų toks neįautrus, jog galėtų atsižadėti saldžių, jokių atpildu neatlygintų jaunystės svajonių? Kiekvienas daiktas tame amžiuje yra idealas, prie kiekvieno daikto jauna širdis lengvai prilimpa. Viskas pagauna, neša, ir lengvaplunksnės fantazijos sparnais skraidina į nesutvertus pasaulius: tauriamintė geradarybė, broliška meilė, auksinės ateities viltys, garsus vardas, garbė – garbė!.. Reikia nebūti žmogumi, tik tada galėtum be gailėsio kalbėti apie prabėgusią jaunystę!..

Subrendęs amžius – šaltas kaip egoistas; senatvė – tai jaunystės parodija!

Išvydus tave, o Baltijos jūra, visa manoji praeitis atgijo, atgijo visi apie tave atsiminimai. Tai tavo vandenyse seniai, labai seniai, kaip mums liaudies pasaka seka, gyveno tūkstančiai deivių. Tada nė vienas žmogus negalėjo prisiartinti prie tavo krantų, nes jam grėsė pavojus atsidurti kalėjime ant jūros dugno. Savo žavesiais ir dainomis priviliodavo kiekvieną *čeltyčios*¹³, o kas patekdavo į jų rankas, turėdavo amžinai atsiseikinti su šiuo pasauliu.

Patinka man žiūrėti į tave, Baltijos jūra, kada esi audringa, kada tavo vilnys it milžinai kyla iš gelmių, kaupiasi į dangų remiančius kalnus, vienos paskui kitas, it nesuskaitomos kariuomenės rikės, lekia, lūžta ir, baisingai maurodomos, įnirtusios ir nusiminusios, jog toliau eiti nebegali, – sudūžta, užlieja didiausią lėkštos pakrantės plotą ir strėlės greitumu grįžta atgal, tarytum bijodamos bausmės už savo siautėjimą. Patinka man į tave, jūra, žiūrėti naktį, kada vėtra įjudina tavo vandenų gulyklas: tada tu putoji, nuožmiai grūdi savo įsiutusias vilnis, kauki ir savo bangų keteras iškeli į aukštybes, tarsi tau norėtusi brolystės su griaudžiančiais viršum tavęs perkūnais, šaižiai blykčiojančiais žaibais ir debesimis, kurie it milžinai kupranugariai grūdasi pilku dangumi.

Patinka man klausytis tavo gaivalų riaumojimo, tavo audros balsas kerį mane, nes audros, manyje užslėptos, harmoningai jam pritaria. O, daug yra manyje tavo, jūra, gaivalų ir tavyje daug manųjų! Abiejų mūsų likimas vienokis. Tikrai tu juo nepatenkinta, tu nuolat it nusmerktasis angelas keli savo maištingą veidą ir stengiesi išsiveržti iš amžinojo kalėjimo, pagrasinti pasauliui nauju tvanu, o aš patenkintas, aš nuolankiai atsiduodu Praamžiaus valiai.

Patinka man žiūrėti į tave, jūra, kada tu tyki, rami tarytum ilsiesi visų galingiausiajame delne. Tavo paviršius tada išrodo kaip vienas didiausias lango stiklas, žydras prie kranto, mėlynas tolyje, o juodas pačiuose pakraštėliuose, kiek akis mano užmatyti gali. Vienoda tu esi savo ramybėje; joks mažiausias vėjelis neraukšlėja tavo išsigiedrijusio veido, tikrai žuvelė kada ne kada pliaukšteli arba kregždutė pralėkdama sparneliu paglosto tavuosius vandenius. Kitas gal tuos judesius pavadintų saldžiomis tavo sapno svajonėmis; aš tačiau, seniai net ir sapne atpratęs svajoti, nežinau, kaip pavadinti.

Prie kranto betgi tu ir rami būdama, ir miegodama mėgsti it kūdikis žaisti mažais kiauteliais, akmenėliais ir gintaro trupiniais. Ne, nemėgstu į tave žiūrėti, kada tu rami, kada pakrantės smėlį pliuškeni savo smulkiomis, siauromis bangelėmis, nes tu man tada vis primeni tuos niekingus žmones, kurie galingesniems laišo kojas, kaulydami sau palankumo. Klastinga tu esi, kaip ir jie, nes kuo didesnė tavo ramybė, tuo didesnės audros užeis; kuo labiau pataikauja mums žmonės, kuo labiau šliaužioja, tuo pikčiau pakenks ir įkąs atėjus laikui.

Miela yra prie tavo kranto palydėti nusileidžiančią saulę. Ji tartum į tavo gelmes pasineria, ir nenuostabu, kad šios vietos gyventojai sako, jog saulė kas dieną maudosi jūroje. Didingas tatau reginys, kad dienos žvaigždė leidžiasi į jūrą. Visi debesys, už kurių jinai slypi, įgauna kažkokius neregėtus fantastinius pavidalus: žiūri ir tarytum regi didiausias pilis ant sausžemio, milijonais šviesų žėrinčias, arba milžinus vulkanus, įsidegusius ugnimi, kurie tuoj tuoj pratrūks liepsnomis ir lava¹⁴.

Tačiau kai vakaras ateina ir šviesus mėnesėlis pakyla virš tavęs, ta valanda man daugiausia žavesio turi. Per visą jūrą, kiek tik žmogaus vyzdis siekti gali, blyškus mėnulio spindulys, sutrupintas į smulkias

¹³ Čeltyčios – lietuvių mitologijoje jūrų deivės.

¹⁴ Yra tai reiškinys, vadinamas *fata-morgana*, arba atsimušimas ore toli esančių daiktų dėl šviesos lūžimo.

dalelytes, sudraskytas į milijonus beformių šerpetotų skeveldrėlių ant vandens srautų, milijonus kartų sukrevotas švytinčiais zigzagais, žėri it brangus kaspinas, nublokštas atsainiai ant prabangiausio kilimo elegantės kambary, kuri, ką tik pagrižusi nukamuota iš puotos, nušvaistė be tvarkos savo iškilmių rūbus. Kalbėkit sau, ką norit, vadinkit mane, jei patinka, sentimentalistu, o aš vis tiek nenustosiu mylėti mėnulio; jis visada man turi neišpasakyto žavesio. Karaliau su sidabrinu skeptru, sidabrasosti karaliau! Vargšo poeto drauge, nakties valdove, mėnuli, sveikinu tave! Visados mano simpatijos traukia mane į tas vietas, kur matau šviečiant sidabro spindesį, tik paeinantį ne nuo metalo, kuriam žmonės nūnai tokią didžią vertę pripažįsta, o nuo tavęs, mano vienišų vaikštynių bendre. Žilpina mano akį saulės spindesys: aš prieš jį esu it elgeta didžio pono akivaizdoje. Tik kai mėnulis sušvinta savo švelnia šviesa, tada aš visu pilniu jaučiu savo vertybę, ir niekas manęs negali prirakinti prie žemės dievų triumfalinės karios. O, nakties karaliau! Tu leidi į poetų veidus savo palaimingus spindulius, kurie net į sielą įsismelkia: padabink tad ir mane savo vainiku, būk mano mecenatu, ir aš sugiedosiu tau giesmę, vertą tavęs, vertą tavo globos!.. Bet tu nenori... jau slepi savo veidą už debesies... *labanakt, mėnuli!*

Dyki, vienodi yra Baltijos krantai, tiktai kur ne kur pamatai žvejo trobelę, pusiau užpustytą smėlio, arba pasitaiko sargybinis, tykojās kontrabandininkų. Dar pasitaiko, nors retai, didelių kalnų, latviškai vadinamų *milžkapiais*. Apie kiekvieną iš tų kalnų vietos žmonės turi daugybę padavimų. Tačiau turėjo būti kadais šiose vietose didelių įvykių, jeigu net lig šiol išliko tiek nuostabių pasakojimų, jeigu net lig šiol, kai jūra labiau patvinusi paplauna artimų kalnų šlaitus, tai pasirodo neretai visokiausi ginklai ir karinė apranga. Štai ir dabar aš pastebiu kažkokio senkapio liekanas, kur nėra jokio kryžiaus, jokio ženklų, kad tai būtų krikščionių pomirtinio atilsio vieta, ir net jūros pakrantės gyventojai neatmena, kad čia būtų kada ką laidoję. Kas žino, gal tai senosios Lietuvos riterių kaulai? O gal nelaimingų keleivių, kurių laivas jūroj sudužo? O gal šios apylinkės gyventojų, maro sunaikintų? Kas žino, gal ta kaukolė, kurią aš taip smalsiai žiūrėjau, buvo genijaus būstinė, gal priklausė vienam iš tų didžiaviryų, apie kurių darbus tiek nuostabių dalykų liaudies pasakojimai skelbia; gal į ją ne sykį žvangėjo kryžiuočio kardas; o gal ir savininkui gyvam tebesant, buvo tokia pat tuščia, kaip ir nūnai? Gal tas sutrūnijęs kiaušas yra kokios gražuolės, gal jį seniau dabino ilgos dailių plaukų kasos; gal iš tų skylių, pro kurias dabar vėjo pustomas smėlys šiurena, žiūrėjo gražios mėlynos akys, o ant blakstienų buvo pilna ašarų! Kas gali atspėti?.. Bet palikime juos ramybėje, gerbkime jų atilsį, nemindžiokime šventvagiška koja tokių pat, kaip mes, žmonių kaulų, nes ir mūsų kaulus gali ištikti toksai pat likimas, užberkime juos smėliu ir atsiskirdami sukalbėkime amžiną atilsį.

VIII

BALTIJOS JŪROS VALDOVĖ

PADAVIMAS¹⁵

(Paskirta atminimui grafienei Elenai Frejendaitei Kaizerlingienei)

Seniai, labai seniai, kada Lietuvos ir Žemaičių vėliavos su vyčiu ir meška plevėsavo viršum skaidrių Baltijos vandenų, žydrose jos gelmėse stovėjo puikių puikiausi jūros valdovės *Jūratės* rūmai. Jų sienos buvo gryno balto gintaro, slenksčiai aukso, stogas žuvų žvynų, o langai tyriausiųjų deimantų. Vieną kartą

¹⁵ [Originale: klechda.] „Chlechda“ reiškia „tradicija“; šis žodis sutinkamas ne tik šiaurės autorių raštuose, bet Makfersonas jį vartoja Osiano giesmių leidime, Denisas – jų vertime. Kada, kaip žinoma, *ch* buvo imama kaip *k*, *chlechda* buvo imama kaip *klechda*, senų bobų plepalai [orig. klechtanie], dar iki šiol yra žinoma kaip tradicija[?]. Pirmojoje lenkiškoje tragedijoje *Pamela*, išspausdintoje Zigmanto I viešpatavimo pabaigoje, kur daug ko yra apie kerus ir burtus, Pamela sako: „*Senų bobų pasakos* [orig. *klechdy*] *išmokė, kaip meilužius oru atsigabenti.*“ Man atrodo, kad šis žodis ir jo vartosena visai atitinka tą žodį, kurį pirmiausia šiaurė paleido. (Tadas Čackis knygoj „O polskich i litewskich prawach“, I t.)

išsiuntinėjo valdovė visus lydžius su laiškais įžymiausioms jūros¹⁶ nimfoms, kviesdama jas pas save į puotą ir bendrą pasitarimą. Atėjo skirtoji diena, ir kviestosios dievaitės susirinko; tada valdovė su savo palydos pulku pasirodė salėj, meilingai nusilenkdama, pasveikino viešnius ir, sėdusi į gintarinį sostą, šitaip susirinkusioms prašneko: „Mielosios mano draugės ir bičiulės! Žinote gerai, jog visa valdantysis mano tėvas *Praamžimas*, dangaus, žemės ir jūros viešpats, man atidavė globoti ir valdyti šiuos vandenius ir visus jų gyventojus; pačios esate mačiosios mano švelnų ir laimingą viešpatavimą. Nei joks mažiausias kirminėlis, nei jokia smulkiausia žuvelytė neturėjo priežasties skųstis ir dejuoti, visi gyveno santaikoj ir santarvėj; niekas į kito gyvybę kėsintis nediršo. Ogi dabar vienas niekingas žvejys *Kastytis*¹⁷ iš mano viešpatystės pakrančių, kur *Šventoji* upė mano karalystei donį neša, vienas niekingas mirtingasis drįsta ardyti visuotinę rimtį, nekaltas mano valdines imti į tinklus ir smerkti mirti – kada aš, aš pati, savo pačios stalui nė vienos žuvelytės nedirštu pasigauti; plekšnių dargi, kurias taip mėgstu, po vieną pusikę nuvalgau, o antrąją atgal į jūrą paleidžiu¹⁸. Tokios drąsybės negalima palikti nenubaudus: štai paruoštos eldijos laukia mūsų, plaukim, mielos draugės, į *Šventosios* pakrantę, nes kaip tik apie šį laiką žvejys papratęs užmesti tinklus. Savo šokiais ir žavesiais įsiviliokim jį į šaltą jūros glėbį, įvykdykim savo kerštą, pasmaukim jį savo glamonėmis ir jo gražias akis, kuriomis nūn žavi visas Žemaičių mergas, šlapiu žvyru užpilkim.“

Taip tarė, ir tuoj atsirado šimtas gintarinių eldijų, perlais išdabintų, ir, žavingoms dainoms skambant, valdovė su visu nimfų pulku išplaukė vykdyti savo nuožmaus darbo.

Diena giedra, saulė skaisčiai šviečia, jūra rami, plyna kaip vienas dideliausias stiklas: nė mažiausias vėjelis neglosto jos paviršiaus, vien tik eldijos greitai čiuožia, palikdamos už savęs ruožą, tarsi raukšlytes buvusios gražios moteriškės veide, kuriame laikas, tas didžiausias grožio ir žavesių priešas, paliko išbraižęs savo vėžes. Jau žemė arti, aidu atsimuša deivių daina į pakrančių miškus, o kiekvienas atbalsis, šimtą kartų atkartotas, gaudžia grėsmingai: *vargas tau, žvejeli jaunas!* Ir kai jau arti upės žiočių sustojo nežemiškos mergos, išvydo savo priešą, kaip jis, sėdėdamas ant kranto, taisė tinklus. Žvejys buvo jaunas ir gražus, skruostai vos pirmu pūku apsitraukę, veidas dailių dailiausias, pailgas ir baltas, o plaukai juodi ir ilgi. Su ramia dar siela ir ramia širdžia, su dainele lūpose, svajodamas vien apie gausų laimikį, jis dirbo savo darbą. Tik šit išgirdo kažkokius saldžius, kerinčius balsus: pakelia akis ir regi šimtą eldijų žėrinčių, šimtą mergų stebuklingo gražumo, o pirma jų visų, su karūna ant galvos, su gintarine viešpatystės lazda rankoje – jūrų valdovę. Ir štai gražiausi balsai suskamba... ir šit apsupa jį stebuklingas jūros nimfų pulkas ir savo dainomis, savo žavesiais į save vilioti ima:

*Oi žvejeli mūsų skaistus,
Pamesk vargus, šok į laivą:
Pas mus visad būsi smagus,
Mūsų dainos duod linksmybę.*

*Duosma tau dovaną dievų,
Jei su mumis tu gyvensi:
Marės būsi didžium tėvu
Ir meilingu mūsų būsi.**

¹⁶ Jūra turi lietuviams dvejopą reikšmę: viena, tuo vardu yra vadinama upė, tekanti per dabartinę Raseinių apskritį, antra – „morze“. Kodėl taip vadinama, negalėjau sužinoti, kad ir labai stengiausi. Baltijos jūros krantą vietos gyventojai vadina pajūriu.

¹⁷ Žr. mano straipsnį tuo pavadinimu „Encyklopedya powszechna“ [„Visuotinė enciklopedija“], leidž. p. E. Odyneco, 2-me tome.

¹⁸ Lietuvių liaudis drauge su žemaičiais mano, jog plekšnės dėl to teturi vieną akį ir tarsi pusės žuvies pavidalą, kad valdovė *Jūratė*, labai jas mėgdama, visoms kitą pusę nugrauzė ir atgal į jūrą paleido.

* Ši daina ne liaudies sukurta.

Girdi šitai žvejys, žiūri nustebęs ir savo akim netiki, ir ką čia daryti nežino; galiausiai, pasidavęs klastingai vilionei, atsistoja ir nori pulti deivėms į glėbį; tik šit valdovė mostelėja valdžios lazda savo draugėms nurimti ir šitaip jam nustebusiam kalba:

– Palauks, tu vaicine, tu nutrūktagalvi! Didis tavo nusikaltimas, rūščios bausmės vertas, tačiau atleisiu ją tau, jei vieną sąlygą išpildysi. Tavo jaunystė ir grožis labai mane patraukė: jei prižadėsi mane mylėti, tai mano glėby rasi laimę. Bet jei paniekinsi valdovės *Jūratės* meilę, tai tik vieną dainelę uždainuosiu, ir tu būsi prie manęs ir sulig mano valdžios lazdos prisilietimu žūsi amžinai – rinkis!

Atsiklaupė jaunikaitis, nulenkę galvą ir amžiną meilę prisiekė.

– Dabar tu jau mano, būk vietoj, nesiartink į mus, nes vienas žingsnis – ir nugarmėsi į pražūtį. Aš kas vakaras atplauksiu pas tave: štai ant to kalno, kuris nuo šiol tavo vardu bus vadinamas *Kastytis*, visada pasimatysiu su tavim.

Tai tarusi, mostelėjo valdovės lazda, suūžė irklai, ir tylomis, be juokų ir dainų, nuplaukė mergos sau.

Metai jau baigėsi, kaip kiekvieną vakarą Baltijos jūros valdovė atplaukdavo į krantą ir ant kalno matydavosi su meilužiu; tačiau *Perkūnas*, sužinojęs apie tuos slaptus susitikinėjimus, užsirūstino baisiai, kad deivė išdrįso pamilti mirtingąjį. Ir kai vieną kartą valdovė grįžo į savo rūmus, jis sviedė iš dangaus perkūną, kuris, perskyręs jūrų vilnis, trenkė į valdovės namus, ją pačią užmušė, o gintaro rūmus į gabaliukus sudaužė. O žvejį *Praamžimas* prikaustė jūros dugne prie uolos ir jam prieš akis padėjo jo meiluzės kūną, į kurį turi amžinai žiūrėti ir apraudoti savo nelaimę. Užtatai dabartės, kai vėtros įsiūbuoja jūros vilnis, girdėti aimanos iš tolo – tai vargšas žvejys aimanuoja; o vanduo išmeta gabalėlius gintaro – tai Baltijos valdovės rūmų trupiniai!

IX PALANGA

Palangos miestelis, kitados garsus kaip uostas ir kaip Kęstučio žmonos Birutės gyventoji vieta, esantis Baltijos jūros pakrantėje, savo pavadinimą yra gavęs iš lietuviškų žodžių *po langu*, dėl to, kad vėjas, pakilęs nuo jūros, paprastai užpusto smėliu namus iki pat palangių. Taip teigia – ir labai teisingai – Prūsų mokslininkai, su kuriais ne sykį man yra tekę kalbėtis. Klaidingai tvirtina kronikininkai, o su jais – ir mūsų darbštusis tėvynės istorijos tyrinėtojas *Teodoras Narbutas*, kad Palanga gavusi vardą iš uosto ir reiškianti „*prie uosto*“. Pirmiausia, uostas lietuviškai nėra vadinamas *marių langu*, arba *anga*, pro kurią galima išvažiuoti į jūrą¹⁹, bet *prieplauka*, o Prūsų lietuvių tarme *oustas*, arba trumpai *ousts*. Tokiu būdu, pagal šituos išvedžiojimus, Palanga turėtų būti vadinama *Pauostis*, o ne *Palanga*, nes *langas*, arba trumpai *langs*, reiškia vien tikrai „okno“ [„langas“], bet ne „port morski“ [„jūrų uostas“]. Antra: Palanga negalėjo sau pavadinimo gauti iš uosto, kadangi yra įsikūrusi kur kas anksčiau, negu uostas buvo padarytas. Pirmieji jos gyventojai negi galėjo praminti ją priuostiniu miestu, vaduodamiesi vien nujautimu, kad čia, galimas daiktas, bus kada nors uostas. Reikia dar ir tą žinoti, kad lietuvių vietovardžiai, lygiai kaip ir kitų tautų, yra susidarę ne vien iš vietovės ypatybių, bet ir iš įvairių aplinkybių, įvykių ir įspūdžių, kurių žmonės toje vietovėje yra patyrę²⁰. *Klaipėda* (Memel), pavyzdžiui, yra gavusi sau pavadinimą nuo sauso smėlio, ant kurio ji stovi: *klaisti* Prūsų lietuvių tarme reiškia *grimzti*, o *pėda* – „noga, stopa“ [„koja, pėda“], kadangi toje vietoje kojos grimzta į smėlį; užtat lietuviai ten esančią gyventuvę praminė *Klaipėda*. *Trakai* reiškia pievas, apaugusias medžiais. *Lyda*, iš *lydymas*, reiškia vietą, kur šviežiai išnaikintas miškas.

¹⁹ Žiūrėk p. T. Narbuto „Dzieje starożyt. narodu litewskiego“, I tom., 89 psl.

²⁰ Apie tą svarbų dalyką po trumpo laiko turėsim progos plačiau pakalbėti mūsų veikale, jau rengiamame spaudai, antrašte „Badania starożytności litewskich“ [„Lietuvos senienų tyrinėjimai“].

Vilkmergė, iš *vilkas mergos*, reiškia panos apdarą. *Kretinga* – iš *krotas* „laivas“. *Eilau*, iš *eila*, reiškia karinę rikiuotę. *Pilau*, iš *pilis* – supiltas pylimas, *Labiau*, iš *labas* – geras, *Druskininkai* iš *druska* ir t. t.*

Palangos miestelis, nors 1831 metų karo laike kilęs gaisras didelę namų dalį sunaikino, yra labai dailiai išsistatęs; prie to prisidėjo ir pasienio muitinė bei gausūs jos valdininkai ir jūrų maudynės, į kurias čia suvažiuoja liepos mėnesį ir vieši ligi pusės rugpjūčio daugelis šeimų iš tolimų šalies provincijų, o net ir iš užsienio. Tos maudynės gydytojų nuomonės yra pripažįstamos už stiprinančias, taisančias miegą ir apetitą. Jų skaičius nustatomas paprastai 60; jos pradėtos vartoti per pastaruosius dvidešimt kelerius metus. Dėl tvarkos užlaikymo, kad vienos lyties asmenys nebūtų kliūtis maudytis kitos lyties asmenims, popietės laikas nuo antros iki penktos valandos yra skirtas vyrams, kurie į būgno balsą susirenka kartu visi; po penktos eina į vandenį moterys. Maisto dalykų maudynininkams gausiai priteikia vietos gyventojai, miestelio apylinkių gyventojai ir prūsai, kurie iš *Klaipėdos* visokiausių produktų priveža; dėl to pragyvenimas čionai yra labai pigus.

Palanga, tarp daugelio kitų namų, turi keliasdešimt medinių ir keletą mūrinių, labai gražių. Bažnyčia tame miestelyje medinė, pastatydinta Onos Jogailaitės, Lenkų karalaitės, 1595 m.²¹ Ji mirusi 1596 m. rugsėjo 19 dieną.

Kiekvienam, kas tik atvažiuoja į Palangą, yra pareiga aplankyti žavingas jos pajūrio apylinkes ir pabuvoti ant *Birutės* kalno, nes tos vietos daugiausia vertos susidomėjimo. Tad ir aš, kai tik atvykau į miestelį, išsiruošiau pasivaikščioti į tą pusę, kur stovi kalnas, vietos gyventojų vadinamas *Olandų skrybėle* (Holenderš-myc). Iš tikrųjų, kai žiūrime į jį iš tolo, pastebime tikslų panašumą į tam tikrą skrybėlę. Jūrininkai žino tą kalną gerai, nes iš jūros per kelias mylias (kaip pats pasitikrinau), o gal ir per keliolika, tą kalną atpažinti galima. Kunigaikštis vyskupas Masalskis, buvęs Palangos ponas, norėjo mišką, ant jo augantį, iškirsti; olandai, laikydami tą aukštumą už kelrodį laivams, davė jam žymią sumą pinigų, kad jis to savo ketinimo atsisakytų. Tas kalnas yra didelė smėlio kopa, apaugusi aukštomis žaliomis pušimis; stovi už kelių šimtų žingsnių nuo jūros, arti vietos, vadinamos *senąja Palanga*. Ten kitados buvo miestas su daugeliu gyventojų, turtingas, klestintis; ten buvo uostas²², kurio žymių ir dabar dar galima pastebėti. Kiekvienas daiktas, į kurį tik atgręži nustebusią akį, čia primena senolių pasiturimą gyvenimą ir gražią buitį. Tačiau būtasis gyvenimas taip metų bėgio nutrintas, mūsų tėvų praeitis tokia tamsi, jog apie juos arba labai mažai nežinome, arba ir visiškai nieko nežinome. Net patys paminklai, liudijantieji senovės įvykius, yra tartum knyga, rašyta hieroglifais, kurių prasmės nūnai mes neįstengiame suprasti!

Ar Gedimino žygdarbius atkasi,
Ar Žygimantų balsą, kur kadai aidėjo, –
Bus tau lyg sfinksai – laikmečiai praėję,
Visur tik tamsią paslaptį surasi.

Su suspausta širdimi dėl to seno miesto nuopuolio žengiau toliau prie piltinių kalnų. Kaip seniai jie čia pilti, kieno atminimui, nustatyti negalima. Tačiau tie kalnai turi būti galingų šios žemės sūnų kapai, nes liaudis juos vadina *kareivių kapais*, tai yra – riterių kapais. Su religine pagarba žiūrėjau į tuos bežadžius senovės lietuvių palaikus ir, apie tuos dalykus susimąstęs, nuėjau į *Birutės* kalną. Yra tatai aukštas, pušimis apaugęs kalnas prie pat jūros kranto. Žiūrint iš tolo į dailų pušyną, iš kurio jisai iškilęs stūkso, atrodo, jog matai milžiniško dydžio pilį, o *Birutė* – jos bokštas. Užkopus į patį jo viršų, atsiskleidžia platūs

* Etimologizavimas anuo metu buvo labai mėgstamas ir kartais būdavo paremtas fantastiškiausiais išvedžiojimais. Jucevičius, visai teisingai kritikuodamas Narbutą, dalį vietovardžių aiškina visai įžvalgiai, pvz., Palangą, Klaipėdą, Lydą, Druskininkus. Tačiau žodžių *Kretinga* ir *Vilkmergė* aiškinimas nepagrįstas.

²¹ Žiūrėk p. kun. Čerskio „Opis dyecezi žmudzkiej“, 27 psl.

²² Švedai, prašant Rygos miestiečiams, konkurentams prekyboje su Žemaičiais, Palangos uostą akmenimis užvertė 1701 metais, – taip liudija Zaluskis (Žr. p. Svenckio „Opis starożytniej Polski“. [„Senovės Lenkijos aprašymas“], 2 leid., II tom. 246 psl.).

ir žavingi reginiai, iš vienos pusės – į Prūsų pasienį, o iš kitos – į *Olandų skrybėlę*. Bet kuriuo kitu metu pajūris, toje pusėje esantis, nieko ypatingo neturi: yra tatau plati lyguma, einanti keliolika mylių, net ligi *Liepojos*, be kokių žymesnių ir susidomėjimo vertų daiktų. Kur ne kur tiktai pamatai didelį sodžių, tarp dideliausių sniego pusnių pasistatytus latvių gyvenimus ir žvejų trobeles; jūros krante – didžiausios krūvos eldijų ir valčių. Tačiau liepos ir rugpjūčio mėnesiais viskas čia atgyja, viskas naują pavidalą įgauna: įvairių spalvų būdos nustoja visą paplūdimį, ir tūkstančiai Lietuvos nimfų žaidžia su Baltijos bangomis, devintą valandą ryto suvažiavusios maudytis. Aš tuokart negrėžiau akių į tą pusę. *Birutė*, mūsų senovės kunigaikščių prosenelė, labiau mane domino, negu viso pasaulio gražūs reginiai.

Birutė, lietuvių bajoro *Vidmanto*²³ duktė, yra gimusi Palangos apylinkėse, tačiau kurioje vietoje, tiksliai nustatyti negalima. Nuo pat pirmų dienų pasidarė deivės *Praurimės** kunige, o tos deivės garbei degė amžina ugnis ant kalno, seniau vadinto šventu. Deivės *Praurimės* vaidilutės duodavo priesaiką prieš jos statulą, kad visą gyvenimą išlaikys skaistybę ir saugos amžinąją ugnį. Kunigaikštis Kęstutis, grįždamas iš karo žygio prieš kryžiuočius, pamatė Palangoj *Birutę* ir, patrauktas jos grožio ir žavumo, pamilo ją ir paėmė už pačią²⁴. O atminimui, kaip kaimo žmonių sakmė sako, liepė toj vietoj, kur pirmąkart išvydo vaidilutę, pastatyti rūmus, ir kalną jos vardu praminė. Viena daina, kurią Palangos apylinkėse girdėjau, taip šitą įvykį apdainuoja:

BIRUTĖ**

*Ant marės krašto, Palangos miestely,
Kurį išplėšė mumis neprieteliai,
Yr didis kalnas, Birute vadintas,
Žalioms pušelėms viršuj apsodintas.*

*Ten, kol laiminga buvo žemė mūsų,
Kol buvom ponais ir Gudų, ir Prūsų,
Viežlyba [?], skaisti kaip rožė ir rūta
Kunigaikštienė gyveno Birutė.*

*Nebuvo ana kokia karalaitė,
Bet iš Palangos vargdienė mergaitė.
Žemčiūgais brangiais ir aukso auskariais
Negašavojos vaikščioti pamariais.*

*Su [?] savo darbo marškinius dėvėjo,
Trumpą rainuotą sijoną turėjo,
Ant balto kaklo gintaro šniūrelis,
Ant geltų kasų rūtų vainikėlis.*

*Kad vieną kartą broliai susitarę
Išėjo anksti žvejoti ant marę,
Sesuo jiems nešant pietus lauknešėly²⁵,*

²³ Žiūrėk Danilavičiaus išleistą „Latopisiec Litwy“ [„Lietuvos metraščių“].

* *Praurimė*. – Pasak T. Narbuto, *Praurimė* buvusi ugnies deivė; jis tatau remia jam vienam težinomam vysk. Petro rankraščiu. Senesniuose šaltiniuose tas vardas nežinomas.

²⁴ Iš chronologinių tyrimų išaiškėjo, jog *Birutė* gimė apie 1331 metus, ištekėjo 1348 metais, pagimdė Vytautą 1350 metais, paliko našlė 1382 metais, mirė 1416 metais, išbuvo *Praurimės* aukuro tarnyboje 18 metų. (Narbut, „Dzieje starożytne narodu litewskiego“. 88 psl., prierasas).

** Šio S. Valiūno kūrinio yra išlikę du tekstai: vienas D. Poškos nurašytas „Bitelė Baublyje“ rankraštyje, antras L. Jucevičiaus paskelbtas „Žemaičių žemės prisiminimuose“. Tarp abiejų tekstų yra tam tikrų skirtumų. Šiame leidinyje, perrašant L. Jucevičiaus tekstą dabartine lietuvių kalba, pakeistos originalo lytys *Biruta*, *Keistutas*, *Vitoldas* lytimis *Birutė*, *Kęstutis*, *Vytautas*. Kai kurios L. Jucevičiaus pateikto teksto vietos kelia abejonių. Veikiausiai tai yra korektūros ar nurašinėjimo klaidos. Prie jų šiame leidinyje dedami laužtiniuose skliaustuose klaustukai.

*Sutiko šviesų kunigaikštį kely.
 Tasai Jogėlos dėdė Kęstuts buvo,
 Kursai Žemaičius valdė ir Lietuvą.
 Jojo tuo kartu Kryžiokus naikinti,
 Kurie vožijos mumis užkabinti.
 Ant širvo žirgo, po meškos kalpoku,
 Su šviesiu ginklu, su rago saidoku,
 Auksiniais kilpais su pentiniais spardė,
 O žirgs patkavoms šilo žemę ardė.
 Iš veido tikrą gražybę pamatė[?],
 Jaunai Birutei tokiais žodžiais tarė:
 „Kas nors esi, deivė ar mergelė,
 Priimki mano ranką ant šio kelio.
 Aš visad buvau ponu žemės jūsu,
 Nuo lig [?] šio česo vyru tavo būsiu.
 Kur tave gavau pirmąkart matyti,
 Liepsiu palocių puikų pastatyti.
 Kalnas, ant kurio pažinai Kęstutį,
 Nuog tavo vardo bus vadints Birute.
 Čia tu gyvensi nuog vyro mylėta,
 Tu, kuri radai širdy mano vietą.“
 Tai girdėdama, mergelė gėdinga,
 Jauna Birutė, skaisti, išmintinga,
 Žemėn mėlynas akeles nuleido.
 Atsidūsėjo ir puolė ant veido.
 „Nors, – sako, – seniai prieš dievą Perkūną
 Prisiekiau būti čystatoj ant kūno,
 Bet kad yr tokia valia tavo, pone, –
 Lai išsipildo širdinga malonė.“
 Vis tai padarė, ką sakė, Kęstutis:
 Ant kalno buvo pastatytas butas,
 Birutė, pačio atdasilitėta,
 Pagimdė sūnų Vytautą ant svieto²⁶.*

Kai Birutę su Kęstučiu moterystės ryšiai sujungė, ji turėjo palikti Palangą ir vykti su vyru į Trakus, kur Žemaičių kunigaikštis tuo metu turėjo rezidenciją. Ten gyvendama, pagimdė Kęstučiui kelis sūnus, o tarp jų – ir garsų istorijoje, didį lietuvių herojų ir monarchą *Vytautą*. Po Kęstučio mirties ir po visos Lietuvos apsikrikštijimo Birutė liko ištikima savo tėvų dievams ir nepakeitė tikėjimo, nors prašė to Vytautas, Jogaila ir karalienė Jadvyga. Paliko Trakus ir persikėlė į Palangą, ir tenai likusiąją dalį savo amžiaus praleido rūmuose, vyro jai pastatydintuose, visuotinai atsidavusi vaidilutės pareigoms ir rūpindamasi paprastųjų žmonių laime. Yra net ir vienas kaimas Žemaičiuose, vardu *Birutės*, kurį ji pirkusi (kaip buvo kalbama) iš kažkokio Hurčino, didelio tais laikais savo valdinių spaudėjo. Liaudis, su didžiu dėkingumu

²⁵ Lauknešis arba – mažybine lytimi – lauknešėlis, yra medinis indas su dangteliu, skirtas nešti valgyti dirbantiems lauke.

²⁶ Toji daina originale yra nepaprastai graži ir turi neapsakomo žavesio tiems, kurie lietuviškai supranta. Mano vertimas, nors teisingas ir beveik pažodiškas, gali tik supažindinti su jos turiniu, bet ne su estetinėmis vertybėmis. Dėl tos tad priežasties įdedu čionai ir originalą. [L. A. Jucevičiaus knygoje yra įdėtas lenkiškas „Birutės“ vertimas, o išnašoje duotas čia spausdinamasis lietuviškas tos dainos tekstas.]

atsimindama tos kunigaikštienės dorybes, po mirties įskaitė ją į savojo krašto deivių tarpą. Net kai jau visai sunyko pagonybė Žemaičiuose, paprastieji žmonės nesiliovė Birutės laikyti šventąja. Minios žmonių plaukdavo iš tolo melstis prie jos kapo ir prašyti, kad ji iš šventovės aukštybių pažvelgtų į jų skurdą. Krikščionių kunigai turėjo ne sykį vaikyti susirinkusiųjų pulkus. Tačiau nei įkalbinėjimai, nei grasinimai, nei ginkluotų pajėgų naudojimai neįstengė fanatikų atgrasinti. Su ginklu rankose jie rinkdavosi atiduoti garbės mirusiajai Birutei. Tad vienas kunigas, Palangos klebonas, kurio pavardės negalėjau sužinoti, liepė pamūryti švento Jurgio koplyčią ant kalno, toje vietoje, kur ilsisi Birutės palaikai, kad bent jau šventoje bažnyčioje melstųsi liaudis. Ilgainiui žmonių uolumas nuslūgo, o Birutės dievinimo vieton atėjo jos dorybių ir taurių ypatybių minėjimas. Vis dėlto senovės paklydimas nėra dar visai išnykęs. Net tuo metu, kai Birutės kapą lankiau, užtikau vieną moteriškę, einančią keliais aplink kryžių (švento Jurgio koplyčia jau sugriuvusi, ir dabar nėra ženklų jos nebėr), kuris puošia tą kalną. Mano paklausta, kodėl čionai meldžiasi, atsakė:

– Kai sirgau, tai padariau apžadus, jeigu tik pagysiu, aplankyti šventosios Birutės kapą.

Stengiausi kiek galėdamas ją įtikinti, kad Birutė buvo pagonė, užtat mes negalim ir neturim jos laikyti šventąja, kad tokia auka nepatinka Dievui ir pan. Paklausė visgi manęs ir tuoj nuėjo sau. O aš, pasiėmęs iš griuvenų kelias plytų šukeles, nežinau tik, ar Birutės rūmų, ar švento Jurgio koplyčios, grįžau į miestelį.

X

DVARININKAI, ŠLĖKTOS, VALSTIEČIAI

Žemaičių žemė dėl savo padėties, būdama taip arti kryžiuočių ordino, senų senovėje buvo visų nelaimingiausia. Kryžiuočiai, dangstydamiesi noru atversti mūsų tėvus į krikščionių tikėjimą, nuolat užpuldinėdavo, ugnimi ir kalaviju niokodami jų skurdžias girių sodybas. Žemaičių žemė buvo neturtinga, tad jie, negalėdami pasipelnyti iš plėšimų, gyventojus žudydavo arba surištus bei sukaustytus į grandines išsivesdavo anapus Nemuno ir ten pristatydavo prie sunkių darbų. Lietuvos kunigaikščiai nuolat su ordinu kariaudavo, o tų karų pasekmės mažne visada būdavo tokios, kad Žemaičiai arba patekdavo į ginkluotųjų vienuolių rankas, arba būdavo vėl išvaduojami. Užtat nuo tolydinio šeiminkų keitimosi ir neapkęsdami kryžiuočių kaip savo didžiausių nelaimių kaltininkų, dažnai jų glostomi ir žiauriausiai apgaudinėjami, žemaičiai užsigrūdino nešti pančius, tačiau priprasti prie jų negalėjo: dažnai sėkmingai sutraukydavo vergijos saitus ir tiesdavo broliškas rankas į Lietuvą, kuri, pagal aplinkybes, arba priimdavo į savo globą, arba palikdavo priešams plėšti. Pagaliau, kai Vytautas susitaikė su Jogaila, kai nusilpo kryžiuočių jėgos ir kai Lietuvoje įsiviešpatavo kovingasis Kęstučio sūnus, atėjo galas ir Žemaičių negandams, ir jau amžinai įsijungė tasai kraštas į Didžiosios Lietuvos kunigaikštystės sudėtį. Tokiomis tad liūdnomis aplinkybėmis, kuriomis žemaičiai ne kartą buvo verčiami tapti lapėmis, kad, reikiamai valandai atėjus, geriau liūtais pasirodytų, išsivystė jų charakteris – gudrus, nepasitikintis. Tas charakteris, liūdnų praeities įvykių pagimdytas, ir, geresnei daliai atėjus, išsilaikė ir įgavo savo neišdylančias savybes. Todėl ir dabar dar lietuviai prikaičioja žemaičiams jų gudrumą; jie ir iš tikro yra gudrūs ir nepasitikintys; jie nesiduoda suviliojami pažadais, įtikinėjimais nei gražiais žodeliais, niekam neatskleidžia savo sielos paslapties, su niekuo neina į draugystę kitaip, kaip nebent gerai jį pažinę ir daug sykių išmėginę. Bet užtat jei kas sykį įgijo jų prielankumą, ką jie sykį pamilo ir kuo patikėjo, tai jau gali būti tikras jų prisirišimas iki gyvos galvos ir geidauti iš jų visko, nors tai reikalautų didžiausio pasiaukojimo.

Iš tų pačių nelaimingų aplinkybių, aukščiau išvardintų, eina ir kitas žemaičių charakterio ypatumas: vienybė ir visuotinė santarvė. Tą savo ypatumą ne sykį jie yra parodę, o kas tik yra buvęs mūsų seimeliuose, kiekvienas kuo tikriausiai paliudys jų šitą dorybę.

Uolus prisirišimas prie senųjų įvaizdžių ir papročių, dėl kurio žemaičiai ilgai priešinosi priimti krikščionių tikėjimą, toks pat uolumas, pasikeitus tikėjimui ir persitikrinus jo šventumu bei teisingumu, laiko nūnai žemaičių pamaldumą ir stropumą, vykdant dangiškojo išganytojo mokslą, ir tuo žemaičiai

prilygsta pirmųjų krikščionybės amžių žmonėms. Čia žmonės su savo bėdomis, širdgėlomis ir rūpesčiais ne į žmones, o, kaip artimesni Dievui, tiesiai į savo sutvėrėją bėga.

Tokie yra bendri žemaičių visų luomų bruožai; pasižiūrėkim dabar, kokių esama atskirų dorybių ir ydų šioje visuomenėje, imant skyrium kiekvieną, jeigu taip sakytume, kastą.

Paprastieji žmonės, liaudis, neginčijamai sudaro tikrąją gyventojų masę, kurioje prosenolių įvaizdžiai, būdas ir papročiai tebėra išlikę, nors daugelio amžių bei visokių įtakų iškraipyti. Todėl aš plačiausiai apsistosiu prie mūsų kiemionių.

Žemaičių liaudis yra tai retas pavyzdys vienoje vietoje susikaupusių teigiamybių; ydų, kurių yra Žemaičiuose, paprastajai liaudžiai prikišti negalima, jas turi šlėktos ir dvarininkai. Žemaičių kiemionis labiau nei viską myli savo namus, dėl jų jis įmanytų bet kuriuo atveju galvą paguldyti; niekad jis ir neapleidžia jų; šis jo prisirišimas prie gimtosios pastogės yra mažo prekybos paplitimo priežastis; žemaičiui atsiskirti per keliasdešimt mylių nuo namų yra tas pats, kaip išvažiuoti į pasaulio galą, į atšiaurio ledynus, iš kur retas kas besugrįžta. Visų toliausi punktai, kuriuos šios žemės kiemionis žino, yra: Vilnius, Ryga, Tilžė, Klaipėda ir Karaliaučius; ar toliau gyvena kokie žmonės, jis nė žinoti nenori. Nenuostabu, kad, šitaip užsidaręs gyvendamas, jis mirtinai nekenčia kito krašto ir kito tikėjimo žmonių. Kito tikėjimo žmogui niekad prie vieno stalo su savim valgyti neleis.

Dievobaimingumą ir tikslų tikėjimo nuostatų pildymą laiko pačia pirmučiausiaja ir pačia svarbiausiaja pareiga. Tikėjimas jam yra brangiausias pasaulyje dalykas; užtatai čionai dar nėra buvę nė vieno apostazijos* pavyzdžio. Viešpataujant Zigmantui Augustui, kuris prijautė platinamoms religinėms naujovėms, kada protestantizmo apaštalai iš Prūsų beveik visiems Žemaičių dvarininkams – šiaip ar taip, jų didžiūmai – sugebėjo įpūsti savo dvasią ir jau buvo pasiekę tiek, jog vos keliolika katalikų bažnyčių bebuvo čionai likę, – valstiečio betgi nepalenkė išsižadėti savo tėvų tikėjimo, nors visokiomis priemonėmis vertė. Iš to prisirišimo prie tikėjimo eina pamaldumas, o paskui jį ir apšvieta, aukštesnė nei kitose Lietuvos provincijose**. Prie įdiegimo pamaldumo ir apšvietos čionai prisidėjo dievobaimingi ir uolūs vyskupai, labiausiai Petkevičius ir kunigaikštis Merkelis Giedraitis, kuris, pats lankydamas kasmet savo avidę, kiekvienoj bažnyčioj kalbėjo į žmones suprantama jiems kalba, mokė tikėjimo tiesų ir dėstė, kokią naudą neša apšvieta. Kitu apšvietos skleidėju Žemaičiuose reikia laikyti Jonas Lopacinskis, *vyskupas prietelius*, apie kurį anksčiau buvau užsiminęs. Iš seno įvesta tvarka mokyti kaimo vaikus skaityti, rašyti ir skaičiuoti laikosi ir dabar. Visuotinės paniekos auka taptų tas kaimietis, kurį pamatytų kas bažnyčioj be maldaknygės.

Gerai pažintų tikėjimo pamatų ir tikslaus jų vykdymo pasekmė yra geri papročiai ir dora. Žemaičių kiemionis yra prisirišęs prie savo pono ir myli jį ne kaip valdytoją, bet kaip tėvą, apvaizdos jam skirtą***. Vagystės nusikaltimų čia be galo reta, žmogžudysčių – nė negirdėti. Gražūs, kelių žmogų yra kiemionių papročiai: nusikaltimai skaistybės dorybei jų tarpe laikomi ypatingiausiais blogio fenomenais, ir jų pasitaiko, matyt, labai retai.

Meilė, tyra, nesuptepta, platoniška, kurios nepažįsta kitų Lietuvos apylinkių kaimo žmonės, meilė, susijusi su aukščiausia egzaltacija, beveik visada čionai jungia moterystės ryšius, nors jie, kaip paprastai šiame pasaulyje, ir nuo kitų aplinkybių priklauso. Ta aukščiausioji meilė, mylimojo asmens ilgėjimasis ir, atsiradus kliūčių, kylą iš to kentėjimai bei nelaimės atspindi liaudies dainose. Kai kurios iš jų, graudžios, užu širdies tveriančios, gali būti laikomos liaudies poezijos šedevrais.

Čionykštė liaudis yra labai darbšti, o to padarinys – jos gerovė: moteris aria ir akėja vasarą, o žiemą atsidėjusios verpia ir audžia; dažo irgi dailiai ir patvariai; namuose išaudžia nuostabaus plonumo drobes,

* *Apostazija* – atsimitimas nuo tikybės. L. Jucevičius klaidingai mano, kad žemaičių liaudis XVI a. buvusi tiek giliai katalikiška.

** L. Jucevičius klaidingai aiškina apšvietos lygio ryšį su pamaldumu, visai nekreipdamas dėmesio į ekonominius to meto skirtumus tarp atskirų Lietuvos dalių, prekybinius ryšius, be to, į reformacijos vaidmenį švietimui kilti.

*** Šioje vietoje akivaizdžiai atsiskleidžia L. Jucevičiaus ribotumas. Idealus jo mylimo krašto vaizdas – tai ne išsivadavusios liaudies gyvenimas, o patriarchaliniais santykiiais paremtas idilinis valstiečių ir dvarininkų sugyvenimas.

drobeles ir gražias lovatieses; neretai čia gali užėti ir tokių, kurie kokybe ir gražumu (ne skoniu) nė kiek nuo varšuvinių nesiskiria. Vietoj skaisgijų žemaitės vartoja labai gerus, dailius ir tvirtai nudažytus plonų vilnų siūlus. Šeimyna visur Žemaičiuose brangiai atsieina: bernai paprastai su pasėliu ima po dvidešimt sidabro rublių, o mergos – po dešimt. Balanos čia beveik nežino, bet vartoja lajines pačių darbo žvakes. Nors ganyklų trūksta, gyvulių žmonės daug laiko, labiausiai dėl mėšlo. Čionykštis ūkininkas tiek tik lauko sėja, kiek gali apmesti mėšlu. Arklių irgi po keliolika laiko kai kurie, o po keturis penkis – visi. Visokia ūkio padarynė yra labai gera: ratai kaustyti, dideli, poriniai, aria daugiausia arkliais, vartodami šiam reikalui mažus plūgus, akėčios – beveik visų geležinės, rugius kerta dalgėmis, tam tyčia pritaikytomis. Iš žemaičio maisto gaminių įžymiausi yra alus, sūris (viršijantis kai kada olandiškąjį) ir *kastinys*, savotiškas sviestas, pusiau sumuštas, labai malonaus skonio.

Čionykščiai kiemionys turi įgimtų gabumų mechanikai: pasitaiko jų tarpe puikių stalių, šaltkalvių, kalvių, niekad amato nesimokusių. Lygiai čia reiškiasi ir meniniai gabumai: mačiau daug paveikslų ir statulų, labai vykusiai padarytų tokių žmonių, kurie nė supratimo neturi, kas tai yra tapyba ir skulptūra.

Žemaičių kiemionių nešysta švari ir grakšti, dažniausiai spalvinga. Vyrų apdaras: naminio milo švarkas, mėlynas, panašus į krokuviškių žiponus, ligi kelių ilgumo, gražiais raštais apvedžiotas žaliu šilko šniūreliu, sujuosiamas odiniu diržu su misingine ar sidabrine sagtimi, opšraus odos maišelis per petį, kelnės vilnonės arba drobinės, skarelė ant kaklo spalvota, kepurė šuninė ar lapinė žiemą, o vasarą – skrybėlė, apskrita, aukšta, su užkištu žiupsniu povo plunksnų. Moterų apdaras: plono vilnono žiponas iki žemiau kelių, dažniausiai parauktas, su raudonais rankogaliais, sijonėlis irgi parauktas, drobinis arba šilkinis, ir trys skarytės, paprastai labai brangios, – ant galvos, ant krūtinės, o viena veidas aprištas. Vasarą: balti marškiniai olandiškos drobės arba perkeliniai, išsiuvinėti, liemenėlė šilkinė spalvota ir sijonėlis šilkinis arba perkelinis baltas, ligi kelių išsiuvinėtas; netekėjusiųjų plaukai supinti į dvi dideles kasas, surištas brangiu, dažniausiai rožių spalvos kaspiniu, nuleistas už pečių, ant kaklo nešioja daugybę stiklinių ir gintarinių karolių; ištekęsios ant galvos ryši skarele; nuometų čionai nežino. Kai kuriose apylinkėse, labiausiai apie Raseinius, moterys gaubiasi ant pečių perkelines išsiuvinėtas skaras, panašios formos, kaip mūsų damų šalikai. Baltijos pajūrio moterys nešioja tokias skraistes, panašias į škotų pledus, susegtas sidabro ar prancūziško aukso segėmis, papuoštomis brangakmeniais*. Savaiame suprantama, kad čionai aprašyti drabužiai yra išeiginiai; šiokiomis dienomis žmonės nešioja, kaip kam atsieina ir kaip kam patogiau.

Girtuoklystė čia labai retas dalykas, ir kiemionis nebent per banketus įkaušta.

Žmonės Žemaičiuose iš prigimimo linksmi: užbaigę visų metų darbus, žiemą kiekviename sodžiuje šventadieniais renkasi visi į vieną trobą, kur seniai, susėdę už stalo prie pilnų stiklinių puikaus alaus arba degtinės, vadinamos krupniku, virtos su medumi, o užtaisytos imbieru, cinamonu ir aviečių sunka, šnekučiuojasi apie senovės gadyne, apie senųjų laikų didvyrius, kuriuos palikuonių vaizduotė pavertė antžmogiškomis būtybėmis, o abiejų lyčių jaunimas linksminasi – šoka ar žaidžia. Kai kurie iš tų žaidimų yra siejami su tam tikrais metų laikais.

Trijų karalių išvakarėse vaikščioja po gatves su uždegta žvake, viršum kurios sukioja rėtį ir dainuoja**:

*Trys karaliai atjojo,
Dievui pasikloniojo.*

* Neįtikėtina, kad pajūrio moterys susegdavo skraistes segėmis, papuoštomis brangakmeniais, nors šitoje vietoje kalbama ir apie išeiginius drabužius. Čia pasireiškia Jucevičiaus romantiko noras iškelti savo krašto turtingumą.

** Trijų karalių vaikščiojimo paprotys yra kilęs iš senųjų liaudies papročių, kai metų pabaigoje bei pradžioje įvairūs persirengėliai lankydavo savo kaimynus. Jucevičiaus knygoje šis paprotys, kaip ir daugelis kitų XIX a. Trijų karalių papročių, yra įgavęs jau krikščionišką įprasminimą. „Uždegtą žvakę, viršum kurios sukiojamas rėtis“, veikiausiai reikėtų suprasti kaip tam tikrą žibintą, lempą, dažniausiai žvaigždės pavidalo, kuri paprastai buvo nešiojama lankytojų per Trijų karalių šventę ir vėliau visoje Lietuvoje (ligi XX a. pradžios). Jucevičiaus pateikiama pasveikinimo kalba (oracija) mažai kuo skiriasi nuo vėliau užrašytų oracijų.

*Dabar pas jus ateina
Tuos namelius aplankyti,
Jums linksmybę padaryti,
Gerai prašom priimti.*

Namų šeimininkas turi tuos svečius priimti ir gausiai pavaišinti. Jei karaliams viešnage patinka, vieši ilgiau, o jei ne, eina toliau.

Per *užgavėnes* esti žaidynės, panašios į miestų kaukių balius, kur persirengia daugiausia žydais, vokiečiais čigonais ir kareiviais***. Ten kiekvienas stengiasi kiek įmanydamas būti sąmojingas pagal savo vaidmenį. Visa govėda vaikšto nuo namų lig namų, neretai ir į savo pono vartus užsuka. Atmenu, kai dar vaikas buvau, per užgavėnes ir į mano tėvo namus tokia govėda buvo atsibeldusi. Žydas ir vokiečiai labiausiai išliko mano atmintyje. Pirmasis sakėsi, jog jam padvėsusio kumelė, užtat jos atskiras dalis visiems primygtinai siūlė pirkti: galvą ekonomui už žibintą, koją rabinui už lazda, pridurdamas, jog ir jo kumelė turėjusi rabiniską paprotį, nes kaip rabinai nemoką niekur eiti be lazdos, taip ir jo kumelė be pagalio nė iš vietos nepajudėdavusi; karčius siūlė seniams už peruką, pilvą už būgną, uodegą už smičių muzikantams, o mėsą – dvaro šeimynai. Tuo tarpu vokiečiai už kiekvieną mažiausią piršto pakrutinimą reikalavo užmokėti, gėrė alų ir, kaip girtas, daužė butelius, o išsiblaivęs dejavo ir graudžiai verkė. Argi tai nėra tikras vokiečio spekulianto paveikslas?!

Pelenės trečią dieną aptaiso tokią baidyklę, pririša jai prie rankos spragilą, ant galvos uždeda eglė vainiką ir taip aptaisytą veža ant dviračių nuo trobos ligi trobos*. Tas paprotys vadinasi *senės Kuniškės lankymas*. Kas ta Kuniškė? Kokių atminimų intencija tie lankymai daromi? – nežinia. Ta apeiga turbūt eina iš žilos senovės ir turi kokią nors mistinę prasmę.

Velykoms daržinėse dirba sūpuokles, ir kiekvienas, ar jaunas ar senas, turi suptis – Judo pasikorimui atminti**.

Velykų trečiajai dienai Žemaičių ir Lietuvos jaunimas turi žaidimą, vardu gegužę*** (žr. 1836 metų *Tygodnik Petersb.* 28 n-ryje mano straipsnį „Metamorfozės lietuvių mitologijoje“).

Sekminių šventėse piemenys miške balius kelia. Iš kiekvienų namų paima kiaušinių, sūrio, pieno, miltų, lašinių, degtinės, alaus ir t. t., ir iš to pasidaro banketą. Tada dainuoja visokias dainas dievaičio *Ganyklinio garbei*, tarp kitų ir šitą****:

*Ganyklinis dievaiti,
Ganyk mano karvaitę.
Ganyk mano patilką,
Neleisk vagio vilko.*

*** Užgavėnių liaudinis karnavalas, įvairūs persirengėliai žinomi Lietuvoje nuo seno. Jucevičiaus minimi užgavėnių personažai, išskyrus vokiečių, užtinkami ir vėliau praktikuojamuose liaudies papročiuose. Šalia giltinės, gervės, ožio, meškos ir kitų veikėjų dalyvaudavo įvairių profesijų (kareiviai, revizoriai, tardytojai, prekybininkai) ir tautybių atstovai (žydai, vengrai, čigonai). Dažniausiai jie buvo traktuojami komiškai, ir jų veiksmai turėjo žonglierišką pobūdį.

* Jucevičiaus minima baidyklė pelenės dieną, reikia manyti, bus buvusi žemaičių užgavėnių Morė ar Kotrė, kuriai analogiški yra rytiečių aukštaičių Gavėnas, Diedas, Diedelis. Pastarosios pamėklės buvo vežiamos po kaimą, kaip ir Jucevičiaus laikais, tik ne užgavėnių, bet pelenų dieną; tas rodo, jog karnavalas tebebuvo tęsiamas ir toliau, nors gavėnia jau buvo prasidėjusi. Ši pamėklė, Jucevičiaus vadinama senė Kuniškė, kitose Žemaičių vietose vadinama Raseinių Magdė, Balsių Magdė, bet plačiausiai Morė ir Kotrė.

** Suptis pavasarį sūpuoklėmis buvo plačiai žinomas paprotys visoje Lietuvoje. Jucevičius klaidingai šį paprotį sieja su Judo pakorimo atsiminimu. Iš tikrųjų supimosi paprotys lietuvių liaudyje buvo dar prieš krikščionybės įvedimą.

*** Kalendorinių švenčių metu buvo žaidžiami liaudyje specialūs, atitinkamoms šventėms skirti žaidimai; nei savo turiniu, nei forma šie žaidimai neturi nieko bendra su krikščioniškomis religinėmis šventėmis.

**** Piemenų šventė, vadinamieji piemenų sambariai, sekminių metu buvo švenčiami visoje Lietuvoje. Papročiai yra panašūs į Jucevičiaus aprašytuosius. Daina apie Ganyklinį nepatikima (ypač pirmoji jos strofa) ir niekur iki šiol neužtikta.

*Ganau, ganau avutę,
Aš tav', vilke, nebijau,
Su sauliniiais plaukais
Tavęs Dievas neleis.*

*Lado, lado saule,
Duok jam samčiu per galvą.²⁷*

Taip pat susikuria ugnį ir, pūsdami dūdas ir birbynes, apsivainikavę laukinėmis gėlėmis, apie ją šoka ir po šešis kartus per ją šokinėja. Ta iškilmė vadinasi *bandininkai*, kitaip sakant, bandų piemenų šventė. Klaidingai teigia Narbutas, kad toji apeiga esanti vadinama *Sekminėmis*, ir priduria prierasę: „Tuo vardu dabar yra vadinamos „Zielone świątki“. Bet kadangi šis vardas neturi jokio kalbinio ryšio su ta krikščionių švente, tai jis yra senas mistinis pavadinimas.“ Atvirkščiai, *Sekminės* kaip tik turi ryšį su „Zielone świątki“, nes *sekminė* gryna lietuvių kalba reiškia *septintą*, o kadangi Šventosios Dvasios atsiuntimas atsieina septintą sekmadienį po Velykų, todėl ir vadinasi *Sekminės*. Tuo pat būdu ir Viešpaties žengimas į dangų vadinasi *šeštinės*, t. y. šeštą savaitę, o Dievo kūnas – *devintinės*, devintą sekmadienį po Viešpaties prisikėlimo iš numirusių švenčiamos.

Antrajai Kalėdų dienos lietuvių ir žemaičių jaunimas turi žaidimą, kuris vadinasi *važiavimas į Karaliaučių*. Iškepa didžiausią riestainį, sudžiovina jį ir pakabina vidury trobos. Vienas, pasiėmęs žiužį, vardu *parduotojas*, sėdi prie riestainio, o kiti joja prie jo, apžergę kėdę, ir prijoję sako:

- Kaip gyvuoji, ponas parduotojau?
- Esmi sveikas gyvas, o iš kur ponai būsit?
- Iš Žemaičių.
- Ko čia atkeliavot?
- Prekių.
- Kokių gi jums reikia?
- Merginos, gražios kaip putinas, saldžios kaip cukrus.
- Turiu labai gražių ir saldžių.
- Gerai, bet ar negalima paragauti?
- Labai mielai! Dėl kainos sutarsim.

Po tų žodžių pradeda kiekvienas graužti pakabintą riestainį, bet nevalia jo paliesti rankomis, nes kai tiktai paliečia, tuoj parduotojas drožia žiužiu ir veja šalin. Kuriam pavyksta be rankos pagalbos sugraužti riestainį, tas atlyginimo gauna iš parduotojo bučinį. Tas žaidimas dar vadinasi *sūrmalkis*, sūrio ėdimas, arba, kai kuriose kitose apylinkėse, pvz., Svėdasų, Panevėžio ir Raseinių, *skaisti mergelė*, t. y. graži mergina.

Žaidimai, žaidžiami įvairiu laiku, yra šie*:

a) *Karalius*. Ima keturias pliauskas malkų vienu šonu baltu, kitu juodu ir meta aukštyn; kai visos nukritusios guli baltuoju šonu į viršų, tada metėjas tampa karaliumi ir gauna galią skirti kitiems baudas – pliauškinimus žiužiu per ranką. Jei baltuoju šonu į viršų guli trys, o viena juodu, tada metėjas tampa *maršalka* ir turi vykdomosios valdžios galią. Dvi baltos ir dvi juodos reiškia *bajorą*, kuriam jokių baudų skirti negalima. Trys juodos, o viena balta daro *kiemionį*, kurį *maršalka* pagal *karaliaus* nuosprendžius lupa. Visos keturios juodos reiškia *čigoną*, o šiam visų aštriausios baudos tenka.

²⁷ Tą dainą mūsų istorikas Teodoras Narbutas įdėjo į savo veikalą *Dzieje starożytnie narodu litewskiego* Prūsų lietuvių tarme (Žr. *Dzieje star. nar. lit.*, I t., 303 psl.), o aš įdedu ta tarme, kuria kalbama Žemaičiuose.

* Iš žaidimų, žaidžiamų bet kuriuo laiku (ne kalendoriniu), išsiskiria „Karalius“. Šis žaidimas tepažįstamas tik iš Jucevičiaus. Kiti žaidimai, kaip „Žiedo dalijimas“, sportinio pobūdžio „Ripka“, „Bružas“, „Druską sverti“, „Vilkas ir žasys“, „Meška“, yra liaudiški, buvo žaidžiami ir po Jucevičiaus.

b) *Žiedo dalijimas*. Visa draugija susėda ant suolų palei sienas, ir vienas dalija žiedą, sakydamas: *te tau žiedą, nerodyk*, o kitas spėja. Apėjęs visus, dalytojas spėjėjui sako:

*Sergi, vergi,
Kur žib žyc?*

Kas tai yra *sergi, vergi* – nežinia; gal tai turi kokią mistinę prasmę. *Kur žib žyc?* – reiškia: kur spindi žiedas? Jei spėjėjas atspėja, pas ką yra žiedas, tada tas, kuris žiedą turėjo, sėda į spėjėjo vietą, o spėjėjas eina dalyti ir t. t.

c) *Ripka*. Stovi keliolika vyrų lygioje vietoje ir medinį dailiai nulygintą skritulį, ripką, vieni į kitus ritinėja dideliais pagaliais.

d) *Meška*. Šis žaidimas yra tokiu būdu žaidžiamas: vienas žaidėjas užsidaro kamaroj, o likusieji troboje išrenka iš savo tarpo vieną už mešką, bet reikia, kad anas, kur kamaroj, nežinotų, kas meška. Paskui kiekvienas iš eilės eina prie durų ir beldžia, mėgdžiodamas mešką, nagais drasko, urzgia. Tas, kuris kamaroj, spėja; jei atspėja, kas meška, įleidžia pas save, uždaro ir pats išeina, palikdamas jį savo vietoj, o jei neatspėja ir atidaro duris kam kitam, tada visas būrys muša jį žiužiais. Tas žaidimas, man rodos, turi turėti tam tikrą reikšmę. Ar tai nėra atminimas, kaip Lietuvos bajorai užmušė Trakuose Žygimantą Kęstutaitį, atsikeršydami tuo būdu už nežmoniškus to kunigaikščio žiaurumus?

e) *Bružas*. Du asmenys su žiužiais klūpi vidury trobos ir laikosi už vienos kėdės priešpriešinių kojų; jiems užriša akis. Žaidėjai pakaitom sako: *bružai, ū!* Sulig tuo pasakymu tuoj antrasis drožia žiužiu, taikydamas į balsą. Tas, kuris davė iššūkį, arba slepiasi po kėde, arba pasikreipia į šalį, tačiau vis neatitraukdamas rankos nuo kėdės kojos, o priešininkas muša ant nuomonės ir sudavęs pats atsiliepia ir slepiasi.

f) *Druskos svarstymas*. Stovi du žmonės, susigręžę nugaromis. Tuo būdu, kai vienas lenkiasi veidu į žemę, antrojo kūnas iškeliamas aukštelninkas; paskui atsitiesia, ir antrasis daro tą patį, ką pirmasis darė.

g) *Vilkas ir žąsys*. Visas būrys sustoja į eilę už kito kito ir laikosi už skverny; kas stovi priešakinis, vadinasi žąsinas ir gina kitus nuo žaidėjo, nepriklausančio tam pulkui, kuris vadinasi vilkas. Vilkas negali imti nei iš priekio, nei iš vidurio, bet tik paskutinę žąselę, esančią pačiam užpakaly. Žaidžiama tol, kol išgaudomos visos žąsys. O galų gale vilkas nutveria žąsiną ir negailestingai gnaibo.

Žaidimai, kuriuos žaidžia akalčių šlėktos, yra tie patys, kaip ir aukštesniosios visuomenės, būtent: cenzūrinis, dovaninis paprastas, dovaninis su priežodžiu, paštas, skambutis, tualetas, sekretorius, avinas ir t. t. Jie visiems žinomi.

Žemaičių liaudies papročiai beveik visi bendri ir lietuviams; kai kuriuos iš jų laiko ir akalčių šlėktos – tuos čia suminėsim svarbesnių metų laikotarpių eile.

Naujųjų metų išvakarės. Tos dienos vakare mergaitės, norėdamos sužinoti, ar greitai ištekės, daro taip: 1) Skaičiuoja baslius tvorose; jei gauna lyginį skaičių, tai reiškia, kad troškimai išsipildys. 2) Eina į tvartus, kur galvijai ir avys; jei kuriai patamsy iš karto pavyksta sučiuopti jautį ar aviną, tai yra tikra, kad ištekės. 3) Eina taip pat į daržinę su žiburiu kelti žvirblių, kurie ant šviesos puola; kuri pirmoji sugaus, ta taip pat tikra, kad ištekės. 4) Kelios mergaitės deda savo kurpaites į vieną geldą, o paskui jas vienukart į orą išmeta; kurios pirmiausia nukrinta, ta ateinančiais metais tikisi tapti moteriške. 5) Kepa mažas bandutes, sudeda į eilę ant slenksčio ir pašaukia šunį; kurios bandutę pirmiausia pagriebia, ta pirmoji ir vyrą gaus. 6) Klauso vakare šunų lojimo; iš kurios pusės išgirsta lojant, iš tos pusės vyrą gaus. Šlėktų namuose tą dieną išlydytą ciną pila į vandenį, ir iš tų pavidalų, kokie tenai susidaro, spėja būsimųjų metų ateitį.

Naujieji metai liaudyje, kaip ir aukštesniojoje klasėje, yra sveikinimų ir linkėjimų diena – ne dėl etiketo (nes jo nežino), bet nuoširdžių linkėjimų.

Trijų karalių išvakarės. Šlėktos, net ir paprasta liaudis, rašo ant visų durų raides G. M. B., reiškiančias vardus išminčių, kurie atkeliavo į Betliejų atiduoti garbės ir įteikti dovanų Dievo Sūnui. Kas nemoka rašyti, deda tris kryžiuokus. Vienuolynų bažnyčiose, ypač moterų, galima tokiomis dienomis matyti ant altorių už kaspino pakabintus mažus lopšėlius, o juose – iš vaško nulietą kūdikėlį suvystytą. Aplinkui lopšį stovi taip pat vaškinės figūrėlės, vaizduojančios Švenčiausiąją Paną, šventąjį Juozapą ir tris išminčius, o pačiame kūdikėlio galvūgalyje stovi asilas ir jautis. Yra tai Betliejaus stanelės atvaizdas. Žmonės priėję pasupa lopšėlį ir pasimeldžia.

Šv. Povilo atsivertimas. Tą dieną liaudis žiūri, kokių bus oro permainų. Koks oras tą dieną nuo ryto lig pietų, tokia būsianti ir pusė žiemos. Koks oras popiet, tokia būsianti antroji pusė.

Užgavėnės. Kas turi dar nepravažinėtą arklį, kinko į važį; liaudies manymu, tą dieną pravažinėtą arklys esąs labai tvirtas, ir jokie pikty akių nužiūrėjimai jam nekenkia.

Pelenė. Yra paprotys tą dieną prikabinti kitam iš užpakalio maišelį su pelenais arba ant siūlo suvertus kaulus – ženklą, kad mėšėdis jau pasibaigęs.

Pusiaugavėnis. Mažne kiekvienuose paprastųjų žmonių namuose tą dieną keliamos vaišės, dalį valgio siunčia beturčiams. Studentai tą dieną turi paprotį apgaudinėti savo draugus pirmamečius, jog dvyliktą valandą, kada visą valandą skambina varpais, iš bažnyčios bokšto špitolininkai silkes ir riestainius mėtą. Atsitinka dažnai, kad ne vienas tuo patiki ir gauna su gėda grįžti namo. Nuo tos dienos liaudis pradeda skaičiuoti, kiek per visą pavasarį bus pašolių; jų skaičius reiškias, kiek dienų, pradedant nuo pirmos rugsėjo, pasivėlinsias ruduo. Gerais metais tokių pašolių, vadinamų *riteriais*, turi būti keturiasdešimt, atminimui, kaip lietuviai užmušę keturiasdešimt kryžiuočių riterių. Liaudis Lietuvoje niekad nesako: šiandien buvo pašalę, bet: *šiandien žuvo vienas riteris*.

Apriškimas Švenčiausiajai Panai Marijai (blovieščius). Ta diena yra Lietuvoje ir Žemaičiuose visuotinio džiaugsmo diena. Nuo tos dienos prasideda mūsų krašte pavasaris; meška pakyla iš žiemos migio, ir gandras, giedrų dienų pranašas, parlekia iš užjūrių kelionės. Tad kiekvienuose namuose, net neturtingiausiuose, esti puota – namų prieteliaus gandro sutiktuvės.

Verbos. Tą dieną yra paprotys plaktis pašvęstomis verbomis, pritariant tokiais žodžiais:

*Ne aš mušu,
Verba muša,
Už nedėlios
Bus Velykos.*

Lietuvos kaimo žmogus, išleisdamas pirmąkart į ganyklą savo bandos gyvulėlius, žegnoja juos ir kiekvienam sudrožia švęsta šakute.

Didysis ketvirtadienis. Verpėjos tą dieną kuo stropiausiai slepia ratelius ir verpstelius, nes, jų manymu, jei kas pamatys tuos prietaisus didįjį penktadienį ir didįjį šeštadienį, tai bus ženklas, kad visus metus turės nelaimės gyvatę užėti. Yra dar paprotys kelti vaišes, kurioms pasibaigus, namų šeimininkas ima degančią žvakę, gesina ją ir meta į kampą, sakydamas: *Kaip užgeso šita žvakė, tegul neprieteliams mūsų akys užges ir prapuol ant amžių!** To papročio kilmės sugaudyti negalėjau. Čia turi būti kokia nors sena apeiga, siekianti pagonybės laikus.

Velykos. Pirmąją švenčių dieną kiekvienas šeimininkas drauge su savo šeimyna valgo *švenčių valgius*, pradėdamas vaišes kiaušinio pjaustymu į tiek dalių, kiek yra žmonių namuose, kurias visiems padalina ir

* Nei rankraštinėje, nei spausdintoje medžiagoje nesutiktas šio tipo užkalbėjimas, nukreiptas į priešininką, metant žvakę į kampą. Tačiau jis patikimas. Kiti liaudies tikėjimai ir papročiai, susiję su didžiuoju ketvirtadieniu ir minimi šioje vietoje, sutinkami buvo ir vėliau.

linki laimingai sulaukti kitų šventų Velykų. Tą dieną paprastieji žmonės nelanko savo kaimynų ir priima kaip įžeidimą, jeigu kas ateina: net jeigu ir ugnies ateitų, vis tiek išvartų.

Antrą Velykų dieną laistosi šaltu vandeniu. Tą dieną taip pat maži berniukai vaikšto pakiemiais su oracijomis ir renka sau dažytus kiaušinius. Tas paprotys vadinasi *kiaušiniavimas*. Oracijų, kurias tuomet sako, yra labai daug, bet savo turiniu jos mažai kuo skiriasi. Parodyti, kokios jos yra, duodu vieną:

*Aš mažas vaikelis,
Panos Marijos tarnelis,
Ėjau, ėjau keliu,
Nulaužiau šakelę,
Lelijos šakelę.
Velykų rytą
Lelija pražydo
Ne dėl manęs vieno,
Bet dėl viso svieto.*

Kai kurios oracijos yra lenkiškos; nežinia tikrai, ar jos iš Lenkijos pas mus atėjusios, ar gal tėvų jėzuitų sudėtos, pavyzdžiui:

Ja mały żaczek,
Jako robaczek,
W szkole nie bywałem,
Różgi nie widziałem.
Różga zielona,
Z drzewa łamiona.
Nie wiele co umiem,
I to ichmościom powiem:
Na Wielkanoc rano
Z grobu zmartwychwstano,
Rączkę podnoszę,
Włóczębnego proszę.

[Aš mažas mokiniukas
Kaip vabaliukas,
Mokykloj nebuvo,
Rykštės nemačiau.
Rykštė žalia,
Nuo medžio laužia.
Nedaug ką nežinau
Ir tą jūsų malonybėms pasakysiu:
Velykų rytą prisikėlė
Iš numirusiųjų.
Tiesiu rankutę,
Prašau velykučių.]

Arba:

Ja mały rzeźniczek,
Mam ostry nożyczek,
Będę rznął cielenta
Dla panów na święta.
Przyjdzie siaki, taki,
Dam jemu flaki.
Przyjdzie ubogi,
Dam głowę i nogi.
Nie śmiejcie się, mości panowie,
Bo dostaniecie kizką po głowie;
Liepij jajka dajcie,
Święta witajcie!

[Aš mažas pjovininkėlis,
Turiu aštrų peiliukėlį,
Pjausiu veršelius,
Ponams bus šventėms.
Ateis šioks, toks,
Duosiu jam žarnokų.
Ateis ubagas,
Duosiu jam galvą ir kojas.
Nesijuokit, maloningieji ponai,
Nes gausit su žarna per galvą;
Geriau kiaušinj duokit,
Ir linksmų švenčių jums!]

Šeštinės. Tą dieną piemenys pina lauko gėlių pynes ir jomis vainikuoja karvėms ragus*. Tas paprotys, siekias žilos senovės amžius, vadinasi *išliuosinimas*, taigi – išvadavimas.

Švento Jono Krikštytojo išvakarės. Lietuvių ir žemaičių liaudis tiki, kad tuo metu raganos atima karvėms pieną, ir todėl tvartuose prikaišo kregždažolės (*Chelidonium majus*), taip pat kabina virš durų užmuštą šarką ir prikala kryžmais kelis gabaliukus graudulinės žvakės. Dar mūsų liaudis tiki, kad šv. Jono naktį pražysta papartis, užtat apie pusiaunaktį eina ieškoti to žolyno, kuris, pasak liaudies sakmės, turi stebuklingų savybių. Kas turi paparčio žiedą, tas pasidaro didis burtininkas, žino praeitį ir atspėja ateitį. Tačiau kad įgytum tą žiedą, reikia daug triūso, daug sunkių mėginimų atlaikyti ir kovą su visu pragaru sukovoti. Užtat dar niekam nėra pavykę jo gauti. Norjys turėti paparčio žiedą privalo vidunaktį pats vienas nueiti į miško gylę, taip toli, kad gaidžio giedant nesigirdėtų. Nuėjus į tą vietą, kur paparčiai auga, reikia šermukšnio lazda apsibrėžti ratą ir tame rate atsisėsti. Kai tik žiedą pamatai ir nuraškai, tuoj sulekia viso pragaro baidyklės ir visokiais būdais stengiasi jį atimti: prašo, grasina keršyti, o kai tas negelbsti, ima baisia klykti ir kelti pragarišką siautulį. Turjys paparčio žiedą neprivalo išeiti iš užbrėžto rato, į kurį baidyklės įžengti negali, bet ramiai laukti aušrinės patekėjimo: tada baidyklės išnyksta. Kitaip, jei išsigandęs peržengsi ratą arba, grasinimų pabūgęs, išmesis žiedą, tai jau ir nebematysi jo per amžius.

Šv. Jono Krikštytojo dieną – taip mūsų liaudis tiki – saulė iš savo rūmų, vadinamų *Astruma zemme* (žr. T. Narbuto *Dzieje starož. nar. lit.*, I t., 126 psl.), išvažiuoja trimis arkliais – sidabro, aukso, deimanto – į svečius pas savo vyrą mėnulį, o važiuodama šoka ratuose.

* Pats šis paprotys buvo žinomas lietuvių liaudyje ir vėlesniais laikais. Tik ligi šiol neužtiktas karvių vainikavimo papročio pavadinimas išliuosinimu (išvadavimu).

Per šv. *Martyną* kiekvienuose namuose valgo keptą žąsį ir iš jos krūtinkaulio buria. Jeigu kaulas iš pradžių persišviečia grynas, baltas, o į galą nešvarus, tada tai žiemos pradžia bus šalta, o pabaiga nešalta; atvirkščiai, jei ir prie galo grynai persišviečia, tada reikia laukti, kad ir žiemos pabaiga bus šalta.

Šv. šv. *Simono ir Judo*. Ta diena yra skirta maldoms už mirusius, kuriems rengia vaišes ir vadina Baltarusijoje *Dziady*, o Lietuvoje ir Žemaičiuose *Paminėklai**.

Šv. *Kotrynos* išvakarėse nevedusieji prašo ir meldžiasi, kad jiems Viešpats Dievas teiktųsi duoti gerą žmoną.

Kalėdų išvakarėse kiekvienuose namuose, tiek turtinguose, tiek neturtinguose, būna puota, vadinama kūčia. Toje puotoje, kaip pasninko dieną, yra valgoma žuvis, drebutienė ir visokie saldūs patiekalai, tarp kurių virti kviečiai su saldintu vandeniu, šalti, su plaukiojančiomis plotkelėmis, svarbiausiąjį turi vaidmenį. Tą dieną, valgydami vakarienę, po staltiese deda šieno, atminimui, kad išganytojas užgimė ant šieno. Rytojaus rytą tą šieną po truputėlį visiems gyvuliams išdalina. Taip pat mūsų liaudis tiki, kad naktį tą valandą, kurią Viešpats Kristus atėjo į pasaulį, vanduo persimaino į vyną, tačiau toji permaina trunka vos vieną minutę, užtat nutaikyti tą valandėlę yra neįmanoma.

Smulkieji šlėktos Žemaičiuose niekuo daugiau nesiskiria nuo kiemionių, kaip tik apdaru, kuris yra tarpinis tarp kiemionių ir aukštesniosios klasės dvarininkų. Šlėktų papročiai gana palaidi; girtuoklis jų tarpe ne retenybė; apšvietos – iš didelio pasitikėjimo savo herbais – bemaž jokios neturi ir turėti nenori; daugelis net ir lenkiškai nemoka. O tie, kurie kalba lenkiškai, laiko save kažkuo aukštesniu, tituluojasi garsingai: taurininkais, žemsargiais, išdininkais, trobininkais ir t. t. Tie jų titulai yra paveldimi. Jei, pavyzdžiui, tėvas titulavosi *žemsargiu*, tai jo sūnus irgi *žemsargaitis*, o *žemsargaičio* sūnus vėl įgauna senelio titulą – *žemsargi*, ir taip toliau, iki begalybės. Yra tai žmonių klasė, visų mažiausiai naudinga visuomenei, nes ji paprastai visokių viešų reikalų vengia ir, pūsdamiesi dėl savo dievaižin kokių privilegijų, prie nieko rankos pridėti nenori. Pasitaiko, tiesa, ir tarp jų padorių, darbščių žmonių, gana apsišvietusių ir tauraminčių, bet tai yra tik išimtys, o išimtys dėsnio nesudaro. Tačiau vaišingumo dorybė ir jų šventai laikoma, ir tai, rodos, bus vienintelė teigiama ypatybė, turima Žemaičių smulkių šlėktelių.

Eisim dabar prie *dvarininkų*. Iš paviršiaus atrodo, kad tarp Žemaičių dvarininkų ir Lietuvos dvarininkų jokio ryškaus skirtumo nesama, bet, atidžiau pažiūrėję, rasime didelių ir labai didelių tarp jų priešingumų.

Didelių ponų Žemaičiuose kaip ir nėra. Dvarininkiją sudaro šlėktos, turį po keliolika ar keliasdešimt baudžiauninkų kiemų (dūmų). O tokių, kur turėtų po kelis šimtus, surasime vos keliolika.

Pasiturimumas čionykščių dvarininkų yra geras, net ir labai geras, nors tą gerumą sunku pastebėti, o dėl ko – tuojau išdėstysime. Kiekvienas, kas turi dvarą, gali tarti, jog tikrai jį turi, nes kiek jo turto yra, tai yra tikrai; jo dvaro neslogina nei valdinės, nei privatinės skolos. Suprantama, būna ir išimčių. Daugelis Žemaičių dvarininkų turi dideliausius pinigus susidėję, o laiko juos daugiausia namie, geležinėse skryniose dusina. Jie juos susikrovė savo stropumu ir gana aukšto laipsnio taupumu. Jei kuris iš Lietuvos dvarininkų tiek turėtų, tuoj visi apie tai žinotų: tuoj imtų blizguoti gražia karieta, aprengtą ir save, ir pačią, ir vaikus brangiais rūbais, pristatinėtų namuose brangių niekučių, o kiek dar liktų, tuos, nukakęs į Vilnių, balių, *va banque* pastatytų. O Žemaičiuose – priešingai. Ten ir turtingiausio dvarininko nepermanysi iš išorės, kad jis turtingas. Jo apdaras švarus, bet ne ištaigus: tas pats frakas, kurį įsitaisė savo vestuvėms, ir tarnauja visą gyvenimą, visais svarbesniais atvejais, pavyzdžiui, važiuojant pirmojo vizito, į vardines, gimtuves, vestuves ir t. t. Karieta, amžiną atilsį senelio parsigabenta iš Varšuvos ar Vienos, vežioja jo žmoną ir dukteris, vežios dar jo sūnaus žmoną ir dukteris. O jam pačiam gerai ir porinė brička arba kalamaška, ir ta pati be lingių. Namuose nerasi šaunių baldų: kuklučiai uosio arba ruplio beržo krėsiai ir sofos, aptrauktos žydrų muaru, staliukai, komodos to paties medžio, ant jų – Rusų, kai

* Kad tą dieną būtų rengiami mirusiųjų minėjimai – nežinoma.

kada Saksų porcelianas, simetriškai išrikuotas, stovi it pardavimui. Ant sienų kaba senolių portretai arba nelabai kokios graviūros su juodalksnio rėmeliais, o jose – *Sūnaus palaidūno istorija, Keturi metų laikai, Penkios pasaulio dalys, Kunigaikščio Juozapo Poniatovskio mirtis* ir begalė viešpataujančių asmenų arba karinių garsenybių atvaizdų. Kur yra dukterų, rasi ir fortepijoną Varšuvos, Vilniaus, neretai ir Vienos darbo. Prieš keliolika metų turėjome savą fortepijonų meistrą – tai buvo *Adomas Sipavičius* Raudėnuose. Žinau du jo darbo instrumentus, niekuo nenusileidžiančius tobuliausiems užsieniniams. Gaila, labai gaila to žmogaus, kad taip anksti mirė.

Čionykščiai dvarininkai, nors iš prigimties ir nedideli draugininkai, bet yra labai vaišingi. Negyvena jie, kaip įprasta sakyti, atlapomis durimis, nevažinėja vieni pas kitus dažnai, bet jeigu jau kas į jų namus atsilanko, tai gali būti tikras, jog ten jį priims kuo geriausiai. Teisybė, nevaišins ten jo užjūrių gėrimais, neapipils mandagumo pareiškimais, kurių tėra vieni tik žodžiai, bet užtat maloniai paduos jam ranką ir nuoširdžiai paspaus jo dešinę, pavaišins tuo, kuo turės, ir bus su tavim tikrai smagūs. *Svečias į namus – Dievas į namus*: šis dar patriarchalinių laikų dėsnis Žemaičiuose šventai tebėra laikomas. Čia į svečių žiūrima kaip į tikrą dangaus pasiuntinį, ir jis visada turi garbės vietą: neįsigalėjo dar ta begėdystė, kad šeimininkas prie stalo sėstų į pirmąjį krėslą, o svečius į prastąjį galą nubruktų. Kas tu bebūtum, neklausia: esi svečias, ir to pakanka – tau pagarba ir pirmoji vieta.

Žemaičiai iš senų laikų turėjo keletą labai gerų mokyklų, kur dėstė dvasiškiai ir pasauliečiai mokytojai, tad apšvietos atžvilgiu šis kraštas nėra atsilikęs nuo visos Lietuvos. Pirmiau jis turėjo septynias šešiaklasės gimnazijos skalės mokomąsias įstaigas, o po 1825 metų reformos – dvi gimnazijas, Kražiuose ir Kolainiuose, ir keturias apskrities mokyklas: Raseiniuose, Dotnuvoje, Telšiuose ir Kalvarijoje. Žymi dalis jaunimo, baigusi gimnazijos kursą, mokydavosi buv. Vilniaus universitete. Apskritai kalbant, Žemaičiuose visi vyrai, ypač jaunosios kartos, yra gan apsišvietę. Atvirkščiai dedasi su moterimis. Yra, teisybė, čia keletas pensionų, bet nė vieno gero. Moteris, kaip visur, taip ir Žemaičiuose, pasyvi būtybė, visiškai negauna aukštojo mokslo. Vyriškasis jaunimas, nors žemaičiai ir šykšti jo išmokslinimui, bet, pradedamosiose mokslo įstaigose prisirinkęs kilnaus apšvietos noro, nepaisydamas jokių kliūčių, veržte veržiasi į universitetus; tuo tarpu moterys, visada priklausomi padarai nuo tėvų užgaidų ir šykštumo, atbuvusios šiojį tokį pensioną Raseiniuose, Tytuvėnuose ar Kražiuose pas paneles benediktines, grįžta namo, mažai ką daugiau mokėdamos, negu mokėjo iš namų išvažiuodamos. Į Vilnių ar kur kitur retas tėvas tesiunčia dukteris mokytis, nes jam pašėlusiai gaila rubliukų!! Tad galima drąsiai sakyti, jog moteris su aukštuoju mokslu Žemaičiuose – tai nepaprastas fenomenas; kas be ko, reikia tiesą pripažinti, kad ir visoje mūsų Lietuvoje pilnutinio išmokslinimo moteriškės tikrai gali laikyti save fenomenais. Ne pro šalį, manau, bus čia pakartoti mūsų nuomonę apie moterų auklėjimą, išdėstyta neseniai *Tygodnik Petersburski* laikraštyje.

...Žinome puikiai, kokį paviršutinišką pas mus (kalbu tik apie Lietuvą bei Žemaičius, atsiprašydamas visų gražių ir negražių skaitytojų) tegauna išmokslinimą visa beveik²⁸ moteriškoji lytis. Mokslas pensionuose trunka tik ketverius metus, per kuriuos jaunos mergaitės mokosi visko – kalbų, aritmetikos, geografijos, istorijos, botanikos, net *astronomijos!!!* – jau neminint visokių moteriškų rankdarbių, šokių, muzikos, dainavimo, piešimo ir t. t. Kai tiek visko mokosi, ir per tokį trumpą laiką, tai nenuostabu, kad, baigusios pensioną, išsineša perdaug jau mažą atsargą žinių, net būtiniausiai joms reikalingų, neturėdamos jokio noro tobulintis toliau, nes yra įsitikinusios, jog kartu su pensionu jau baigtas ir visas mokslinimasis; jog jei kuri atbuvo pensioną, tai reikia laikyti, kad yra išauklėta pilnutinai: patys tėvai taip joms kalba, net visa visuomenė tą patį kartoja, nors širdy visai kitaip galvodama.

Kokia tad apverktina mažne kiekvienos jaunos panelės dalia! Ligi tik baigia pensioną, tuoj jai suvaržo liemenį, sušukuoja plaukus pagal paskutinę madą, išdabina, išgražina, apkabinėja brangakmeniais kaip kokią aziatę, norėdami tuo būdu padidinti jos žavumą, o davę keletą praktikos pamokų, kaip laikyti

²⁸ Nes yra ir išimčių.

kūną, išveda į *aukštuomenę*, vežioja po balius, po namus ir ten ją aukoja savo ambicijoms, interesams, iš jos laimės darydami žydišką turgų. Ten jai liepia būti su tuo mandagiai, su anuo abejingai, o dar su anuo šaltai. Jauna mergaitė, mesta šituo būdu į pramogų sūkurį, girdėdama iš visų pusių vien pagyrimus, vien saldžius žodelius, pamažu pradeda pasiduoti gedimui, pradeda ilgai patikti sau pačiai tokios rūšies gyvenime, o apie rūpinimąsi kilnesniais ir aukštesniais dalykais jau nebenori nė pagalvoti. Šitaip gyvendama, nors ir turi žavesio bei talentų, tampa betgi nepakenčiama, nes nemoka nieko protingesnio pasakyti rimtesnėje draugijoje, nesugeba atsidėti aukštoms pareigoms, kurias jai ateitis rengia!

O, kiek aš pažįstu moterų, net ir aukščiausio *tono*, kurios nieko daugiau nemoka pasakyti, kaip tik praeito baliaus ar buvusių pramogų istoriją! Pagailėk, Dieve, valandų, kurias kartais žmogus esi priverstas su jomis praleisti, nes tai yra tikra kankynė!.. Apie šeimos pareigas tų ponių nėra ko nė klausti...²⁹

Jos yra tikrai gražios ir, taip sakant, manieringos; tik kas iš to, kad čia jų visos teigiamybės ir baigiasi! Kraševskis sako: „Statula, kurią senaisiais amžiais Pigmalionas norėjo gyvą padaryti, pamilęs jos stebuklingo gražumo bruožus, ne tiek turbūt jį erzino savo marmuriniu nejautrumu, kiek kartais erzina moteris, kuri sielos neturi. O kiek tokių moterų pasaulyje – tūkstančiai, milijonai; lenkiesi jų, žiūri – visos, kol tyli, atrodo turinčios ir širdį jauną, ir protą kilnų, išlavintą; jų akyse skaitai aukštas svajones, šypsenoje proto lakumą, judesiuose jausmus! Prašyk, tegu tik jos tyli; nes jei burna prasivers, tu žuvs! Kitąsyk apstulbsti nustebeš, kai iš akių viena, o iš burnos visiškai kas kita išlekia... Kodėl gi jos nėra dažniausiai tokios gražios viduj, kokios iš paviršiaus? Kodėl atrodo turinčios sielą, jei turi tik instinktus? Kam šviečia poezija iš akių, jei jos nežino, kas yra poezija? Kam jos vaidina entuziazmą, jei viduje šaltos kaip šiaurės ašigalis?“

Kaip tad vaduotis iš šitos bėdos? Labai lengva. Tegu moterys padalina savo laiką taip, kad turėtų valandas, skirtas namų pareigoms ir mokslui, o daugiau, jeigu dar liks nuo to kokia laisva valandėlė, tai tą tik tegu naudoja pramogoms, nes ir be jų apsieiti negalima. Jei visos mūsų damos panorėtų taip elgtis, kiek iš to laimėtų draugija, kiek malonių valandų jos mums dovanotų savo bendravimu; kiek tada sumažėtų liežuvavimų, beprasmių tauškalų, kuriais dabar jos kiekvienam atsipyksta mirtinai; kiek iš to laimėtų kraštas, jei jos būtų dievobaimingos krikščionės, geros pilietės, ištikimos žmonos, pavyzdingos motinos, rūpestingos ir darbščios šeiminkės; kiek, žodžiu, būtų iš to laimės visiems!..

Išnaikinti visokį blogį (atsiprašau, kad taip pasakysiu) senose moteryse, būtent, pradedant jau nuo trisdešimties metų, yra nelengva; jokie patarimai, jokie prašymai nieko čia nepadės: sunku jau joms pamesti tuos dailius įgūdžius – plepėti, sukiotis lyg ant sraigčių ir dykinėti. Tačiau apie jaunas paneles, kurių širdys dar nespėjusios visai sugangrenuoti nuo saloninio, demoralizacijos užnuodyto oro, kurių siela dar įstengia priimti taurius įspūdžius, – apie jas atsidėjus reikėtų pagalvoti tėvams, globėjams ir kitiems, kurie gali turėti įtakos jų auklėjimui. Reikia pagalvoti, kaip iš jų padaryti kuo tinkamiausią pažibą mūsų draugijoms ir prirengti laimę būsimiesiems jų gyvenimo draugams, nes aš nematau, kad visi vyrai būtų tokie siaurapročiai ir atsidavę nedorai turtų vaikymo aistrai, jog savo žmoną norėtų matyti vien gražią marionetę ar paprastą raktininkę. Viso gyvenimo draugė, guodėja liūdnoj nedalioj, likimo bendrininkė, man rodos, nėra mažos reikšmės dalykas. Reikia tad iš anksto gerai nusistatyti, pažinti sielos pobūdį, religinį, emocinį ir moralinį išsiauklėjimą, kad, sujungus su ja savo likimą, netektų dejuoti, kad iš savo namų, turinčių būti šeimos rojum, nepasidarytų pragaro! Koks ten, pavyzdžiui, gali būti sugyvenimas susituokus, jeigu vyras apdovanotas aukštesniais jausmais, entuziastas, poetas, o žmona – tuščia pašvaitų ir pramogų mėgėja, striuko sumetimo, siauro proto ir kiekvienu atžvilgiu kuo proziškiausia būtybė?.. Tegu verčiau pasako tie, kuriuos dangus nubaudė tuo sunkiu kryžium!

²⁹ Nekalbu čia apie visas mūsų damas, nes tarp jų, ačiū Dievui, yra daug su aukštuoju mokslu, su kilnesne mąstysena, darančių tikrą garbę visuomenei. Gaila tik, labai gaila, kad ne visos tokios!

Šiandieną, kada tolydžio ima mažėti dykaduonių skaičius, kada jauni vyrai visomis išgalėmis stengiasi prisitaikyti prie savo laikų reikalavimų, kiek galėdami lavinti savo protą, – nejaugi jaunos moterys neims iš jų pavyzdžio? Nejaugi jų akyse jos norės būti vien gražios statulėlės be sielos?!

O, dar mes tikime jomis, dar turime vilties! Dar turime vilties, kad jaunos panelės, imdamos pavyzdį savo namuose iš dorų, senų mūsų šalies matronų, pasimokys iš jų pavyzdingo ir darbštaus gyvenimo, o skaitydamos knygas, jų lyčiai ir amžiui pritaikytas, išsiugdys aukštesnę galvoseną ir išsiauklės tikromis krikščionėmis ir pilietėmis!

Gal norite žinoti, kokie dalykai Žemaičiuose su knygų skaitymu? Neperdėsiu, jei pasakysiu: labai prasti. Visoje provincijoje nėra nė vienos viešos bibliotekos, nėra knygyno; knygų rinkinys yra tik retuose namuose, ir tai negausus, ne iš rinktinių veikalų sudarytas. Romanai ir lengvo turinio gaminiai – tai čionykščių literatų užsiėmimas. Kai kas abonuoja prancūziškas knygas iš Liepojos, iš *Rejerio* knygyno; gal, manote, iš ten išsirašydina kokius rinktinius veikalus – kur tau, vienas šiukšles. Kad bent ir tuos niekus skaitytų visi, bet kur tau, vos keletas parsisiųsdina, ir tai turbūt tam, kad turėtų kuo staliuką papuošti, o kaimynų akyse pasirodyti žmonėmis, skaitančiais knygas. Nieko nesakau dėl to, kad prancūziškai skaito – tegu tik skaito. Perskaitę prancūziškąsias, gal paims į rankas ir lenkiškąsias. Su tikra širdgėla tenka matyti jaunų žmonių, edamų tinginystės arba užsiėmusių netinkamais jų amžiui darbais. Daug vyrų, kitados linkusių į mokslus, į kuriuos jaunystės metuose buvo dedamos kuo gražiausios viltys, pritapo prie blogos draugijos, jau užmiršo visiškai mokslo pasaulį. Tie ponai labiausiai vengia šnekos apie literatūrą, o jei kartais negali nuo jos išsisukti, tada graibstosi atmintyje, ko kitados mokyklose ar universitete buvo mokęsi. Tad jų nuomonės nuolat buriasi apie *klasikų kovą su romantikais**. Pagal Slovackio ir kun. Golianskio taisykles** vertina Krasickį, Naruševičių, Vengerskį, Trembeckį*** ir kitus Stanislovo Augusto laikų autorius, o su purvais maišo naujuosius rašytojus, kurių, be Mickevičiaus, nė iš vardo nežino. Užsiminsi jiems apie Zaleskį, Goščinskį, Malčevskį, Grabovskį, Višnevskį ir kitus, tai tik akis išpūs, o jei paklausi, ką tie ponai yra parašę, tai sudarko jų pavardes *nei Dievui, nei žmogui*. Mickevičiaus šlovė čia itin paplitusi, nors jo genialius veikalus retas kas tēra skaitęs, tačiau, priminus šio pranašo vardą, kiekvienam nejučiomis išsprūsta šūksnis: *A. Mickevičius gražias eiles rašo!* Eilėmis jie vadina poeziją. Ta frazė vartojama ir Lietuvoje, ypačiai moterų, didžiausių poezijos priešininkių, kurios nors, papūgiškai mėgdžiodamos vyrus, ir plūsta Balzaką ir Koką, betgi mieliau skaito jų antimoralius veikalus, negu kad gertų saldybes iš geriausiųjų mūsų poetų nepalyginamų veikalų. Per pastaruosius kelerius metus pradėjo Žemaičiuose darytis žinomas Kraševskio vardas; tačiau apie šį neginčijimai didelį žmogų ir šiandien tebesprendžia iš pradedamųjų jo apysakų, kritikuodami iš kito pasakymų trūkumus, o nesuprasdami nēmaž grožybių, jose esančių. Kraševskis Žemaičiuose yra autorius tik šių knygų: *Paskutinių Zigmanto III viešpatavimo metų, Švento Mykolo bažnyčios, Pono Karolio ir Ketverių vestuvių*, – apie kitus šio rašytojo veikalus dar nepersirito garsas per Nevėžį. Būčiau užmiršęs pasakyti, kad kažkokiu stebuklu atsirado čia keli egzemplioriai *Vitolio raudos*, kuri sužavėjo visus, net tuos, kurie savo gyvenime nieko, be kalendoriaus ir maldaknygės, nebuvo skaitę. O, čia geriausiai buvo suprastas autoriaus sumanymas, čia žmonės pakiliau įvertino tą poemą negu visos mūsų įžymiausių estetų kritikos. Su karšta širdimi pasveikino žemaičiai *Vitolio raudą* kaip savo tėvynės padavimų lobyną, brangiausią prosenolių palikimą, kad atmintume juos!

Draugijos pramogų nelabai mėgsta Žemaičių dvarininkai. Kad namuose susirinktų didesnis sambūris, retai pasitaiko, ir tai nelabai gyvas. Negausingose draugijose pramogauja mieliau, ypač ten, kur yra suaugusių, gražių ir turtingų dukterų. Tenai, numatydami daryti karjerą vedybų keliu, renkasi jaunieji, ten

* XIX a. trečiajame dešimtmetyje lenkų literatūroje vyko aštri kova tarp klasicizmo ir romantizmo atstovų. Šioje kovoje aktyviai dalyvavo ir Lietuvoje gyvenę rašytojai, kurie rašė lenkų kalba.

** T. y. pagal klasicizmo srovės poetikos taisykles.

*** Visi jie – žymūs šviečiamojo klasicizmo laikotarpio lenkų rašytojai.

būna šokiai ir t. t. Jau sakiau, kad čionykštėms moterims trūksta aukštesnio intelektualinio išprusinimo, tad aukštesnės galvosenos žmogus, norintis draugijoje atsigaivinti, negali jų būryje rasti jokio sau malonumo. Visi pokalbiai, kaip tyčia nuobodūs, apie pačius kasdieniškiausius daiktus, prasideda paprastai nuo lietaus ir giedros, o baigiasi vištininke – apie vištas ir kalakutus. Savo talentais žemaitės irgi neteikia peno sielai, ištroškusiai aukštesnių polėkių ir dangišku minčių: fortepijonu skambina prasčiau nei vidutiniškai, be įkvėpimo, be skonio, ir atrodo, kad medį kerta miške. Čia jei kuri moka šiaip taip paskambinti *Juozapo Egipte* operos uvertiūrą, tai jau laikoma nepaprasta menininke!! *Štrausas, Hercas, Labickis* ir – kaip jį teisingai praminė – visų verksnių melodingiausiasis *Belinis* yra mūsų provincijoje patys madingiausieji. *Dreišoką, Šopeną, Henzeltą, Listą* vos iš vardo žino, ir tai ne visos; pagaliau nedaug ir teatsirastų, kad sugebėtų gerai paskambinti tokias sunkias pjeses, kokios yra mūsų nepalyginamojo Šopeno arba *pašėlusio* Dreišoko. Apie dainavimą nėra ko nė užsiminti! Užtat, vargšė svajotojau, kuris eini į draugiją ne vien kaip nors laiko praleisti prie žalio stalelio arba šėlti gašlaus valso sūkuriuose, – bėk šalin, venk tokio pobūvio, nes čia nerasi savo jautriai sielai atbalsio. O jei užtiksi toje dykumoje tarp besielių akmenų kokią oazę, ties kuria mielai pasilsės tavo žvilgsnis, jei ir pamatysi moterį protingą, poetinę, talentingą, tai nesitikėk, kad pasotins tavo vaizduotę jos pašnekesys, skambinimas ar dainavimas: ištisas spiečius mamų, tetų, visokio pavadinimo kuzinių, prietelių ir draugų neleis tau tąja laime pasigėrėti. Jei paprašysi kokią talentingą moterį sėsti prie fortepijono, tai susirinkę svečiai neduos tau ramybės, neleis išklaudyti burtininkės meno iššauktų tonų. Groti pradėjo... jau imi žavėtis... o čia nutukęs, pilvotas ponas pirmininkas prieina, sėda prie tavęs ir klausia, kokios naujienos. Prakoši jam lakoniškai ką nors pro dantis – patenkintas gautąja informacija, eina jos pasakyti kitiems; atsidusai, apsidžiaugei, klausai vėl; tik šit iš kito galo salės spiegiu balseliu sušneka damos, klausia, ar sveikos tavo seserys? Mandagumas liepia padėkoti ir atsakyti, o tuo tarpu jau praradai pačią gražiausią pjesės dalį. Kadgi čia jau būtų galas – kur tau: moterų tarpusavio kalbos, jų šėtoniški juokai, ryškūs vyrų šūksniai, vaikų triukšmas neduoda tau nė valandėlės sukaupti dėmesį vien į muziką. Prie to dar pridėkim, kad nuolat pertraukinėja ir pačią skambintoją, kuri paties aukščiausio įkvėpimo metu turi atsakinėti atsipykusioms draugėms ir vyrams į nieko nereiškančius, o dažnai ir paikus klausimus. Užtat kad ir kažin kaip norėtum būti linksmas, – sukultas visiškai, pasiduodi bjauriausiai nuotakai, pyksti ant viso pasaulio, įmanytum jį sudraskyti, tą pasaulį, tokį gerą, gailęstingą, kuris, pamatęs tavo liūdesį, galutinai tave užkamuoja rūpinimusi, kaip tavo sveikata, užuojautomis, jog esi nesmagus. O, siekdinu jus, mano ponai ir ponios, – jei bus kada jūsų draugijoje žmogus, mėgstantis dainavimą ir muziką, susimildami, leiskit jam nors kelias valandėles turėti laisvas, susimildami, nors kelias valandėles aprimkit šnekėjęsi, kai talentinga būtybė sėsis prie fortepijono! O tada, kai kokia kerėbla atsisės ir pradės savo pirštais it kultūvėmis bakinti klavišus, – leidžiu, triukšmaukit, rėkit! Rėkit kuo daugiausia!! Nes betalentis skambinimas tik to ir tevertas! Bet susimildami nenutraukinėkit dangišku garsų tikram menininkui ir dangišku svajonių jautriam klausytojui.

Vyrų draugija taip pat ne per labiausiai pakenčiama. Jų šnekos dažniausiai sukasi apie ūkį ir politiką. Kalbos vyksta riksmingai, kaip Prancūzijos parlamente, neretai ir iki vaidų prieina; visada tačiau esti išlaikomas draugijai privalomas padorumas, niekad nepamirštama kiekvieną asmenį pavadinti jo titulu. Žemaičiai tiek turi pretenzijų į titulavimą, kiek lietuviai reikalauja, kad rašant jiems laišką ant voko būtų adresuojama: *Jaśnie Wielmożnemu* [Šviesiajam Dauggaliui]. Lietuvoje maršalkas, apskrities prezidentas, net komisarus (spravnikus) vadina ne kitaip, kaip *Jaśnie Wielmożny*.

Čionykščių dvarininkų šeimų sugyvenimas pasižymi ypatinga meile. Vyrai su žmonomis gyvena didžiausioje santarvėje. Nesusipratimų reta, skyrybos priklauso prie nepaprasčiausių reiškinų. Čia turiu atiduoti teisingumo donų savo tautietėms, jog jos bemaž visos yra kuo geriausios, kuo ištikimiausios žmonos, jautrios motinos ir kuo stropiausios namų tvarkytojos. Žemaitės, jeigu rūpestingiau būtų auklėjamos, būtų – drąsiai galima sakyti – tobuliausios moterų pasaulyje!

Ponai su baudžiauninkais elgiasi tėviškai ir mato juose visada lygius sau žmones. Tas kaip tik ir yra svarbiausioji priežastis, kodėl mūsų kiemionis taip gerai gyvena.

Svarbiausias dvarininkų užsiėmimas – ūkininkauti. Pagerinimų betgi žemės ūkyje jokių nematyti. Prosenolių sykį nurodytu keliu jie seka visame kame; ar jis prastas, ar jis geras, – nėra jiems tokio klausimo; jau jeigu tėvai taip darė, tai daro ir jie. Padaryti ką nors pagal agronomijos knygą būtų lygu atiduoti save visuotinai apjuokai. Tuo prietarų yra nusikratę Rietavo, Joniškėlio, Renavo ir kiti dvarininkai – gerai jiems sekasi; bet kiek ten apie juos kalbų kaimynams! Kiek ten patyčių! Mato visi ir savo akimis įsitikina, jog naudinga gerinti ūkininkavimą ir administravimą, bet nė vienas neima pavyzdžio, vien dėl to, kad kas apie jį nepasakytų, jog ūkininkauja iš knygos!!

Pramonės išaugimo laipsnis Žemaičiuose labai žemas: fabriky, be kelių nieko nereiškančių, nėra visiškai. Prekybos svarbiausiuoju dalyku eina linai ir įvairių rūšių javai, parduodami Liepojoj, Rygoj ir Mintaujoj. Raguočių kartais parduoda į Prūsus.

Medžioklė čionai, atrodo, yra visuotinė aistra. Prieš keletą metų rudens laiku susidarydavo *medžiotojų pulkai*, siekią po kelis šimtus asmenų, vadovaujami atskirų vadų. Tie pulkai, susitvarkę kariuomenės pavyzdžiu, skiriasi nuo kits kito munduro spalva ir sukirpimu, per visą rudenį užsiimdavo medžioklėmis, o dar labiau – malonumais (jeigu tai yra malonumai), susijusiais su medžiokle, kaip antai: kortavimu, girtavimu ir t. t. Pulkui žygiuojant, pirma traukdavo visada pašarininkai ir butininkai. Kuriame dvare šie pastarieji aprinkdavo būstą kelių dienų postoviui medžiotojams, šeimininkas norom nenorom turėdavo tuos triukšmingus svečius priimti. Uliodavo, gerdavo, susivažiudavo abiejų lyčių jaunimas, šokdavo, gaudžiant medžioklių ragams; žodžiu, tai būdavo tikrai žemaitiškas karnavalas, ir kažin ar ne linksmiausias ir užmingiausias iš visų karnavalų pasaulyje, – pramoga, galima palyginti tik su senovės lenkų užgavėnių pasivažinėjimu.

Tokie yra svarbiausieji senosios Žemaičių kunigaikštijos gyventojų bruožai. Išdėsčiau jų teigiamybes, nėraž neslėpdamas nė ydų. Šališkumu nieks manęs neapkaltins. Pats esu žemaitis ir didžiuojuosi tuo! Teisingumas betgi ir rašytojo sąžiningumas reikalavo, kad pasakyčiau taip, kaip yra iš tikrųjų; *nes amicus Plato, sed magis amica veritas* [Platonas – draugas, bet tiesa – dar didesnis draugas].

Iš lenkų kalbos vertė Dominykas Urbas.

Komentarai Meilės Lukšienės ir Zenono Slaviūno